

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

cogito

DOUWE DRAAISMA

sıla hasreti fabrikası

bellek yaşlılıkta nasıl işler

Çeviren: Dürrin Tunç

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SILA HASRETİ FABRİKASI

Bellek Yaşlılıkta Nasıl İşler?

Douwe Draaisma Hollanda'daki Groningen Üniversitesi'nin Psikoloji Tarihi ve Teorisi bölümünde profesör olarak görev yapmaktadır. Groningen'de aldığı psikoloji ve felsefe eğitiminin ardından, doktora araştırmasını Utrecht Üniversitesi'nde sürdürdü. Bellek dilinin metaforik doğası üzerine hazırladığı doktora tezi, *Metaphors of Memory: A History of Ideas about the Mind* adıyla İngilizceye çevrildi (*Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*, Metis, 2007). 1993'te Groningen Üniversitesi'ne dönüşüyle birlikte çalışmaları otobiyografik belleğe yoğunlaşmıştır. Hollanda Psikoloji Derneği'nin 2002 yılında Medya Ödülü verdiği yazarın *Why Life Speeds Up as You Get Older: How Memory Shapes Our Past* (*Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer: Belleğimiz Geçmişimizi Nasıl Şekillendirir?*, Metis, 2008) adlı kitabı bilimsel eserlere verilen Aventis Ödülü'ne aday olmuş, Hollandaca yayımlanan özgün eser Draaisma'ya sayısız ödül kazandırmıştır.

Dürrin Tunç Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümünden yüksek lisans derecesi aldı. Aynı alanda öğretim görevlisi olarak çalıştı. Editörlük ve çevirmenlik yapıyor.

*Douwe Draaisma'nın
YKY'deki kitapları*

Aklın Çıkamazları (2012)

*Unutmanın Kitabı - Rüyalarımızı neden hemen unuturuz,
anılarımız neden sürekli değişir? (2015)*

Sıla Hasreti Fabrikası (2016)

DOUWE DRAAISMA

Sıla Hasreti Fabrikası

Bellek Yaşlılıkta Nasıl İşler?

Almancadan çeviren
Dürrin Tunç

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

This publication has been made possible
with financial support from Dutch Foundation for Literature.

Bu kitabın yayımlanmasına verdiği destek için
Dutch Foundation for Literature'a teşekkür ederiz.

Yapı Kredi Yayınları - 4729
Cogito - 221

Sıla Hasreti Fabrikası - Bellek Yaşlılıkta Nasıl İşler? / Douwe Draaisma
Özgün adı: *De heimweefabriek - Geheugen, tijd & ouderdom* (Historische Uitgeverij)
Almancadan çeviren: **Dürrin Tunç**

Kitap editörü: **Şeyda Öztürk**
Düzeltili: **Azad Ziya Eren**

Kitap tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Arzu Yaraş**

Baskı: **Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.**
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: *Die Heimwehfabrik - Wie das Gedächtnis im Alter funktioniert*
Verlag Kiepenheuer & Witsch GmbH & Co. KG, 2009, Köln
1. baskı: İstanbul, Ekim 2016
ISBN 978-975-08-3755-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334
© Douwe Draaisma, 2008

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeralı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 7
En Uzun Etap • 13
Unutkan • 22
Büyük Unutkanlık Pazarı • 37
Hatıralar • 52
Hatıraları Çağırmanın Eğlenceli Yanı • 74
İyi Evlat - Oliver Sacks ile Söyleşi • 83
Geciken İdrak • 95
Sıla Hasreti Fabrikası • 103

Önsöz

Hollanda'daki *en eski* anı hangisidir acaba? 2005 yazına kadar sorulsaydı, bu sorunun cevabını kesin olarak verebilirdim. Cevabı bulmak için Hollanda'nın en yaşlı belleğini, Hoogeveen'li Hendrikje Schipper'in belleğini alıp içinden en eski anıyı çıkarmak yeterli olurdu.

Hendrikje 1890 yazında prematüre olarak doğmuştu, iki kilo bile değildi. O zamanlar küvez daha icat edilmemişti. Hayatta kalmasını onu dört hafta boyunca yün bir önlüğe sarıp sarmalayarak kucağından hiç indirmeden ateşin başında oturan büyükanne-sine borçlu. Anlaşılan serin bir yazmış. Hendrikje yaşayacak ve Hollanda'nın en yaşlı kadını olacaktı. Öldüğünde 115 yaşındaydı.

Bir söyleşide anlattığı ilk anısı işte bu büyükanneyle ilgili. Hendrikje ateşin hemen yanında bir ayak ısıtıcısının üzerinde oturuyormuş. Büyükannesi ona yumak haline getirilmiş, çözmekle bitmeyen bir çile yün vermiş: "Bu çok baştan savma olmuş, çöz de bir daha sar!"¹ O zamanlar üç yaşlarındaymış.

115'ten üç çıkaralım: Hollanda'nın en eski anısı 112 yaşındaydı ve Hoogeveen'deki bir bakımevinin odasında hâlâ capcanlıydı.

Ama böyle bir anı nasıl canlı kalır? Hendrikje kendisinin ayak ısıtıcısının üstündeki halini o zamanlar belleğinde depolandığı şekliyle mi hatırlıyor? Yoksa bu hikâyeyi o kadar çok anlattı ki, aslında kendi uydurduğu hikâyeyi mi hatırlıyor? Ya da daha da kötüsü: Ona çocukken büyükannesinin yün sardırıldığını *anlat-tılar* da bu anlatılanı kendisi bir anıya mı dönüştürdü? Diyelim ki belleğindeki, kendi hatırladığı ya da başkalarının anlattığı bir hikâye değil de bir ilk resim... Bu ilk resmi hep yeniden baştan mı depoluyor acaba? Öyleyse ilk anısı, bu anıyı son hatırlayışından daha eski değil aslında.

Bu sonuncusu bellek alanında uzmanlaşmış çoğu psikoloğun görüşü: Bir şeyi hatırlayarak yeni bir nöral yol oluştururuz ve aynı

1 S. Van den Oord, *Ecuwelingen. Levensverhalen van honderdjarigen in Nederland*, Amsterdam 2002, s. 106.

şeyi bir daha “hatırladığımız”da etkinleşen aslında en son oluştuğumuz yoldur. Anılar, en eski anılar bile beyin dokusuyla birlikte zaman yolculuğu yapar ama bu arada hep yeni kopyalar eşlik eder onlara. Bu teoriye göre, ilk anıyı hatırlayınca belleğin nöral devrelerinde ilginç bir kısa devre meydana gelir: En eski anı kısa bir süreliğine en yeni olana, ilk anı son anıya dönüşür.

Görünen o ki, yaşlanmakta olan bir bellekte böyle birçok kısa devre oluşmaktadır. Dickens’ın *İki Şehrin Hikâyesi* romanındaki kahramanlardan biri, Bay Lorry yetmiş yaşını çoktan geride bırakmıştır. Bir gece, sohbet sırasında hatıralarını anlatırken, “Annenizin kucağında oturduğunuz günlerden bugüne kadar çok uzun zaman geçmiş gibi geliyor değil mi size?” diye sorar dinleyenlerden biri. “Yirmi yıl önce olsaydı, bu soruya evet diye cevap verirdim” der Lorry. Ama artık bu yaşta hayatının daireler çizdiği ve başlangıç noktasına tekrar yaklaştığı duygusuna kapılmıştır: “Uzun zamandır uyuklayan anıları hatırlayınca çok duygulanıyorum.”²

Dickens *İki Şehrin Hikâyesi*’ni yazdığında kırklı yaşlarının ortalarında idi; söz konusu fenomeni yaşlılardan dinlemiş olmalı. Günter Grass *Beim Häuten der Zwiebel* (Soğan Soyarken)³ adlı özyaşam öyküsünü yazdığında Bay Lorry’yle aynı yaşlardaydı. Kitabın piyasaya çıkmasından birkaç gün önce *Frankfurter Allgemeine Zeitung*’a verdiği çok ses getiren bir söyleşide silahlı SS üyesi olduğuna ilişkin gecikmiş itirafı yer aldı. Röportajda aynı zamanda, altmış yıllık hatta daha da eski olayları ve yaşantıları güvenilir biçimde hatırlamanın mümkün olup olmadığına da değiniliyordu. Grass savaş sonrasının büyük politika ve sanat tartışmalarına ilişkin anılarını anlatırken gazetecilerden biri atılıp biraz kuşkuyla şu soruyu sordu: “İnsan seksenine merdiven dayamışken bütün bunlar çok geride kalmış olmuyor mu?” Grass şöyle yanıtladı: “Bilakis, daha dün gibi. 1996 yılında çıktığım yolculukları eksiksiz olarak saymam istense, dönüp not defterlerime bakmam gerekir. Ama insanın yaşı ilerledikçe çocukluk dönemi belirginleşiyor. Otobiyografi yazmak için doğru zaman belli ki yaşa da bağlı.”⁴

2 Charles Dickens, *Eine Geschichte aus zwei Städten*, Zürich, 1945, s. 351.

3 G. Grass, *Beim Häuten der Zwiebel*, Münih, 2008 (Göttingen 2006).

4 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12.08.2006, “Warum ich nach sechzig Jahren mein Schweigen überlebe” PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yıllar geçtikçe gençliğini daha net görebildiği duygusuna Grass da kapılmış olmalı.

Söz konusu fenomeni kişisel deneyiminden bilen birçokları, bunun ilk kez altmışlarına doğru ortaya çıktığını ve sonra da güçlenerek sürdüğünü söylüyor. Kişinin on yaşındayken oturduğu sokaktaki komşusunun yüzü aniden zihninde beliriverir, uzun süredir raflardan kaybolmuş bir deterjanın markasını, çocukken geceyi geçirdiği bir yerde başına gelen bir olayı ya da on dört yaşındayken okuduğu kitaptan bir sahneyi durup dururken hatırlayabilir. Söz konusu olan, görünürde hiçbir neden yokken apansız ortaya çıkan anılardır, kişi onları aradığını, onların hâlâ aranabileceğini bilmiyordur bile, Lorry'nin sözünü ettiği uykudan kendi kendilerine uyanıvermiş gibidirler. Bazen “elli yıldır aklıma gelmemişt” denilen türden olsalar da o kadar keskin ve bozulmamıştırlar ki, insan ancak yaşlanınca hareketlenen bir tabakanın altında hiç zarar görmeden kalmış ve şimdi günışığına çıkmış gibidirler. Bellekte çok uzun süreli depolama için vaktiyle *Permastore* terimi önerilmişti: çok uzun süre hiç erişilmeden, hareketsiz biçimde kilit altında kalan bir şeyin ta o zamanki kokularla birlikte yeniden açığa çıkması deneyiminin hakkını veren bir metafor.

Psikolojide hatırlama efekti denilen eski anıların bu geri dönüşü tam bir muammadır. Dönüp bakıldığında tam da en eski anıların akla gelmesi, iç rahatlığıyla “unutmanın ilk temel yasası” dediğimiz şu olguyla tezat içinde gibi görünmektedir. Bir olayın üzerinden ne kadar uzun zaman geçmişse, onu hatırlama ihtimalimiz de o kadar azdır. Bu anıların ortaya çıkmak için neden ille de yaşlılığı beklediği ise başka bir muammadır. Kırklarında, ellilerindeki insanların belleklerinde de depolanmış halde bulunmaları gerekmez mi? Öyleyse niye ille de bellek gerçekten yaşlanınca gösteriyorlar kendilerini? Sanki bunca yıl boyunca yayın yasağı varmış da yasağın kalkması için belli bir süre geçmesi gerekiyormuş gibidir.

Bu kitap büyük ölçüde hatırlama efekti üzerine. Geçen on yıl boyunca otobiyografik hafızayla ilgilenen psikologlar bu konuda çok sayıda araştırma yaptılar. Bu eski anıları geri getiren aslında nedir? Bu dönüş ne zaman başlar? Üzücü anılar da güzel anılar kadar kolayca hatırlanır mı? Kişinin erken bir dönemde yaşadığı şeyi iyi hatırlanması büyük olasılıkla olgunluk meselesi midir? Yoksa yaşa-

mın ilk yıllarında daha mı çok hatırlanmaya değer hadise yaşanır? Hatırlama efekti bir kez ortaya çıkınca yaşı ilerlemesiyle birlikte daha da güçlenir mi? Hayatın geç dönemine ait anılar bunca az olduğu için mi erken döneme ait anılar bu kadar çoktur? Bunlar “Anımsamalar” başlıklı bölümde ele aldığım ve diğer birçok bölümde değineceğim sorular.

Anımsamaların bir hayat hikâyesinde mutlaka yeri vardır ama o hikâyeyi oturup yazma isteği de uyandırabilirler insanda. Daha on yıl önce anılarıyla uğraşmayacaklarından emin olan yazarlarca kaleme alınmış özyaşam öyküleri azımsanmayacak sayıdadır. Bu, nörolog Oliver Sacks için de geçerli. Sacks altmış yaşlarındayken gençlik anılarının kendiliğinden zihninde beliriverdiğini fark etmiş. Tıpkı Lorry gibi, o da, bu anıları tanımlarken, o yaşına dek “uyuduklarını” söylüyor, gelgelelim uyandıklarında üzerinde öyle bir baskı yapmışlar ki kendisini özyaşam öyküsü *Tungsten Dayı*’yı yazmaya neredeyse mecbur hissetmiş. 2005 yılında kendisiyle yaptığımız sohbette yaşlandıkça zamanın nasıl daha hızlı geçtiğinden, zamanın anıları değiştirebildiğinden, özyaşam öyküsünü bir psikanaliz biçimi olarak kaleme aldığından söz etmiştik. Hayatına dönüp bakarak anlattığı hemen her şeye, –annesiyile ilgili anılarına, anne babasının gözünde “iyi doktor” olma arzusuna– anıları damga vurmuştu. Geriye bakışı parlak kariyerine, yazdığı kitaplara, onursal doktor unvanlarına, aday gösterildiği veya kazandığı saygın ödüllere yönelik *değildi* – şimdi, yetmişli yaşlarının başlarındayken onu en çok meşgul eden nasıl bir evlat olduğu sorusu idi.

Tuhaftır ki, hatırlama efekti tam da belleğin zayıfladığı yaşlarda güç kazanır. Anılar fark edilir ve ölçülür biçimde zayıflayan bellek süreçlerinin ortasında bir *novum*’dur [yenilik]. Yapacaklarını akılda tutmak yaşlı insanlar için hep daha zahmetlidir. Kelimeleri hatırlamak gitgide güçleşir, hele isimler çok kolay unutulur. Bir şeyi ezberlemek ve olayları doğru zamana yerleştirmek yaşlandıkça zorlaşır. Sorulması gereken şudur: Bu sorunlar nasıl ortaya çıkmaktadır? Ve tabii, ne yapılabilir? Bellek antrenmanı yapılabilir mi? Belleğin zayıflamasını hızlandıran nedir? Belli bir düzeyde kalması sağlanabilir mi? Unutkanlık yaşlılığın bir parçası mıdır? “Unutkanlık” ve “Büyük Unutuş Pazarı” bölümlerinde de göreceğimiz gibi, bu soruların yanı sıra yalnızca bellekle olan kişisel ilişkimiz

açısından değil iyi işleyen bir belleğe ilişkin sorumluluğumuzun nerede başlayıp nerede bittiği açısından da önemlidir.

Bellek hakkındaki birçok psikolojik araştırma anıların güvenilirliğine odaklanır. Anının gerçekten olup bitenle örtüştüğü koşullar vardır. Ama aynı zamanda öyle yerler ve anlar da vardır ki –terapide, hayatımıza dönüp bakarken, anne babamızı hatırlarken, özyaşam öykümüzü kaleme alırken olduğu gibi– insan kendi anılarının değişmiş olduğunu anlayıverir; bellek güvenilirmez olduğundan değil, bir olay ya da yaşantı artık bambaşka bir gözle görüldüğünden ve eskiden taşıdığı anlamı artık taşımadığından. Yaşlılar, hayatta kaçınılmaz olan asimetrier yüzünden bu değişimleri daha çok yaşamıştır: Altmış yaşındaki birisi yirmi yaşında olmuştur ama yirmi yaşındaki birisi altmış yaşında olmanın ne demek olduğunu bilmez. Kendi okul anılarımızın çocuk sahibi olduktan sonra hiç değişmeden kaldığını kim iddia edebilir? “Gecikmiş İdrak” adlı bölümün konusu böyle anılar – çünkü belki de yıllarla birlikte gelen, bilgelik değil de Kierkegaard’un günlüğüne gelişigüzel yazdığı şu cümlelerin ne kadar doğru olduğunun idrakidir: “Hayat ancak geriye doğru bakarak anlaşılabilir ama ileriye doğru yaşanmak zorundadır.”

Eski anıların geri dönüşü her seferinde hemen memnuniyetle kabul edilmez. Anımsamalar yaşlılıkta yoğun nostalji duygularını harekete geçirebilir. Hylke Speerstra *Het wrede paradijs* [Gerçek Cennet] adlı kitabını hazırlarken 2. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra Avrupa’dan göç eden Frizyalılarla konuştu.⁵ Hollanda’daki büyük göçmenlik merkezleri Kanada, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda’ya yerleştirilmelerini sağlamıştı. Peşlerinden giden Speerstra sıra hasretinin insanı iki kez etkisi altına alabileceğini saptadı: İlki insan yeni vatanına ayak bastıktan hemen sonra, ikincisi ise bundan kırk elli yıl sonra; göçmenler, yetmiş seksen yaşlarına gelince yine anadillerinde rüya görmeye, elli yıl önce terk ettikleri yerleri ve insanları sık sık hatırlamaya başlamışlardı. Onların bellekleri de kısa devre yapıyordu: Artık gurbete giderken arılarında bıraktıkları anne babalarından daha yaşlılardı ve geride kalanların yaşadıkları acıyı her zamankinden daha güçlü biçimde hissediyorlardı. Zamanla her şeyin geçtiği doğru değildi.

5 11. Speerstra, *Het wrede paradijs. Het levensverhaal van de emigrant*, Amsterdam 2000. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

En Uzun Etap

Yaşlı olduğu insanın yüzüne söylenmez. Yaşlı olan başkalarıdır, bizimle aynı yaşta olsalar bile. Birisine yaşlı desek bile bunu o kişinin bir hastalığı ya da zayıflığından ötürü söyleriz. Yürümekte zorlanıyordur, sohbe katılmıyordur ya da strese dayanma gücü azalmıştır: İhtiyarlamakta olduğu apaçık ortadadır. Mesela kim-senin ağzından şöyle bir cümle duymayız: “Bu akşam öyle bilgece şeyler söyledi ki gerçekten ihtiyarlamaya başlamış artık.” Yaşlılığın bilgelik ve anlayış demek olduğu hakkında sayısız atasözü ve de-yiş olabilir ama gündelik dilin gösterdiği çıplak gerçek, yaşlılığın güllük gülistanlık olmadığıdır.

Bu çifte standart, hedef kitlesi yaşlılar olan dergilerde de ken-dini belli eder. Daha sayfalarını bile çevirmeden isimlerine bakar bakmaz yaşlılığa ilişkin en ufak bir göndermeden kaçınıldığı gö-rülür; *Rubin*, *Yolun Yarı* ya da *Tengo* gibi isimleri vardır. Gerçi bu dergilerin sayfalarında yaşlılar yer alır almasına ama hepsi birer ihtiyar delikanlıdır: Bir dağ bisikletine binerek kum tepelerinden aşmakta, üstlerinde kırmızı polar kazaklarıyla nehirde kürek çek-mekte, bir adanın kumsalında koşarak nefes açmakta, arkalarında deniz manzarası, bir yelkenlide gülümseyerek poz vermektedirler. Bu dergilerdeki yazılara bakılırsa, yaşlılık çağı, elbette adı böyle konulmaksızın, kışları sıcak ülkelere olmak üzere bol seyahatle, yoğun sportif faaliyetlerle, şarap tadımı ve empresyonizm kursla-rına katılmak gibi meşgalelerle dolu bir dönemdir. Aynı zamanda çok da neşeli bir dönem olmalıdır, zira ister müze geziyor, isterse de dağ bisikletlerini taşıyıcılara yüklüyor olsunlar, tüm bu yaşlıların yüzü gülmektedir.

Gelgelelim ilanlar başka telden çalar. Firmalar ayağa kaldıran koltuk demosu yapmak için okurları ziyaret edebilir. Okur hiçbir bağlayıcılığı olmadan, merdiven asansörü için teklif isteyebilir (“Taşınmak mı? Katiyen! Ama şu merdiven yok mu?”) Göz dokto-runu bir görünmesi ya da kontrol tetkiklerini yaptırması için teşvik

edilir. Hedef kitlesi yaşlılar olan bir derginin herhangi bir nüshası sağlıklı ya da daha doğrusu bozulan sağlıklı ilgili onlarca ilanla doludur: İşitme aletleri, mineral ve vitamin takviyeleri, “kuruyan ve gevşeyen cilt için onarıcı” derin bakım kremleri, huzursuz bacak sendromuna, ayak ağrısına, uykusuzluğa, barsak tembelliğine, hassas dişlere, gece kramplarına, kemik erimesine iyi gelen ilaçlar... Dergi sayfalarındaki ihtiyar delikanlılar egzotik kumsallarda istedikleri kadar çılgınlık yapsınlar, yeni abonelere “hoş geldiniz” hediyesi, bir tansiyon aletidir.

İşte tam da hayatîyetin azalması, zayıflaması veya kaybı hakkında anlatılan bu hikâyeye çelişkilerle doludur. İlanlardaki fotomodeller canlandırdıkları hastalık veya bozukluklardan mustarip olanlardan en az bir kuşak daha gençtir. İşitme kaybı her yaşta görülebilir ama tipik bir ihtiyarlık hastalığıdır. Oysa işitme cihazı ilanındaki kadın ancak otuzlu yaşların sonundadır. Yaşlılara özel küvetten gencecik bir kadın çıkmakta, merdiven asansöründe ise normalde o merdivenin basamaklarını ikişer ikişer çıkabilecek, kırk yaşlarında bir adam oturmaktadır. Orada oturmuş gülmesine şaşmamak lazım! Ayağa kaldıran liftli koltuklar insanın, buyur edildiği her koltuğu “Acaba oturursam tekrar kalkabilir miyim?” diye kuşkuyla süzdüğü bir yaşı akla getirir. Oysa ilandaki kadın ancak otuzlu yaşlarının ortasındadır. Şaka olsun diye büyükannesinin koltuğuna oturmuş gibidir. Kısacası: Yaşlanmanın getirdiği güçlükler mümkün olan her şeyle ilişkilendirilebilir – yaşlılık hariç!

İnsanın yaşlandığı, bariz biçimde yaşlı olduğu gerçeği okurdan saklanır, okurun kendisi yaşlı olsa bile. Gündelik dilde ve (sayıca düşündürücü çoklukta örtmecelerden birini kullanacak olursak) “üçüncü çağ”a ilişkin tasavvurlarımızda temellenen öyle bir şey vardır ki, yaşlılığı kabullenmeden çok ona karşı savunmaya ve mesafeye işaret eder. Anlaşılan, yaşlılığı, ona has kavramlarla değerlendirmekte çok zorlanıyoruz.

Bunun çağımıza ya da günümüz kuşaklarına özgü bir fenomen olduğunu zanneden yanılır. Yaşlılığın bilgelik ve olgunluğun öne çıktığı onurlu bir dönem olarak tasavvuruna karşılık, bunun tam tersi bir görüş de her zaman geçerliliğini korumuştur: Çöküş, hastalık ve bunaklık dönemi olarak yaşlılık, 14. yüzyılın başlarında

Dante yaşlılığı liman görününce yavaş yavaş yelkenlerini toplayan bir gemi olarak tasavvur etmişti. Hedefe ulaşma ve kabullenışı gösteren barışçıl bir imge. Ama aynı yüzyıl ihtiyarların beğenilme tutkusu ve ihtirasını alaya alan yüzlerce hiciv, karikatür, özlü söz ve hikâye de üretmiştir. Çoğu kez açıktan açığa ama bazen de üstü örtük biçimde yapıldı bu, örneğin kanaatkârlık ve cömertlik gibi erdemlerin genç, güzel kadınlarda, harislik ve kibir gibi günahlarınsa çirkin ihtiyarlarda vücut bulması gibi. Genç ve güzelin karşısında her zaman ihtiyar ve çirkin vardı. Ya da ihtiyar ve çalçene. Antik Yunan mitlerinden birinde şafak tanrıçası Eos sevgilisi Tithonus'a ebedi hayat bağışlaması için Zeus'a yaltaklanır. Zeus kabul eder. Bunun müphem bir hediye olduğu çok geçmeden Eos'un kafasına dank eder zira asıl istemesi gereken ebedi gençliktir. Tithonus yaşlandıkça yaşlanmaktadır, titrek titrek yürür ama en önemlisi çenesi iyice düşmüştür. Başka çıkar yol bulamayan Eos onu bir circır böceğine dönüştürür, efsaneye göre circır böceklerinin hiç susmaması bundandır. Önceki çağların yaşlılık tasavvurlarını inceleyen tarihçiler, yaşlılara belirsiz bir "geçmiş"te daha çok saygı gösterildiği fikrinin bile uzun bir geçmişi olduğunu saptamışlardır.¹

Geçmişte yaşlılıkla nasıl ilişki kurulduğu üzerine incelemeler başka yerleşik düşünceleri de düzeltmiştir. Bunlardan biri de, ortalama yaşam beklentisinin kırk yılı ancak aştığı yirminci yüzyıl öncesinde toplumlarda ihtiyarların yaşamadığı görüşüdür. Demografik araştırmalar bu düşük ortalamanın her şeyden önce kitlesel bebek ve çocuk ölümlerinin bir sonucu olduğunu göstermiştir. Yani yetişkinliğe ulaşanların altmış yaşını geçme ihtimali pekâlâ yüksekti. 18. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde atmışlı yaşlarda olanlar nüfusun yaklaşık %10'unu oluşturuyordu. Daha yaşlılar nadirdi ama yine de her zaman vardı.

Yaşlıların "eskiden" çocukları tarafından sevgiyle himaye edilirken torunlarının bakımını üstlendikleri de bir o kadar asılsızdır. Burada demografi daha karanlık bir hikâye anlatır. Yukarıda sözünü ettiğimiz, ortalama yaşam süresini aşağı çeken çocuk ölümleri-

nin sonucu olarak 18. yüzyıl Avrupa'sında altmış yaşındaki her üç kişiden ikisi çocuklarından uzun yaşıyordu. Grekoromen dünyada oranlar daha da kötüydü: On yaşındaki bir çocuğun büyük anne veya babasından birinin hayatta olma ihtimali yüzde bir ile iki arasında değişirken yirmi yaşındakilerde bu oran yüzde birin de altına iniyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar üç kuşaktan oluşan aileler ender görülürdü, günümüzün dört kuşaklı ailelerinden daha da ender. Torunlarını şımartan büyük anne ve baba tasavvuru ancak on yedinci yüzyılda ve tabii zengin sınıfta ortaya çıkmıştır. Bugün olduğu gibi o zaman da büyük anne ve babalar mümkün olduğu sürece ayrı oturmayı tercih ediyorlardı, çocukları da tabii eğer hayattaysalar bu arzuyu paylaşıyordu.

20. yüzyılda yaşlanmak yavaş yavaş normal hale geldi. Günümüzde yetmiş yaşındayken ölenler için "genç gitti" deniyor, mevtta seksenini çoktan devirmiş olsa bile ölüm ilanlarında "Hiç beklenmedik bir anda" gibi ifadelerle rastlanıyor. Yaşlı ve ihtiyar nüfusun hızla artışı yüz yaşını görenlerin sayısındaki patlamadan anlaşılabilir. 1900 yılında Hollanda'da yüz yaşında on kişi vardı. 1950'ye kadar bu sayı kırkı hiç geçmemişken 1997'de bini aştı. Günümüzde her yıl yaklaşık altı yüz kişi yüz yaşına basıyor. Büyük şehirlerde belediye başkanları yüz yaşını görenlere yaptıkları ziyaretleri usulca durdurdular.

İstatistik sonuçlarına bakılırsa Almanya'da da durum farklı değil. 2007'de yüz yaşındakilerin sayısı toplam 5120 idi (ilginçtir ki bunların sadece 665'i erkekti). Oysa daha 1990'da bu sayı "yalnızca" 1416'ydı. 1900 yılında ise yüz yaşına gelmeyi başaran, o zamanki yaşam beklentisinin iki katına ulaşmış demekti. Şimdi ise özellikle kadınlarda ortalama yaşam beklentisi seksenin çok üzerinde. Yetmiş yaşından sonra sağlıklı yaşam tarzı, aşırı alkol ve sigara tüketimi, fazla kilo gibi sonu hızlandıran bütün risk faktörleri yavaş yavaş azalır; çok güçlü bir tanesi hariç, ki buna karşı yapılacak hiçbir şey yoktur: erkek olmak. Yüz yaşını gören her altı kadına karşılık sadece bir erkek vardır.

Doksan veya yüz yaşına gelemeyenler için de yaşlılık hayatın en uzun dönemidir. Hayat sigorta matematikçilerinin belirlediği akışta giderse genç olduğumuzdan daha uzun bir süre yaşlı olarak yaşayacağız. Yirmi bes on yılda daha uzun süren bu yaşlılık dönemi

dünyanın bizim yaşadığımız bölgesinde ve tarihin bu anında bir paradokslar çağıdır.²

Yaşlılar hiç bugünkü kadar sağlıklı olmamıştı. Daha elli yıl önce kesinlikle ölümcül olan hastalıklar, artık iyileştirilebiliyor ya da bunlara hiç yakalanmamak mümkün. Çoğu hastalık için ilaç ya da protezler var. Yaşlanmış bedenler dengeli beslenme, hijyen ve bakım sayesinde eskiden olduğundan daha iyi korunuyor. Bugün yetmiş yaşındakiler, genelde, kendi anneanne ya da dedelerinin kuşağında altmış yaşında olan ya da dünyanın başka bir bölgesinde zorlu koşullarda hayatını idame ettirmeye çalışan birisinden daha genç gösteriyor. Üstelik çağımız yaşlıların kozmetik hatta cerrahi müdahaleye başvurarak genç görünmeye çalışması açısından da benzersiz.

İkinci bir paradoks iş hayatı ve emeklilikle bağlantılı. İnsanın iş hayatından ayrılıp ayrılmayacağı, ya da ne zaman ayrılacağı uzun yıllar boyunca hep kişisel bir mesele olarak kaldı. Karar kişinin sağlık durumuna, ailevi koşullarına ve maddi imkânlarına bağlıydı. Emeklilik maaşı ve yıllık ikramiyeler ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktı, yavaş yavaş ve önce belli meslek grupları için. Çoğu Batı ülkesinde yaşlılık ve emeklilik desteğinin sosyal hak statüsüne kavuşması yirminci yüzyılın ortasını bulmuştur. El-lili ve altmışlı yıllarda, bedensel yıpranmaya yol açan işlerde uzun süre, kimi kez on iki on üç yaşlarından itibaren çalışmış olanlara emeklilik ikramiyesi ödeniyordu. Bugünün kırklı yıllarda doğmuş emeklileri ise daha ileri yaşlarda çalışmaya başlamış ve fiziksel açıdan daha az yorucu işlerde çalışmış kişilerdir. Altmışlı yıllarda doğmuş ve önümüzdeki on yıl içinde emeklilik hakkını kazanacak olanların çalışma hayatlarının başıyla sonu arasında geçen süre daha da kısılacaktır. İlk paradoks şuradadır: Bugün altmış beş olan emeklilik yaşı keskin bir sınır çiziyorsa da, günümüzde bu sınır daha önce olmadığı kadar gereksizdir. Bugün emeklilik neredeyse bütün çalışanlar için bir hak edişi olduğu kadar bir yükümlülüğü de beraberinde getirir: İşyerinden ayrılmak. İş hayatından bu ani

2 D. Draaisma, "A ship gradually lowering sail", *Nature*, 439, 9 Şubat 2006, s. 663-664. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kopuş için aslında hiçbir neden yoktur. Makineler fiziksel açıdan zor işleri zaten kolaylaştırmış durumda. Yaşlılıkta zihinsel yetilerin zayıflaması ise öylesine ağır seyreden bir süreç ki uyulması gereken böylesine keskin bir sınırı haklı çıkartmıyor.

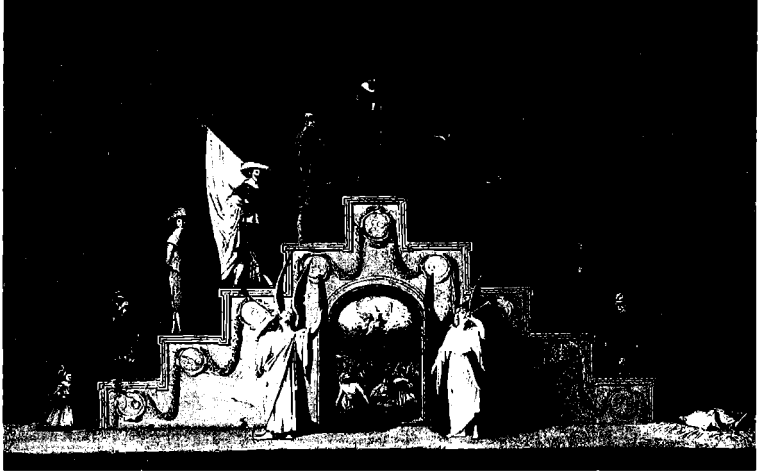
Son olarak şöyle bir paradoks da var: Birçok insanın hayatında yaşlılık en uzun evredir ama bu en uzun evreyi kendi içinde dönemlere ayırırken pek nüans gözetilmez. Bazen “ihtiyarlar”la “ileri yaştakiler” arasında bir ayırım yapılır, o kadar (ileri yaştakilere de “yaşlı” demeyi pek sevmeyiz). Evreler ve dönemler ortadan kalkmıştır. Dil burada da genelde hangi tasavvurların yaşlılıkla bağlantılı olduğunu ele verir: Söz konusu olan, gelişimin ya da varyasyonun ortadan kalktığı durağan bir evredir, hayat durmuştur. Yaşlı yaşıldır, o kadar.

Çevremizde ne kadar çok sayıda zinde, sağlıklı ve faal yaşlı olursa olsun, yaşlılık kavrayışımız neredeyse tamı tamına, on altıncı ya da on yedinci yüzyılda yapılmış “hayat merdiveni” resimlerine uyar.³ Bu merdivenlerde, insan hayatının dönemleri, resimde simetriyi sağlamak uğruna çift sayılarla ifade edilen bir yaşam süresine yerleştirilirdi, genellikle seksen ya da yüz yıldır bu süre, kırk-elli yaş da böylece zirveye denk geliyordu. Basamaklarda bazen yüceltici dizeler, bazen de hayatın farklı evrelerini sembolize eden hayvanlar yer alırdı: Yirmili ve otuzlu yaşlar için kartal ve boğa; ellili yaşlar için aslan ya da kurnaz tilki; yetmişli yaşlar için ev köpeği ve seksenli yaşlar için de şömine ateşinin önünde uyuklayan kedi. Baykuş da bir yaşlılık simgesiydi, ama kaz veya eşek baykuştan daha sık kullanılırdı.⁴

1680 dolaylarında anonim bir ustanın resmettiği hayat merdiveni o zamanların yaşlılık tasavvuruna ilişkin yanılgıya yer bırakmaz. Dikkati ilk çeken, resimdeki bütün ışığın merdivenin sol yanındaki ömrün ilk yarısına vurmasıdır. Rengarenk flamalar, tüyler, kuşaklar, paltolar zirveye tırmanış yıllarına sağ tarafta olmayan bir neşe katarlar. Soldaki melek bile daha iyi giyinmiştir. İniş yıllarında ise ışık sönmüştür. İnsan ellisinden sonra gri kıyafetlerle

3 K. Hazelzet, *De Levenstrap*, Zwolle 1994.

4 A. Janssen, *Grijsaards in zwart-wit. De verbeelding van de ouderdom in de Nederlandse prentkunst 1500-1800*, Zutphen 2007, <https://rantey.org>

Hayat Merdiveni, yak. 1660, Museum Kurhaus Kleve

yarı karanlıkta onu kaçınılmaz sona götüren yolu arayıp bulmak zorundadır.

İkinci zıtlık ömrün ilk yarısının değişim ve çeşitlemelerle dolu olarak tasvir edilmiş olmasındadır. Eline tünemiş şahiniyle yirmili yaşlarındaki gencin, tekesinin üstüne oturmuş on yaşındaki oğlanla artık hiçbir benzerliği yoktur, kırk yaşlarındaki adam kendini memleket meselelerine vermiştir ve otuz yaşlarındaki sefahate düşkün halinden eser kalmamıştır, işaret parmağı ikaz edercesine havada olan elli yaşındaki adam da yeni sorumluluklar üstlenmiştir. Her onyılın kendine özgü bir karakteri vardır. Buna karşılık, iniş iç karartıcı bir tekdüzeliktedir. Yetmiş yaşındakiyle seksen yaşındaki arasındaki tek fark yürümenin daha da zorlaşmış olmasıdır. Seksenlik iyice güçten düşmüş, her adımını meşakkatle atmaktadır. Önceleri baston yeterliyken artık koltuk değneklerine ihtiyaç duyar hale gelmiştir ama bunun dışında, ister altmış veya yetmiş, isterse de seksen hatta doksan yaşında olsun ihtiyar bir adam ihtiyar bir adamdır. Sadece yüz yaşına gelince yeni bir şey yapar: Ölür.

Bir de kolayca gözden kaçırılabilir şu ayrıntı var: Çocuk, delikanlı, genç adam, yetişkin, ellisine gelmiş olgunluk çağındaki; bunların hepsi ümitsiz ya da ümitsizlikte yaşamaktadır. İhtiyar olarak insan

bakışına karşılık verildiği hissine kapılıyor: Onlar da size bakmaktadır, iletişime geçmektedir, hâlâ bizim dünyamıza aittirler. Yaşlılarsa bu hayattan ya da toplumdan artık hiçbir beklentileri kalmamışçasına bu dünyadan yüz çevirmiş, kendi içlerine kapanmış vaziyette basamakları inmektedirler. Tabloda otuz yaşındaki adamla yetmiş yaşındakinin konumları simetriktr ama arada büyük bir tezat vardır. Otuz yaşındayken elini mağrur bir edayla beline koymuş, fark edilmek isterken yetmiş yaşına geldiğinde meşakkatli inişini hiç göze çarpmadan, usul usul sürdürmekten başka bir şey istemiyor gibidir. İniş güçten düşme ve kayıp demektir, bu süreçte de seyirciye gerek yoktur.

Bugünse yaşlıların seyircisi eksik olmaz, aksine her taraftan yardım yağar. Sağlığı birçok kişi tarafından dikkatle izlenir. Bu noktada, yaşlı ve yoksul kavramlarının yıllar boyunca olağan sayılagelmiş birlikteliğinin artık bozulmuş olmasının da payı vardır. Geçen yüz-yılın ortalarına kadar iş hayatının sona ermesi gelir kaybı demekti, ki bu da kişinin kendi birikimi yoksa, aileye, hafif işlere, yetersiz sosyal yardımlara bağımlı olması anlamına geliyordu. Günümüzün yaşlısı ise gelire, çoğu zaman da kendi birikimine sahip. Bu da onu piyasada deyim yerindeyse “yağlı kuyruk” haline getiriyor.

Bize madalyonun iki yüzünü de gösteren yine yaşlılara yönelik dergilerdir. Bir yanda yaşlılık döneminde sağlığın gitgide bozulduğu bilgisi var. En büyük ikinci ilan kategorisi bu durumu dikkate alıyor çünkü yaşlıların bedensel sağlığı söz konusu olunca müthiş bir teknoloji hayata yeni bir ivme katıyor. Çağımızda resmedilecek bir hayat merdiveninde bastonlar ve koltuk değnekleri değil son model bir tekerlekli sandalye ya da yürüteç yer alırdı. Ama aynı zamanda daha da büyük bir pazar yaşlılara göz kırpmaktadır: Turizm endüstrisi. Yaşlılara yönelik dergilerdeki ilanların büyük bir bölümü yaşlıları günübirlik gezilere, keşif gezilerine, safariye, şehir, sanat ve gastronomi turlarına, haftasonu kaçamaklarına, kaplıcalara, yürüyüşlere, kruzlara veya onları evden çıkartacak başka etkinliklere katılmaya özendirir. Azalan hareket yetisi artan devingenlikle el ele gider. Yaşlılık ikonları olarak koltuk değneklerinden başka köpek ve söminenin karşısında uyuklayan kedi de

çoktan aşılmıştır. Artan seyahat isteği dünyaya ilgisini kaybetmiş gibi görünen, hayata küsmüş ihtiyaçla karşıtlık içindedir. Günümüzün yaşlısı artık dünyayı kanş karış gezmektedir.

Peki ya zihin sağlığı? Altmış yaşındaki insanı dünyaya sırt çevirmiş birisi gibi tasvir eden kimliği belirsiz ressam mutlaka, yaşlılığın bir içebakış dönemi olduğunu da anlatmak istiyordu; zihin sağlığı artık sona ermekte olan hayat hakkında düşünmek ve yavaş yavaş ölüme hazırlanmakla ilişkiliydi. Zaten merdivenin altında mahşer günü ne zamandır pusuda beklemekteydi. Seküler çağımızda ise zihin sağlığı daha çok faal bir hayat tarzının, tatminkâr bir sosyal ağın ve bozulmamış entelektüel ve zihinsel yetilerin bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Her şey eksiksiz ya da tahayyül edildiği gibi olmayabilir ama bu eksiklerin de bir telafisi vardır. Piyasa buna da özen gösterir. Yaşlılara özel çöpçatanlık büroları ya da yalnızlara yönelik seyahatler tehditkâr yalnızlığa karşı birer önlemdir. Entelektüel etkinliklerin düzeyi de göz önünde bulundurulur. Konsantasyon gücü hissedilir derecede azaldığında ve aynı anda birden fazla bilgiyi işlemek iyice zorlaştığında, bu durum faalleşmek ve süreci tersine çevirmek için bir motivasyon olup çıkar. Başarıyla yaşlanmak –oluşturulan tahayyüle göre– çaba, alıştırma, bakım ve işin aslı masraf da gerektirir, zira bunun için gereken her şey piyasada mevcuttur. Nasıl ki artık hiç kimse zayıflayan bir görme veya işitme yetisiyle baş etmek zorunda kalmıyorsa, kavrayışının eskisi kadar keskin ya da belleğinin eskisi kadar güçlü olmadığını da kabullenmek zorunda değildir.

Unutkan

“Hayat merdiveni”nin çıkan ve inen basamaklarının altına hayatın akışını simgeleyen bir çan eğrisi çizilebilir, bu da gelişim psikolojisiinde “çan eğrisi yaklaşımı” olarak bilinir. Bu yaklaşımın ardında, bebeklikten genç yetişkinliğe kadar olan dönem boyunca zihinsel ve bilişsel yetilerimizin günden güne hızla arttığı ve geliştiği düşüncesi vardır. Bu yetiler eğri boyunca tepe noktasına ulaştıktan sonra yavaş yavaş inişe geçer ve azalarak yok olur. Bu yorum, en azından inişle ilgili kısmı, aruk rağbet görmemektedir. Bilişsel yetilerin çoğu hayat boyu bozulmadan kalır.

Bu, yaşlılıkta şikayetlerin başlamadığı anlamına gelmez. Dikkati yoğunlaştırma yetisi azalır, işleyen bellek zayıflar ve aynı anda gelen çok sayıda yeni bilgiyi işleme hızı düşer. Yaşla birlikte bellek sorunları da artar. Elliye geçince unutmaya karşı acımasız bir mücadeleye gireriz. Gerçi bu ilk değildir, hayatımız boyunca aynı mücadeleyi vermişizdir ama bu yaştan sonra gitgide daha sık kaybederiz.

Belki aşağıdaki satırlarda kendinizi tanırırsınız. Gitgide daha sıklıkla “aman unutmayayım” diye düşünüyorsunuz, bir de bakıyorsunuz ki unutmuşsunuz bile. Yapmayı planladıklarınızın hemen yine aklınızdan çıkacağını artık bildiğiniz için, bazı şeyleri mümkünse anında halletmeye artık alıştınız ki hiç değilse unutmayasınız. Mesela bu akşam arkadaşınıza geri vermeyi düşündüğünüz kitabı en iyisi şimdiden çantanıza koyun. Sonra eve dönersiniz...

İleriye dönük, prospektif belleğin, kişi yaşlandıkça bir nebze zayıfladığı görülür. Bu kafa karıştırıcı bir durumdur, zira etkileri kimilerinin hayat boyu aşına olduğu bir duruma, insana ne yapmak, nereye gitmek üzere olduğunu, neyi beklediğini unutturan zihin dağınıklığına benzer. Ama ‘normal’ dağınıklıktan farklıdır, dağınık bir zihin başka düşüncelere dalıp gittiği için ne yapacağını unutur, oysa ileriye dönük unutmamanın düşüncelerin (en azından kişinin hatırladığı kadarıyla) başka yere kaymasıyla ilgisi yoktur, yapılacak şey aklından usup gitmiştir.

Geçen on beş yılda prospektif bellekle ilgili birçok çalışma yapılmıştır.¹ Deneklerin dikkatlerini yoğunlaştırmaları gereken bir ödevi yaptıkları sırada bu ödevi kısa süreliğine bırakıp başka bir isteği yerine getireceklerini akıllarında tutmaları gereken bir deneyde, yaşlılar gençlere oranla daha çok zorlandı. Bu durum, bir deneyde önemli sonuçlar doğurmaz ama kişinin yarım saat sonra fırını kapatmayı, ilaçlarını vaktinde almayı ya da akşamları alarmı kurmayı unutmaması gereken gündelik hayatta hiç kuşkusuz sorun yaratabilir.

Prospektif bellek kişinin yapacağı eylemleri hatırlamasını sağlar, ya da en azından sağlaması gerekir. Bu bakımdan, geçmişte olup bitenlerin depolandığı bellek türünden ayrılır. Normal anılar, insanlar, mekânlar, olaylar, eylemler gibi çok çeşitli şeylerle bağlantılı olabilir. Ancak prospektif bellek yalnızca tek bir kategori içerir: Gelecek eylemlerin tasarıları – bunları depolamak da çok zordur. Gerçekleştirilmiş bir eylem çağrışımlarla ve nerede ve nasıl olup bittiği, başka kimin orada bulunduğu gibi ayrıntılarla birlikte depolanır. Henüz gerçekleştirilmemiş eylemlerde ise böyle bağlantılar yoktur. Bizi anılara götüren yolu açan şey çağrışımlardır, işte bu yüzden tasarılar ve yapılacak işler kolayca aklımızdan çıkar.

Yaşlıların yapmaya niyetlendikleri eylemleri akılda tutmakta zorlanmaları her şeyden çok, belleğe almakla ilgili bir sorun gibi görünüyor. Bilgileri doğru depolamak yaşlandıkça daha zahmetli hale geliyor, hele bu bilgilere, yapılması düşünülen bir işte olduğu gibi çok az çağrışım eşlik ediyorsa. Belleğe almakla ilgili aynı sorun yaşlıların “Aman hemen yapayım da unutmayayım” dedikleri eylemleri gerçekten yapıp yapmadıklarını neden gençlerden çok daha sık unuttuklarını da açıklıyor. Eylemin kendisi de artık iyi depolanamadığı için yaşlılar kapıyı gerçekten kilitlediklerini mi yoksa kilitlemeyi sadece düşünüp öylece bıraktıklarını mı anlamak için sık sık kontrol etmek zorunda kalıyorlar. Bellek desteklerinin bir işe yaramaması hatta kimi zaman istenen etkinin tam tersini yaratması da zayıflayan kaydetme yetisinin bir sonucudur.² Eli-

1 M. A. McDaniel ve G. O. Einstein, *Prospective memory: an overview and synthesis of an emerging field*, Thousand Oaks 2007.

2 M. J. Guynn, M. A. McDaniel ve G. O. Einstein, “Prospective memory: when reminders fail”, *Üniversite PDF Kitapı* 26 (1998), 27-298.

nizdeki kitabı çantanıza koyar koymaz muhtemelen artık bunu düşünmeyi bırakır, akşama geri vermeyi unutmayacağınıza güvenirsiniz. Eve döndüğünüzde her şeye rağmen unutmuş olmanız kısmen bellek desteklerine güvenmenin yol açtığı yetersiz kaydetmenin bir sonucudur. İkinci bir sorun, bu bellek desteklerinin tam da desteklemeleri gereken süreçlere ihtiyaç duymasındır. Parmağınıza iplik bağladığınızda bunu ne için yaptığınızı da aklınızda tutmak zorundasınızdır. Birisini mi arayacaktınız? Yapılacak bir şey mi vardı? Ve her şeyden önce bellek desteğinin varlığını tam zamanında hatırlamak gerekir. Ajandaya düştüğünüz notun ancak ajandaya göz atarsanız bir faydası olur. Prospektif bellek gerçekten yıpranmaya başladığında elden kaçıp giden yalnızca yapmaya niyetlendiğiniz işler değil, onları hatırlamak için alınan önlemlerdir de.

Prospektif bellek sorunları genel bellek zayıflamasının hassas bir göstergesidir. Yapılacak işi unutmak kimi demans başlangıcı vakalarında hastaların kendilerinde fark ettiği ilk belirtidir. Neyse ki bu durum nispeten ender görülür. Demans prospektif bellek sorunlarıyla da kendini gösterebilir ama bu sorunlar genellikle, yaşlılıkta biraz artan normal unutkanlığın bir parçasıdır. Geçmişin değil de geleceğin etkilenmesi düşen bu bellek performansının paradoksal bir yönüdür.

Yaşlılar bazı kelimeleri bir türlü hatırlayamamaktan yakınırırlar. Konuşurken “şey işte”, “zımbırtı” gibi kelimelere, bir şeyin neye benzediğine, nerede durduğuna ve ne işe yaradığına ilişkin dolaylı tasvirleri gitgide daha sık kullanırlar. Bu bellek sorunu da bir paradoksla ilişkilidir: Asıl eziyet, kelimeyi hatırlayamamak değil, kelimeyi pekâlâ *bildiğinin* farkında olmaktır. Evde, rahatça kanepeye yayılmışken bütün yarışma programlarını izlersiniz, bütün yanıtları biliyorsunuzdur ama hiçbirini hatırlayamazsınız. Bu “Doğru ya, tabii” diyen haliniz, genel kültürünüzü evi paylaştığınız gençlerin gözünde biraz kuşkulu bir duruma düşürür. Hiçbir şeyi bilememekten bir farkı yoktur. Ama gençler bu konuda yanılmaktadır. Deneyler, psikoloji literatüründe *feeling of knowing* (bilme hissi) olarak adlandırılan duruma, yani bir şeyi bildiğini bilme ama hatırlayamama durumuna yaşlıların gençlerden daha sık düştüğünü

gösteriyor.³ Mesela uykusuzluk, bilmece, hareket gibi kelimelerin yaygın olmayan eşanlamlılarının sorulduğu testlerde deneklere üç seçenek sunulur: Yanıtı bilmek ve söylemek, yanıtı bilmemek ve yanıtı bilmek ama çıkaramamak. Yaşlıların en çok tercih ettiği, son seçenek oluyor ama zaman kısıtlaması olmayınca çoğu zaman nihayet doğru yanıt buluyorlar: İnsomniya, enigma, devinim. Bildiğini bilmek genellikle “dilimin ucunda” olan bir kelime şekline bürünür. “Dilimin ucunda” kelimelerle de yaşlıların başı derttedir. Oysa kelimenin tınısını, ilk harfini ya da hece sayısını söyleyebilmeleri aradıkları kelimenin gerçekten de belleklerinde bulunduğu işaret eder. Bundan ötürü yaşlılar, doğal seslerin taklidi olan kelimelere ya da sözdizimi bozuk bir cümleye ne dendiği akıllarına gelmezse, onomatopoeitik ya da düşük cümle gibi kelimeleri hayatında hiç duymamış birisinden kesinlikle daha çok şey bildiklerine itiraz edilmesine izin vermemeli. “Doğru ya tabii” türü bilgi de bilgidir sonuçta.

Kelimeleri hatırlayamamaktan da kötüsü isimleri unutmaktır. Yaş ilerledikçe beklenmedik bir karşılaşma sırasında tanıdık bir yüzü ismiyle eşleştirmek veya bunu en azından nezaket kurallarına uygun bir süre zarfında yapmak gitgide güçleşir. Bellek zayıflamasının doğurduğu bu sonuç çoğu kişi için tatsızdır çünkü isim unutmayı genellikle ilgisizlikle bağdaştırırız. Öte yandan yaşlıların isim hatırlama performanslarının gençlerinkiyle karşılaştırıldığı deneylerde aradaki fark hiç de büyük sayılmazdı.⁴ Biri yirmili yaşlardaki ve diğeri yetmişli yaşlardaki iki gruba ünlülerin fotoğrafları verilerek mümkün olduğunca çabuk fotoğraftakilerin isimlerini söylemeleri istendi. Gençlerin performansı gerçi daha iyiydi ama arada anlamlı bir fark yoktu. Peki, isim hatırlamak neden bu kadar güçtür?

Bir fotoğraftaki kişiyi ya da karşılaşıldığında, aşına olunan birisini tanımak üç adımda ve hiyerarşik bir ilişki bağlamında ger-

3 M. Izaute, P. Chambres ve S. Larochelle, “Feeling of knowing for proper names”, *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 56 (2002) 4, s. 263-272.

4 P. G. Rendell, A. D. Castell ve F. I. M. Craik, “Memory for proper names in old age: a disproportionate impairment?” *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 58A (2005) 2, 57-71. Kıtıp Arsivi - <https://rantey.org>

çekleşen bir süreçtir.⁵ İlk adım yüzün ya da şeklin görsel olarak tanınmasıdır, söz konusu olanın tanıdık geldiğinin bilincidir. Bu aşamadan sonra neredeyse her zaman ikinci adım gelir: söz konusu kişiyi nereden tanıdığımız, mesleğinin ne olduğu ve aramızdaki ilişki. Ünlülerin yüzlerinin gösterildiği testlerde kişilerin tanıdığı durumların %93'ünde isimleri de hatırlanmıştır. Üçüncü adım ise meseledir: Kişinin kim olduğunu bilmek başka şeydir, adını söyleyebilmek başka. Her üç vakanın birinde yaşlı denekler tanıdıkları bir kişinin adını söyleyememiştir. Bunun tam tersi duruma, yani ismi hatırlayıp kişiyi tanıyamamaya, neredeyse hiç rastlanmamıştır. Kimlikten isme doğru atılan zorlu adım en güzel şöyle özetlenir: “Asla unutmam, adı neydi ya?”

Özel isimlerin sorunlu yanı kendi başlarına bir anlam taşımalarıdır. Kendini tanıtip fırıncı (Bäcker) *olduğunu* söyleyen birisi, zihnimizde hemen fırıncılığa dair çağrışımlar uyandırır; sabahları erkenden kalkmak, hamur yoğurmak, toz gibi ince un. Oysa *soyadı* Fırıncı (Becker) olan birisi hiçbir çağrışım uyandırmaz. Deneylerin gösterdiğine göre, özel isimleri öğrenmek “Bisiklet-çiçek” gibi tamamen gelişigüzel kelime çiftlerini öğrenmek kadar zordur. İşte yaşlanan bir belleğin mücadele etmesi gereken, birisinin adının pekâlâ Müller de olabileceksen Becker olmasındaki gelişigüzelliktir. Çağrışımlar olmadığı için isme götüren başka yollar da yoktur, böylece Bäcker belleğe yapışıp kalırken Becker unutulup gider. Şunu da ekleyelim: Bir ismi akılda tutamamak özne açısından, kelimeleri bulamamaktan açıkça daha kolay fark edilir. Bir kelimeyi hatırlayamayan kendini yıldırım hızıyla o kelimenin eşanlamlısını ya da tanımını bularak kurtarır, tıpkı yabancı bir dilde sınırlı kelime hazinesiyle konuşmaya çalışırken olduğu gibi. Özel isimlerde ise bu yöntem işe yaramaz: Tanıdığınız kişinin sadece bir ismi vardır ve siz o ismi çıkartamıyorsunuzdur.

Peki çaresi var mı?

Ne yazık ki yok. Çoğu araştırma yeni isimlerin öğrenilmesine yardımcı olacak tekniklere yönelmiş durumda. Beyin hasarlarında hemen daima özel isimler konusunda sorun yaşanır, bu da isim

5 G. Cohen ve D. M. Burke, “Memory for proper names: a review”, *Memory* 1 (1993) 4, s. 249.

ezberlemek için kimi yöntemler geliştirilmesini bir aciliyet haline getirmektedir.⁶ Genellikle hastaya, özel isimde eksik olan çağrışımları kendisinin eklemesi tavsiye edilir, mesela adı Becker olan kişinin aynı zamanda fırıncı da (Bäcker) olduğunu, saçına bulaşmış una kadar tahayyül etmesi istenir. Gelgelelim bu teknik pratik değildir, etkisi sınırlıdır, fotoğraflarla çalışılan deneylerde ancak ölçülebilir düzeydeyken gündelik hayatta hiç ölçülemez. Böyle çağrışım hilelerinin de kendine özgü tuzakları vardır. Mesela Bay Becker kendisine “Günaydın Bay Semmel (ekmek), nasılsınız?” demenizdense adını hiç hatırlamamanızı tercih edecektir. Zaten normal koşullarda yaşlıların asıl sorunu yeni isimleri öğrenememektен çok bildikleri isimleri doğru zamanda “el altında” bulunduramamaktır. O tanıdığın adının Müller olduğunu otuz yıldır biliyorsunuzdur ama tam da *şimdi*, *şu anda* bilmiyorsunuzdur. Bazen, ismin baş harfi aklınıza gelirse, gerisi de gelir diye düşünerek alfabeyi hemen hızlıca içinizden tekrarlamak işe yarar. Ama bütün dikkatinizi ortaya çıkan tatsız durumu savuşturmaya vermişken tutup da alfabeyi tekrarlamak tam da aradığınız ismi sizden iyice uzaklaştıran bir gerginliğe yol açar.

Çare gevşemektir. İnsan kendisini isim unutmanın utanılacak bir şey olmadığına, bunun genel bir bellek zayıflığı olduğuna ikna ederse bunu başarabilir. Yaşlılar akranlarının belleğinin de zayıf olduğunu bilir. Birbirlerine “Merhaba ..., nasılsın?” demek yerine pekâlâ “Merhaba, seni tanıyorum ama ismini çıkaramadım” diyebileceklerini bilirler. Geçici bir süreliğine isimsiz kalan tanıdık da bundan alınmayacaktır. Ayrıca ismini gerçekten unutmuş da değilsinizdir, zaten vedalaştıktan hemen sonra aklınıza geliverir. İnsanlar deli gözüyle bakmayacak olsa arkasından seslenebilirsiniz bile.

Yaşlılarla yapılan her bellek anketinde isim unutma ilk üç şikâyet arasında yer alıyor. Ama yaşlanan bir bellekte daha birçok sorun baş gösterir. Yaşlılar anılarını zamansal açıdan doğru olarak sıralamakta gitgide daha çok zorlanırlar. Şu geçenlerdeki yemeğin üstünden üç hafta mı geçti, yoksa altı mı? Son seçimler geçen yıl

6 M. Milders, B. Deelman ve I. Berg, “Rehabilitation of memory for people’s names”, *Memory* 1992, 1, 1-10. PDF dosyası - <https://rantey.org>

mydı, yoksa iki yıl önce mi? Bellek, video kaydının altında tarih ve saatin yazılı olduğu bir kamera değildir. Bir şeyin ne zaman gerçekleştiğini söylemek, genç olsun yaşlı olsun bütün bellekler için zorlu bir iştir ama yaşlılar bu konuda gençlerden daha çok yanılır ve bu yanlışlar hep aynı yöndedir.

İnsan anılarını tarihlerken, anıya konu olan olaydan önce ya da sonra gerçekleşmiş, dayanak yapabileceği kişisel ya da toplumsal olaylar arar. Şöyle mesela: Daha eski evimizdeydik, o zaman falanca yerde çalışıyordum, Theo van Gogh'un öldürülmesinden önceydi. Anıları tarihlendirmek zordur ama onları belli bir olayın öncesine ya da sonrasına konumlandırmak pekâlâ mümkündür. Kamusal olaylar deneklerin olayları zaman sırasına sokarken nasıl yanlışlar yaptıklarını saptamaya yönelik deneylerde kullanılmaya çok uygundur. İngiltere'de Başbakan Thatcher'ın beklenmedik istifasının üstünden on dokuz ay geçtikten sonra yapılan bir deneyde birkaç bin kişiye başbakanın kaç ay önce istifa ettiği soruldu.⁷ Gençler–ergenler, yirmili, otuzlu yaşlarındakiler– yaşlılara kıyasla daha doğru tahminlerde bulundular, yanlışlıklarında ise, olayın gerçek tarihinden daha geç bir tarih belirttiler; gençlerin neredeyse yarısı istifanın üstünden daha kısa bir süre geçtiğini zannediyordu. Yaşlılarda ise –altmış, yetmiş yaş civarındakiler– bunun tam tersi geçerliydi: On dokuz aydan daha uzun bir süre geçmiş gibi geliyordu onlara.

Bu tarz sapmalar teleskop ya da dürbün görüşü denilen bir mekanizmayla açıklanır. Açık ve seçik ayrıntılar içeren bir anı sanki teleskopla bakılıyormuş da bundan ötürü daha yakındaymış gibi bir izlenim uyandırır. Bu bir deneyle de desteklenmiş olan akla yakın bir mekanizmadır.⁸ Deneklerin önüne 30 Mart 1981'deki başarısız Reagan suikastı ve bundan sadece altı hafta sonra gerçekleşen Papa suikastı gibi tarih olarak birbirine yakın olay çiftleri konulmuştur. Bu iki olaydan bir buçuk yıl sonra yapılan deneyde ABD'li deneklerin, başkanlarına yapılan suikasta dair hatırladıkları ayrıntılar Papa suikastına nazaran hatırı sayılır derecede çoktu.

7 G. D. Gaskell, D. B. Wright ve C. A. O'Muircheartaigh, "Telescoping of landmark events", *Public Opinion Quarterly*, 64 (2000), s. 77-89.

8 N. R. Brown, L. J. Rips ve S. K. Shevell, "Subjective dates of natural events in very long term memory", *Psychological Science*, 1 (1990), s. 39-177.

Bu sonuç, suikastların üzerinden ne kadar zaman geçtiğine ilişkin tahminlerde de çeşitliliğe yol açıyordu: Reagan suikastı gerçekte olduğundan ortalama iki ay ileriye kayarken Papa suikastı üç ay geriye konumlandırılıyordu. Teleskop etkisinin zamanda ileriye dönük varyantı daha çok gençlerde görülür ve bir olayın üzerinden gerçekte olduğundan daha az zaman geçtiği izlenimini doğurur. Yaşlılarsa bunun tam tersinden mustarıptır: Anılar artık eskisi gibi açık seçik depolanamadığı için gerçekte olduğundan çok daha öncesine aitmiş gibi hatırlanır. Ters teleskop etkisi, yaşlıların “Çocuklar en son ne zaman gelmişti?” diye düşünürken geçen süreyi abartmalarına, çocuklarınsa şaşkınlıkla “Daha geçen gün oradaydık” demelerine yol açar. Bu ikisinin bağdaştırılması zordur. Anne babalar ve çocuklar birbirlerine göre ters yöne bakan teleskoplardan görürler birbirlerini.

Yapacaklarını unutmak, kelimeleri bulamamak, isimleri hatırlayamamak, bir olayın üstünden ne kadar geçtiğini tam bilememek – bunlar insanı sinir eden hatta bazen zor durumda bırakan tatsız sorunlardır, gelgelelim mahşerin dört atlısı da sayılmazlar. Tek tek ya da bir arada, artan unutkanlığın parçasıdırlar ve bunun bellek kaybı ya da bunamayla karıştırılmaması gerekir. Gençlerde rastlanan bellek sorunlarının da büyük ölçüde aynı şikâyetlere yol açtığını bilmek rahatlatıcı olabilir: Onlar da ne yapacaklarını unutur, kelime ve isimleri hatırlayamazlar, hatta bu şikâyetlerin can sıkıcılık sıralaması bile aynıdır.

Maastricht'te 1992'den beri yaşı bilşsel işlevler üzerindeki etkisi konulu bir araştırma yürütülüyor: *Maastricht Aging Study* (MAAS). Psikolog Jelle Jones yönetimindeki proje kapsamında daha şimdiden kayda değer sayıda ilginç makale yayımlandı; bunların arasında bellekle yaşlanmanın ilişkisini ele alan çalışmalar da var. 24-86 yaşları arasındaki ortalama iki bin sağlıklı ve normal kişiyle yapılan ankette Rudolf Ponds 69-84 yaş arasındaki en yaşlı grubun yarısından biraz fazlasının kendisini unutkan olarak nitelediğini saptadı.⁹ 54-66 yaş grubundakilerde bu oran yüzde kırktı. 24-36 yaş arasındaki en genç grupta ise yüzde otuzu ancak bulu-

9 R. W. H. M. Ponds, *Unutkanlık ve Bellek Kaybı*, (Maastricht: Maastricht University, 1998).

yordu. Anket genelinde unutkan olduğunu söyleyenler, katılanların ortalama yüzde kırkıydı, dolayısıyla en yaşlı gruptaki unutkanlık oranı bunun çok da üstünde değildi. Ancak unutkanlığın kaynaklandığı nedenler farklıydı. Yaşlılar bu durumdan ilerlemiş yaşlarını sorumlu tutuyorlardı, insan yetmiş seksen yaşına gelmişse, arada sırada bir şeyi unutmasında şaşılacak bir yan yoktu. Oysa gençler, kendi ifadelerine göre öyle yoğun, heyecanlı ve ilginç bir hayat sürüyorlardı ki her şeyi akıllarında tutmalarına olanak yoktu.

MAAS projesi kapsamında ortaya çıkan belki de en tuhaf sonuç şuydu: Yaşlıların çoğu unutkanlıktan yakınıyordu ama yine de mükemmel bir belleğe sahip oldukları görüşündeydiler.¹⁰ Kendi değerlendirmelerine göre bellekleri akranlarınınkinden daha iyiydi; kendilerini bu açıdan yirmi beş yaş grubuyla kıyaslamaları istendiğinde ise hâlâ aynı görüşteydiler. Muhtemelen bunun ardında kalıplaşmış bir düşünce vardı. Çoğu yaşlı, insan gençliğinde çok ezber yapmak zorunda kalırsa (kendi gençliklerinde yaygın olduğu gibi) hafızası güçlenir diye düşünüyordu. Aynı kalıplaşmış düşünceye göre, gençlerin artık ezberleyerek öğrenmesine gerek yoktu, dolayısıyla hafızalarının daha kötü olmasında şaşılacak bir yan da yoktu. Ezberlemenin bellek üzerinde olumlu etkisi olduğunu gösteren tek bir çalışma bulunmamasına rağmen çoğu yaşlı, belleklerinin üstünlüğünü buna dayandırıyorlardı. Sadece belleklerinin şimdiki halini kendi yirmi beş yaşlarındaki haliyle kıyaslamaları istendiğinde eskisi gibi olmadığını teslim ediyorlardı. Araştırmacılar biraz da alayla, bundan çıkarılacak sonuç şu olmalı diyorlar, “yaşlılar belleklerinin hayatları boyunca mükemmelden çok iyiye doğru ilerleme kaydettiğini düşünüyorlar, bu yaşlarında bile hem akranlarına hem de gençlere taş çıkartabilecekleri kanaatindeler.”

Ponds şöyle bir saptamada da bulunuyor: İnsanların kendi unutkanlık düzeyleriyle ilgili düşündüklerinin testlerde aldıkları sonuçlarla gerçekte hiçbir ilgisi yok. Belleği mükemmel olup da hâlâ unutkanlıktan yakınanlar olduğu gibi kötü sonuçlar almasına rağmen belleğinin iyi olduğuna inananlar da var. Bu çelişki kısmen şöyle izah edilebilir: Bir hafıza testi sırasında denek, telaşa kapıl-

10 I. W. Schmidt, I. J. Berg ve B. G. Deelman, “Illusory Superiority in self-reported memory of older adults”, *Aging, Neuropsychology and Cognition*, 6, 2000, s. 288-301. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

madan, bir dizi kelimeyi ezberlemek ya da bir fotoğrafta gördüğü nesneleri aklında tutmak gibi ödevlere yoğunlaşabilir. Sadece verilen bu ödev vardır; stres, dikkat dağılması, zaman baskısı yoktur. Zaten insanın gündelik hayatta kendisini unutkan olarak görmesine yol açanlar tam da bu etkenlerdir. Tam o sırada telefon çalmamış olsaydı, mektubu postaya vermeyi unutmuyacaktı, tanıdığı omzuna dokunmamış olsaydı, gözlüğünü nereye koyduğunu hatırlardı. Belleklerinden şikâyetçi olanlar gözlüğü veya mektubu akıllarından çıkaramazlar, bir kelime dizisini kolayca tekrarlayabilmeleri onları teselli etmez.

Psikologlar, normal gündelik unutkanlığı daha iyi anlayabilmek için deneklerin hangi koşullarda ve ne sıklıkta unuttuklarını belirtebilecekleri anketler hazırlamışlardır.¹¹ Bu anketlerde “bir eşyayı nereye koyduğunu bulamamak”, “bir tanıdığın ismini çıkaramamak”, “bir haberi vermeyi unutmak” ya da “bir şifrenin aniden akıldan uçuvermesi” gibi durumlar yer alır. Ne yazık ki böyle anketlerin de handikapları vardır. Bellek gerçekten zayıflıyorsa insan son haftalarda neleri unuttuğunu da unutmaya başlar. Bir önceki gün gözlüğünüzü uzun uzun aramak zorunda kaldığınızı hatırlıyorsunuzdur belki ama geçen hafta ajandanızı kaybettiğinizi veya iki hafta önce bisikletinizi nereye bıraktığınızı unuttuğunuzu unutmanız bellek sorunlarınızı eksiksiz biçimde ortaya koymanızı zorlaştırır.

Gelgelelim, biraz önce okunmuş bir gazete haberini anlatmak veya yol tarifini akılda tutmak gibi belleğin gündelik kullanımına çok benzeyen testlerin kullanıldığı araştırmalarda da kişinin, belleğinin niteliği hakkındaki izlenimiyle testte aldığı sonuç arasında bir ilişki yoktur. Görünen o ki, bellek sorunları belleğin durumuna bağlı değildir. Peki öyleyse neye bağlıdır?

Ponds ve Jolles bellek performanslarından ötürü kaygılanarak bir bellek geliştirme programına başvuran elli kişi üzerinde bir test yaptılar.¹² Ortalama altmışlı yaşların başlarındaki denekler

11 P. Rabbit ve V. Abson, “Lost and found: some logical and methodological limitations of self-report questionnaires as tools to study cognitive ageing” *British Journal of Psychology*, 81 (1990), s. 1-16.

12 R.W.H.M Ponds ve J. Jolles, “Memory complaints in elderly people: the role of memory abilities, metamemory, depression and personality”. *Educational Gerontology*, 22 (1996) 1-16.

bellek egzersizlerine başlamadan önce bir dizi anket sorusunu cevapladılar. Bellek performansları görsel, sözel ve bir randevuyu veya yol tarifini akılda tutmak gibi gündelik ödevleri içeren üç farklı testle ölçüldü. Anketlerde genel olarak belleğin işlevine ilişkin öznel düşünceleri ve kendi bellek kapasitelerine güvenip güvenmedikleri sorgulandı. Başka testlerle de kişilik özellikleri ve duygu durumları hakkında bilgi edinilmeye çalışıldı. Aynı testler ortalama yaşları ve eğitim seviyeleri aynı olan ama bellek şikayetleri olmayan yine elli kişilik bir kontrol grubuna da uygulandı. İki grubun gerçek performansları arasında anlamlı bir fark yoktu. Yalnızca tek bir soruda, –bir dakika içinde mümkün olduğunca çok meslek saymaları istendiğinde– bellek şikâyetleri olan grup kontrol grubuna göre kötü sonuçlar almıştı. Gelgelelim aralarında çok daha belirgin üç fark vardı. Bellek şikâyetleri olanlar “depresyon” testinde daha yüksek puanlar almıştı. Belirttiklerine göre, kontrol grubuna kıyasla kendilerini daha sık kasvetli ve isteksiz hissediyorlardı, uyku problemleri vardı ve inisiyatif almakta zorlanıyorlardı. “Nevrotiklik” bakımından da puanları daha yüksekti. Hayatta hep biraz kaygılı ve gergin bir duruşları vardı. Ve sonuncusu: Bellek sorunları olanların kendi belleklerine güveni azdı. Bu gayet mantıklı görünüyor ama mesele şurada ki onların bellekleri de kabaca bellek şikayeti olmayan kontrol grubundakiler kadar iyiydi. Öyle görünüyor ki sorunları zayıflayan bir bellekten çok karamsarlık ve gerginlikten kaynaklanıyordu. Bu önemli bir saptamadır çünkü bu durumda bellek egzersizlerinde ele alınması gereken, belleğin kendisi değil, ona duyulan güvendir. Güven yokluğunun kendi kendini doğrulayan kehanete dönüşmesi kolaydır: Kişi dikkatini yolunda giden şeylere değil gitmeyenlere verir. Zayıf olduğuna inandığı için belleğini zorlamaktan vazgeçen, er ya da geç bellek sorunlarıyla karşılaşır.

Unutkanlıkla ilgili bütün bu kaygıların tuhaf bir yanı vardır: Hepsi de, belleğin yeni bilgileri depolama, kelime dağarcığına hızla erişme, duyulan, okunan veya görülen şeyleri akılda tutma yetileri gibi güncel işlevine yöneliktir. Kişi sanki deponun kapısında durmuş da yeni erzak içeriye düzenli olarak yerleştiriliyor mu diye endişeyle izlemektedir. Özetle bu arada içeridekiler, deyim yerindeyse

arka kapıdan kayıplara karışmaktadır. Farkına varılmaksızın depo gitgide boşalır. Bellek beyin dokusunca taşınır, bu doku da zamanla bozulabilir veya kayba uğrayabilir, böylece orada depolanan anılar da bulanıklaşır veya tümünden silinir. Kişi bazen bunun farkına varır, bir şeylerin eksik olduğunu anlar. Örneğin belli bir konuya çok hakimdir de, o konuda bildiklerinin çoğunun aklından uçup gittiğinin farkına varır. Veya yirmi yıl önce yazmış olduğu bir şeyi (günlüğünden bir bölüm, bir mektup) okur ve okuduğu ona o kadar yabancı gelir ki başkasının yazdığını zanneder. Ama çoğu bilgi, çoğu hatıra biz onlarla bir kez daha temas edemededen kaybolur. Unutulup gitmiştir gerçi ama yokluğu da fark edilmez. Gizli gizli gerçekleşen unutma sürecidir bu.

Denemeci Karel van het Reve *Ik heb nooit iets gelezen* (Asla Bir Şey Okumadım) adlı kitabındaki son fragmanlardan birinde, bir gece Amsterdam Achterweg’de yürüyüşe çıktığını anlatıyor: “Ağaçların arasından ay ışığı vuruyor, bulutlar ayın önünden geçiyordu. Aklıma bir şarkı geldi:

*Tatlı ay öylece süzülür gidersin
Akşam bulutlarının arasından.*

Bu şarkının aklıma gelmesinden memnun olmuştum. Eskiden olsa böyle bir rastlantıyı ne sıradan diye elimin tersiyle bir kenara iterdim ama şimdi şöyle düşünüyordum: ‘Belki de aya ve bulutlara bakarken aklıma hiçbir şeyin gelmeyeceği zamanlar yakındır.’”¹³

Çok yakındı gerçekten de. Van het Reve belleğinin zayıflamasının giderek artan “normal” unutkanlıktan fazlası olduğunu sezmiş olmalı. Ama iş o noktaya vardığında yani artık aklına şarkı falan gelmediğinde bunu fark etmeyecektir. Çağrışım yok oluverir, bu kadar basit, nokta. Bellek demansa yenik düşmemişse bile görüş alanıyla büyük benzerlik gösterir. Görüş alanı hangi nedenden olursa olsun daralmaya başladığında insan bunun farkına varmaz. Sonuçlarını fark edebilir ancak, çünkü eskiden gördüğü şeyleri göremeyip onlara çarpıyordu. Ama görüş alanının kenarları yoktur, insan küçüldüğünü anlayamaz. Aynı biçimde bellekte açılan

boşlukların da farkına varamaz. Bazen bunun sonuçlarını görür. Bir anda eskiden pekâlâ bildiği bir şeyi artık bilmediğinin ayırdına varır ama yitip giden şey ardında boşluk bırakmamıştır.

İşte sadece bundan ötürü bile bellek arşiv ya da dosya dolabı değildir: Bir anı, bir bilgi kaybolursa geriye kalanlar sihirli biçimde yeniden kapanır, öyle ki her şey eskisi gibi tam ve eksiksiz görünür. Belleğimizde çağrışımlarla yol alırız, başka türlü mümkün değildir ve çağrışımlar da hâlâ var olan şeylerle ilişkilidir. Çağrışımlar hiçbir zaman boşluklar boyunca ilerlemez, çünkü boşluklar birer çağrışım olmaktan çıkmıştır. Ancak dışarıdan bakanlar hasar görmüş veya zayıflamış bir belleği delikli, noksan, boşluklu bir yapı olarak görür. İçeriden bakınca bellek noksansızdır.

Tamara Miranda'nın çektiği *Tegen het vergeten* adlı belgeselde, de Rode adında 92 yaşındaki bir hanımın hikâyesi anlatılır. Groning'de Helpman semtinde ferah ve geniş bir dairede oturmaktadır. Hayatı boyunca yüzlerce seyahate çıkmıştır: "Uçakla 370,608 kilometre, 59 havayolu şirketiyle toplam 210 uçuş." Bütün bu seyahatlerin raporlarını tutmuş, hepsini de saklamıştır. Bununla kalmayıp uçak ve giriş biletlerini, gittiği restoranların menülerini, şehir planlarını, kartpostalları ve fotoğrafları da biriktirmiştir. Bütün arşivi evinin duvarlarını kaplayan dosya ve kutuların içindedir. Sehpaların üzerleri ve dolaplar daha bir sürü hatıralık eşyayla doludur. Tekerlekli sandalyesinde zahmetle (eski hareketliliği düşünüldüğünde ne acı bir tezat) odanın içinde dolanırken eline aldığı her eşyaya dair anlatacak bir hikâyesi vardır, nereden satın almış, kim hediye etmiş vs. Belleğinin içi dışına çıkarılmış, tersyüz edilmiş gibidir: Gördüğü ve dosyalardan çıkardığı her nesne çağrışımlarla bağlantılıdır, sanki anılarıyla çevrelenmiş gibi. Bu, tuhaf, zengin ve değişken ama aynı zamanda da tamamen kişisel bir arşiv izlenimini uyandırır. Bu arşive anlam kazandıran de Rode'nin anılarıdır, onun belleği olmasaydı, kendisinin de çok iyi bildiği gibi anlamını tamamen yitirirdi.

Bir ara de Rode'nin taşınması gerekir. Gideceği tek odalı evde hatıra koleksiyonuna yer yoktur, çoğunu atmak zorunda kalacaktır. Ama nasıl ayıklayacaktır? Yanına neleri alacaktır? Bir genç elinde not defteriyle yardıma gelir. De Rode ve genç adam klasörlerle

dolu bir duvarın önünde dururlarken de Rode dokunaklı bir öne-ride bulunur. “Acaba” der, “her klasörden bir şeyler çıkartsam, her birini biraz hafifletsem, olur mu?” Böylece hepsini yanında götürebilecektir.

Tabii bu yöntem işe yaramaz. Sonunda taşınmamaya karar verir; birkaç yıl sonra kendi evinde ölür. Ama önerisi, anıları yavaş yavaş kaybolan bir bellekte olan bitenin tastamam bir özetidir. Klasörlerin içi ne kadar boşalırsa boşalsın, geriye kalan eksiksiz bir koleksiyondur, yitip giden bir şey yokmuş gibidir.

Unutmanın unutuşun izlerini de beraberinde götürüyor olması, belki de yaşlanan bir belleğe gösterilen tek lütuf değildir. Bellekten birçok şey kaybolup gidebilir ama bilişsel işlev böylece uzun süre korunur. Ezberleme hızı düşer, konsantrasyon süresi kısalır, işler bellek kapasitesi azalır ama bütün bunlar tedricen olur, gençlerle aradaki fark çok göze batmaz ve kişiden kişiye büyük değişiklik gösterir. Elektrik devrelerinin aniden bozulması, beynin bir bölümünde ışığın sönmüvermesi, bağlantıların birden kesilmesi gibi değildir bu süreç. Beyin dokusunun tedrici kaybı sonucunda çok yavaş bir gerileme söz konusudur yalnızca. On dördüncü yüzyılın başında Dante’nin saptaması çok isabetlidir: Yelkenler toplanır ama ancak liman görüldüğünde, denizin ortasındayken değil.

Bilişsel işlevlerin gelişimi ve gerilemesine ilişkin eğri daha çok okyanus aşırı bir uçak yolculuğuna benzer. Uçak kalktıktan sonra hemen yükselmek zorundadır ama yükseldikten sonra uzun süre aynı irtifada yol alır. Ancak elliden sonra yavaş yavaş irtifa kaybı olur ve uzun bir süzülme uçuşu başlar. İnişi başlatan alçalma ancak yirmi yıl sonra ivme kazanır. Ama yine de okyanus aşırı uçuş deneyimi olan herkes süzülme uçuşu başladığında azalan hızın pilot her an frene basacakmış duygusu uyandırdığını hatırlayacaktır. İnsan huzursuzca kabin penceresinden bakar, aşağıda sadece okyanusu görür ve “alçalmaya çok erken başladık” diye düşünür, “daha gel-medik ki.” Elbette pilot ne yaptığını biliyordur ve gerçekte irtifa kaybettiğimiz falan yoktur ama süzülme uçuşunun başlaması insanı rahatsız eder ve kaygılandırır. Biraz unutkanlıktan yakının yetmiş seksen yaşlarında birisi bu durumun yaşının gereği olduğunu ve

böyle devam edeceğini düşünür. Ama varış noktasına daha binlerce kilometre uzaklıktaki elli yaşlarında birisi kaygıyla aklından şunları geçirir: Daha şimdiden bu kadar unutmksam beş on yıl sonra nasıl olacağım acaba? İşte tam da bu yüzden elli yaşındaki birisine, şaşkın şaşkın “Yoksa unuttun mu?” diye sorarsanız onu çok kaygılandırırınız.

Büyük Unutkanlık Pazarı

Belleğin kaç türü vardır? Çoğu psikolog “çok fazla” yanıtıyla yetinir ama bellek konusunda uzmanlaşmış dergilerin yazı işlerinde tanınmış bir isim olan Endel Tulving bellek türlerini saymaya karar verdi. Ulaştığı sayı 256 idi. Listenin tamamı Henry L. Roediger onuruna hazırlanmış bir kitapta yer aldı.¹ Tulving projesine bir az da eğlence olsun diye başlamıştı ama insan çıkardığı envantere bakınca, şu bellek denen şeyin kaç farklı boyut temelinde sınıflandırılabileceğini görüp şaşırmadan edemiyor. Zaman bu boyutlardan bir tanesidir. Bellekte kayıtlı kalma süresi birkaç milisaniye ile ömür boyu arasında değişebilir. Görsel uyaranlar ikonik bellekte bir saniyeden çok daha kısa süreler boyunca depolanabilir, bu tabii çok kısa bir süredir ama her göz kırpışımızda dünyanın bir an boyunca tamamen kaybolduğunu unutmamıza yeter de artar bile. Yine benzer bir biçimde, görsel uyaranlar, sokakta yürürken bir yere çarpmadan kısaca sağa ya da sola bakmamıza olanak verecek kadar uzun bir süre işler bellekte kalır. Gördüğümüz bazı şeyler daimi bellek *permastore* sayesinde hayat boyu bizimle kalır. Görsel bellek demişken şunu da belirtelim: Bu bellek türü bambaşka ölçütlerle göre de sınıflandırılabilir, örneğin depolanan enformasyonun türüne göre. Yüz belleği, yazılı kelime şekillerinin ya da satranç pozisyonlarının depolandığı bellekten farklıdır. Diğer duyu organları da bu türden uzmanlaşmış belleklere sahiptir, her birinin zaman birimleri ve içerik bakımından kendine özgü ölçekleri vardır.

Bütün bu bellek türleri kendine özgü yasalara tabidir. Örneğin birine istemli olarak ulaşılabilirken bir başkasına, mesela motor belleğe ulaşılabilir. Biri kolayca tahrip edilebilirken bir diğeri ciddi beyin hasarlarında bile işlev görmeye devam eder.

Koku belleği doğumdan hemen sonra gelişir, otobiyografik

1 E. Tulving, “Are there 256 different kinds of memory?”, *The foundations of remembering, Essays in honor of Henry L. Roediger, III*, (yay. haz.) J. S. Nairne New York/Hove 2007, s. 22. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

bellek ise ancak daha sonra. Theo van Gogh'un öldürüldüğünü ya da Berlin Duvarı'nın yıkıldığını nerede, nasıl, hangi koşullarda öğrendiğimizi hatırlamak için ("şimşek gibi çakan anılar") tek bir uyarın yeterliyken, kas belleği ancak yinelemelerle pekiştirilen hareketleri hatırlar.

Bir psikoloğa belleğinizi eğitip eğitemeyeceğinizi sorun, ilk tepkisi size belli etmemeye çalışarak iç geçirmek olacaktır. Bütün bu bellek çeşitlerini düşünür ve eğitime nereden başlamalı diye sorar kendine. Ama iç geçirmesinin bir nedeni daha vardır.

Bir hekim hastasıyla bir hastalığın ya da bir şikayetin çareleri hakkında konuşuyorsa istirahat, iyileşme, salah bulma, kür, ilaç, rehabilitasyon, terapi, tedavi gibi terimlerin yer aldığı geniş bir kavram repertuarından dilediğini seçebilir. Kimi zaman da sunabilecekleri şikâyetleri hafifletmek, ağrıyı baskılamak, kötüye gidişi yavaşlatmak, ömrü uzatmak vb. ile sınırlıdır. Ama hangi kelimeleri seçerse seçsin, hastasıyla birlikte ortak bir kelime haznesini kullanabilir – hastalığı kuşatan özgül bir "dil oyunu" oluşmuştur. Şikâyetlerinin geçmeyeceğini ancak hafifletilebileceğini öğrenen bir hasta ne beklemesi gerektiğini bilir. Bellek şikâyetleriyle ilgili ne yapılabileceği konusundaki tartışmalarda hep güçlkle yol alınır, zira tartışılan sorunların nüanslarını ifade edebilecek bir dil oyunu yoktur. Görünürde bunca basit olan "Bellek eğitilebilir mi?" sorusu gerçekte bir psikoloğa sorup sorabileceğiniz en zor sorudur.

Psikoloğun iç geçirmesinin bir üçüncü nedeni daha vardır ama ona bu bölümün sonunda değineceğiz.

Bazen televizyonda, Nicole Kidman'ın rahatça bir kanepeye kurulmuş, bilgisayarda bulmaca çözdüğü bir reklam spotuna rastlarız. Görünüşe bakılırsa, *Dr Kavashima's Brain Training* oyunuyla meşguldür. Yaşlılara yönelik dergilerde bellek ve unutkanlıkla ilgili yazılarda da önerilen bir oyundur bu. "Ne kadar hızlı ve doğru oynarsanız puanınız o kadar yükselir, yani bellek yaşıınız düşer. Bu oyunu her gün sadece birkaç dakika oynamak bile düşünme yetinizi, yaratıcılığınızı ve konsantrasyonunuzu artırır."² Okur oyunu satın alabilmesi için bilgisayar dükkânlarına yönlendirilir.

Yüzünde hoşnut bir ifadeyle, aldığı sonucu incelediğine bakılırsa egzersiz Nicole Kidman'a iyi gelmiştir. Meğer belleği düşündüğünden daha gençmiş.

Söz konusu egzersiz oyununda verilen bütün ödevler eşit güçlükte değildir. Eğer 5 aralık bir çarşamba günüyse 7 aralık hangi gündür? Bir eşyanın fiyatı bir liraysa ve alıcı beş lira vermişse ne kadar para üstü alır? Ayrıca oyuncunun mesela S, H, E, O gibi dönen harflerden bir kelime oluşturmaya veya üçle yediye toplaması istenir. Kadranın ayna yansımından saatin kaç olduğunu okumak, aynı anda işitilen iki kelimeyi ayırt etmek, zaman baskısı altındayken birkaç sayıdan hangisinin büyük olduğunu bulmak gibi daha zor ödevler de vardır. Soruları yanıtlama hızı da kaydedilir: (Daha bir fırın ekmek yemesi gereken) yayadan, (ilerleme kaydeden) bir bisiklet sürücüsü ve (doğru yönde yol alan) otomobil gibi aşamalardan geçilerek, hızlı tren, uçak veya roket seviyesine çıkılabilir. En yüksek puan ideal bellek yaşına tekabül eder: Yirmi.

Doktor Kawashima diye birisi gerçekten de vardır. Ryuta Kawashima (1959) kırklı yaşlarının ortalarındayken ülkesi Japonya'da "bellek egzersizi" üzerine çoksatarlarla ünlenmiştir. Google'da ismi arandığında (Nisan 2009 itibarıyla) neredeyse iki milyon sonuç çıkar. Aynı ismi uluslararası bilimsel yayınlar kataloğu "Online Contents"de aradığınızda biraz daha net bir sonuca ulaşırsınız: Kawashima 1994'ten itibaren seksen makalenin ortak yazarı olarak karşınıza çıkar. Bu makalelerde ortalama sekiz yazar, beynin hangi bölümlerinin yüz, isim ya da nesne tanıma, hesap yapma, sesli okuma veya planlama gibi özgül görevlerden sorumlu olduğunu ileri yöntemlerle inceleyen araştırmalardan söz etmektedirler. Bu araştırmalardan hiçbiri beyin egzersizleri üzerine değildir. İnternetteki söyleşilerine bakılırsa Kawashima da zaten beyin egzersizlerinin etkileri hakkında yapılmış araştırmalardan çok kendi geliştirdiği oyunların satış rakamlarına işaret etmektedir. Milyonarca insan satın alıyorsa etkili olmadıkları düşünülemez.

Bellek egzersizi neredeyse endüstriyel boyutlara ulaşmıştır. Bu konuda yüzlerce kitap yayımlanmıştır. Yaşlılara hitap eden dergilerde egzersiz programları, kurslar ve terapi haberlerine yer verilir. Makale ve köşe yazılarında da bellek sorunları ve çözüm önerileri sık sık karşımıza çıkar. Unutkanlık konusunda pazar-

da boşluk olduğu keşfedilmiştir. Sayfalar tutan yardım önerileri –bellek güçlendirici otlar, ilaçlar, haplar da dahil– sanki şöyle demektedir: Unutkanlık herkesin başına gelebilir ama hayatınızı unutkan birisi olarak sürdürmemek sizin elinizdedir. Unutkanlığa karşı çok şey yapılabilir. İşte böylece bellek iyileştirme “başarıyla yaş alma” denilen büyük projenin bir parçası haline geliverir. Bellek şikâyetleri kırıksıklıklarla kıyaslanabilir artık: Kırıksıklıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır ama estetik cerrahinin geldiği noktada böyle yaşamak kader değildir. Dolayısıyla kırıksık bir yüz gereksizdir.

Bellek egzersizleri kullanım kılavuzlarının herkesçe bilinen, kısa ve kafiyeli bir mantrası vardır: *Use it or lose it*. “Belleğini kullanmayı bırakırsan o da seni bırakır” biçiminde anlaşıldığında bu mantra kesinlikle doğrudur da. Uzun zamandır Maastricht Üniversitesinin bellek kliniğinde çalışan nöropsikolog Ponds ve nörolog Verhey yaşlılık unutkanlığı üzerine ortaklaşa kaleme aldıkları bir kitapta insanın kendi belleğine güveninin azalmasının bir fasit daireye yol açabileceğini yazıyorlar.³ Hasta –kendi algısına göre pek yakında bu nitelemeyi hak edecektir– artık yeni bir şey öğrenemediği kanaatindedir (“Hiç başlamasam gerçekten daha iyi”). Bu yüzden yeni ev aletlerinin kullanımını ev sakinlerine bırakır, kitap okumaktan vazgeçer, hesaplarını başkasına tutturur, daha önce söylediği bir şeyi bir daha söylemek korkusuyla sosyal hayattan kendini çeker, randevu ayarlama işini partnerine bırakır (“Karımla konuşabilir misiniz acaba?”) ve sonunda herhangi bir şey öğrenmeye veya aklında tutmaya çabalamaz bile. İnsanın belleğine yapabileceği en kötü şey artık onu kullanmamaktır.

Ne var ki bellek alıştırmaları üzerine çoğu yayında *use it or lose it* çok farklı biçimde yorumlanmaktadır. Bu yayınlarda bellek örtük olarak vücuttaki bir kasla karşılaştırılır: Müşteri, kurs katılımcısı veya hasta, belleğin tıpkı bir kas gibi antrenmanla güçlendirilebileceğine ve büyütülebileceğine inanmalıdır. Bu durumda mesele artık bellek zayıflamasını durdurmaktan çıkarak belleği “şişirmeye” dönüşür. Ve bellek bu anlamda kesinlikle kas değildir.

Bellek antrenmanı ve beyin joggingi hakkında oluşturulmuş sözcük dağarcığında birkaç kalıplaşmış deyim yer alır. Mesela sık sık doğuştan ya da alıştırma ile sağlanan bellek mucizesinden söz edilir. Sayı dizilerini ezberleme egzersizleri yapmış bir üniversite öğrencisi bu konuda sık alıntılanan örneklerdendir. Söz konusu öğrenci başlangıçta çoğu kişi gibi yedi rakamdan fazlasını aklında tutamıyordu. Yedi artı veya eksi ikiyle ifade edilen azami kapasite kelime ya da nesnelerin isimleri gibi başka bilgi türleri için de geçerlidir. İki yüz saati aşkın bir egzersiz programından sonra tam tamına seksen rakamlık bir diziyi aklında tutabilir hale geldi. Bu örnek belleğin tıpkı kaslar gibi düzenli olarak çalıştırılabileceğini düşündürüyor. Ama Ponds ve Verhey'in açıklamalarına göre artan öğrencinin bellek kapasitesi değil, bir strateji geliştirme yetisiydi. Aynı zamanda uzun mesafe koşucusu olan denek, ezberlemesi gereken rakamları çeşitli mesafelerdeki dünya rekorlarına ve kendi kişisel rekorlarına uydurmaya alışmıştı. Aklında tuttuğu tek tek rakamlar değil, onun için anlamlı olan bir düzen ve bağlamdı. Bellek yetisi olağan sınırlarında kalmıştı: Ezberlemesi için önüne rakam değil de kelime ya da harfler konulduğunda malum sayı yedinin üzerine çıkamıyordu. Yani depolama kapasitesinde değişen bir şey yoktu.

Aynı sınırlama başka bellek türlerinin geliştirilmesi konusunda da geçerlidir. 2007'de 4 Ekimi 5 Ekime bağlayan gece Ton Sijbrands körlemesine ve eşzamanlı olarak yirmi beş tahtada dama oynadı ve kendi rekorunu kırdı. Yirmi sekiz saat ve yirmi iki dakika sonra yirmi bir oyunu kazanmış, dördünde berabere kalmıştı. Sijbrands bu partileri körlemesine oynamıştı, yani rakipleri dama tahtasının başında otururken o binanın başka bir yerinde, oyundaki son durumu gözünün önüne getirerek kendi hamlesini yapmak durumundaydı. Oyunlar internetten izlenebiliyordu. Sijbrands masanın başına oturmuş derin derin düşünürken görülüyordu sadece, ama insan o kafada oyundaki bütün pozisyonların ve hamlelerin depolanmış olduğunu bilince sahne ürkütücü bir boyut kazanıyordu. Sijbrands'ın performansı, belleğin çok çalıştırılarak böyle efsanevi boyutlara ulaşabileceğinin takdire şayan bir kanıtı değil midir?

Olağanüstü bir belleği olduğu fikrine ilk karşı çıkan hep Ton Sijbrands'ın kendisi olmuştur. "Edebiyat ve politika gibi ilgi duydu-

ğum konularda iyi bir belleğim var gerçi ama gündelik konularda belleğim feci. Eğer büyük dama oyuncusu manava elinde alışveriş listesiyle mi gidiyor diye soruyorsanız cevabım evet.”⁴ Sijbrands normal akılda tutma ve unutma kurallarının geçerli olduğu son derece normal bir belleğe sahip. Mümkün olan dokuz açılışı değişmeyen bir sırada oynuyor, öyle ki onuncu tahtanın açılış hamlesi birincisiyle aynı. Her sabit açılış hamlesi hatırladığı hamlelerin çağrışım zincirlerini harekete geçirmesine yardımcı oluyor. Açılıştan sonra oyunun devamında mümkün olduğunca çok çeşitleme kullanmaya bakıyor zira tektipleşme beyne fazladan yük olurdu. Güçlü rakiplerin de faydası var. Sijbrands mümkün olduğunca mantıklı bir oyun stratejisinden destek alıyor ve rakiplerinin en yüksek düzeyde oyuncular olması zor bellenen hataların daha az yapılmasını sağlıyor. Sijbrands’ın aklında tuttuğu, bir dizi hamlenin toplamı değil, bir şablonun gelişimi. Ve son olarak: Bu şablonu da, ustalık ve şampiyonluk hayatı boyunca biriktirdiği ve zaten belleğinde bulunan şablonlarla bağlantılandırarak depoluyor.

Bellek kapasitesinin ilk bakışta hatırı sayılır bir artış gösterdiği sanılan öğrencide olduğu gibi, Sijbrands’ın belleği de gelişmiş değildi aslında. Gelişen, belli hafıza stratejilerinden yararlanma yetisiyle sadece. Üstelik bu yeti bile seçicidir. Sijbrands, kulübünde defalarca şampiyonluk kazanmış çok iyi bir satranç oyuncusu olmasına rağmen tahtaya bakmadan satranç oynayamıyor. Ancak dört hamleye kadar zihninden oynayabiliyor, sonra satranç taşları gözünün önünde dans etmeye başlıyor. Söylediğine göre körlemesine dama oynama yeteneğini de alıştırmayla kazanmamış. Gençken arkadaşında kaldığı bir gece ışık söndürülüp de oyuna karanlıkta devam etmek zorunda kaldıklarında böyle bir yeteneği olduğunu keşfetmiş.

Sijbrands’ın uzmanlaşmış belleği, ne kadar etkileyici olursa olsun bir Proust uzmanının, kuşbilimcinin, Dylan hayranının, şarap tadımcının veya başka bir uzman ya da hobi sahibinin belleğinden daha farklı biçimde gelişmiş değil. “Alıştırma” sayesinde oluşmuyor, hangi yönde çalıştırılırsa o yönde gelişiyor. Söz konusu

4 D. Draaisma, *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografische geheugen* (Utrecht: De Kuyper, 2004), 104. <https://rantey.org>

beyinler zamanla yoğunlaşan ve nihayet dışarıdan bakan birisi için olağanüstü miktarlarda bilgiyi kolaylıkla biriktirebilen çağrışım ağlarının olduğu beyinlerdir. Bu biricik özel alanın sağladığı bağlamın yokluğunda hiç kimse bu kadar çok bilgi depolayamaz. Muazzam bir bellek alıştırmanın değil, uzun ve özverili çalışmanın ürünüdür.

Bellek alıştırması konulu yayınlarda göze çarpan kalıplaşmış savlardan ikincisi şudur: “Çevreniz ne kadar zenginse, beyniniz de o kadar güçlü olur.” Bu hemen daima *memory enhancement* (bellek geliştirme) ile ilgili hayvan deneylerine dayanan bir iddiadır. Deney hayvanları genellikle fareler ya da sıçanlardır. Kural olarak, mesela sıçanlardan oluşan bir kontrol grubu bir süre kafeste tutulur. Denek sıçan grubu ise yine aynı süreyi labirentlerle, çarklar, oyunlar ya da artık araştırmacıların aklına ne gelirse onlarla dolu renkli ve değişken bir çevrede geçirir. İkinci gruptaki sıçanlar kısacık ömürlerini ilk gruba göre biraz daha keyifli geçirmiş olacaklardır ama hepsinin sonu otopsi masasıdır. Otopside değişken yaşam alanında kalmış sıçanların beyinlerinde daha çok nöral bağlantı olduğu saptanır. Bu da uyaranlarla dolu bir çevrenin beynin daha güçlü ve daha etkili olmasına yol açığının apaçık kanıtıdır.

Ne var ki gerçekte bu deneyle kanıtlanan, uyaranlardan tamamen yoksun bir ortamda beyin gelişiminin frenlendiğidir. Çıplak bir kafes sıçanların doğal çevresi değildir. Öbür sıçanlara sağlanan uyaran çeşitliliği sıçanların normal yaşam koşullarına daha yakındır. Onların daha “gelişmiş” beyinleri aslında normal bir beyin, talihsiz türdeşlerinininki ise yapay olarak olgunlaşmasına izin verilmemiş beyinlerdir. Özetle: Uyaran zenginliği gerilemeye karşı önlem olarak işe yarayabilir ama sağlıklı bir beyni olduğundan daha iyi hale getiremez.

Bellek güçlendirici otların veya gıda takviyesi olarak vitamin ve minerallerin kullanımı da –insanlara döndük yine– benzer bir yanlış düşünceye dayanır. Gerçi, diyetimizde *bulunmaması* halinde bellek bozukluklarına yol açabilen kimi maddeler saptanmıştır; örneğin uzun süreli B1 vitamini eksikliği Korsakow sendromuna yol açar. E vitamini eksikliği de bellek sorunlarına neden olabilir. Ama bu, sağlıklı düzeyin üzerinde vitamin ve mineral alınmasının

müthiş bir bellek yaratacağı anlamına gelmez. Eksikliği gidermek işe yarar ama fazlalığın hiçbir faydası yoktur.

İnsanları bellek alıştırmalarına katılmaya heveslendirmesi beklenen üçüncü sav da nöroloji temellidir: beynin varsayımsal yedekleme kapasitesi. Bu görüş her zaman, “Beynimizin yalnızca yüzde onunu kullanıyoruz” yazısının üstünde Einstein’ın delici bakışlarının ısrarla bize yöneldiği ilanlar gibi karikatürize edilmiş değildir. Gelgelelim, beynimizin kimi bölümlerinin kullanılmadığı ve bu kapasite fazlasından yararlanarak belleğimizi güçlendirebileceğimiz tahayyülü anlaşılan çoğu insanın halihazırdaki düşüncesine o kadar iyi uyuyor ki bellek alıştırması reklamlarında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiş durumda.

Bu söz konusu mit neredeyse yüz yıldır dolaşımdadır.⁵ İlk ortaya çıktığı yerler 1920’lerin Amerikası’nda “kişisel gelişim” kitapları ve kurslarıdır. O zamandan beri bu iddia tekrarlar tek-
rarlar herkesin bildiği bir şeye dönüşmüştür. Psikoloji öğrencileri arasında da bu mite itibar eden geniş bir kitle vardır.⁶ Kaynak sorulduğunda “Bir yerde okumuştum” ya da “Beyin hakkında bir televizyon programında duymuştum” gibi yanıtlar verirler. Bu miti öne sürerek bellek geliştirme alıştırma kitaplarını özendiren kitapların *Build your brain power* (Kendi beyin gücünüzü yaratın) (1986) veya *How to be twice as smart* (Zekânınızı iki katına nasıl çıkarırsınız?) (1983) gibi adları vardır. Bu kitaplarda gösterilen kaynaklar da muğlaktır: “Büyük Harvard psikoloğu William James’e göre... (*How to master your memory*, 1962), “Rus psikologlar şunu ortaya koydu...” (*Superlearning*, 1979), “Psikologların son on yılda buldukları...” (*Accelerated Learning*, 1987), “Gerek psikologlar gerekse nörobiyologlar artık şu görüşteler...” (*You’re a better student than you think*, 1992). Bu göndermelerin daha kesin olması zaten mümkün değildir zira beynin gerçekten de sadece yüzde onunu kullandığımızı gösteren hiçbir araştırma bilinmemektedir. Görün-

5 B. L. Beyerstein, “Whence cometh the myth that we only use 10% of our brains?”, *Mind myths. Exploring popular assumptions about the mind and brain* (yay. Haz. S. Della Sala), Chichester 1999, s. 3-24.

6 K. L. Higbee ve S. I. Clay, “College students beliefs in the ten percent myth”, *The Journal of Psychology*, 122 (1988), 369-411. <https://rantey.org>

tüleme yöntemleriyle incelendiğinde beynin kimi bölümlerinin faal olmadığı ortaya çıkarsa bu, hastalığa veya ölü dokuya işaret eder, yedekleme kapasitesine değil. Hem zaten yedekleme fikri, *use it or lose it* ilkesine de aykırıdır: Yıllardır kullanılmamış beyin hücreleri zaten çoktan ölmüş olacaktır.

Yedekleme kapasitesi savının kaynağı, kimi zaman, beyin hasarı üzerine yapılan araştırmalar da olabilmektedir. Bilinen ve iyi belgelenmiş bir vaka Doktor Antonio Battro'nun betimlediği Brezilyalı Nico vakasıdır.⁷ Üç yaşındaki çocuğa hayatını tehdit eden epilepsi krizlerini önlemek için fonksiyonel hemisferektomi yapılmıştı: Şakak lobları olduğu gibi kesilip alınmış, sağ tarafta kalan dokudaki beyin sapıyla ve sol hemisferle bağlantıyı sağlayan sinirler kesilmişti. Birbirinden “çözülmüş” bölümler kafatasının içinde bırakılsa da hiçbir sinyal içeri girememekte ya da dışarı çıkamamaktadır. O yaşı bir çocuğun beyin ağırlığı 1100 gramdır. Ama Nico'dan 300 gram doku alınmış, 300 gram doku da işlevsiz bırakılmıştı. Yetişkin olduğunda, beyin dokusu en fazla 700 grama ulaşacaktı, yani normal bir erkekte olması gerekenin yarısı.

Battro kitabına *Half a brain is enough* ismini seçmişti. Yayımlandığında Nico sekiz yaşındaydı. Normal okula gidiyordu, hafif motor kusurlar dışında her bakımdan yaşlılarından ilerideydi. Onu gören hiç kimse beyninin sadece yarısıyla idare etmek zorunda olduğunu anlamazdı. Aslında bu sonuncusunun yanlış bir ifade olduğunu düşünüyor Battro çünkü bütün eğitim ve rehabilitasyon süreci bu tek yarıküreden tam bir beyin oluşturmaya yönelikti. Nico vaka olarak nörolojik rehabilitasyon eğitiminde araştırma konusu oldu: Ağır hasara uğramış bir beyin protezlerle, alıştırmayla, telafi mekanizmalarıyla nasıl desteklenmelidir ki işlevlerinin mümkün olduğunca çoğunu yine yerine getirebilsin?

Ameliyatta dokunulmayan yarıküre dengeleyici mekanizmalar geliştirmişti. Zarar görmemiş bir beyinde sol görüş alanından gelen enformasyon sağ yarıküreye gider. Nico'da bu enformasyon kaybolup gidiyordu. Ancak stereoskoplara yapılan deneyler sağ görüş alanından sol yarıküreye giden enformasyonların derinlik algısı oluşturmaya yettiğini gösterdi. Mesafeleri de öbür çocuklar kadar

iyi tahmin ediyordu. Gelişim aşamalarında da öbür çocuklardan geride değildi hatta bazen daha ilerideydi. Oyun hamurundan bir top çekilip uzatıldığında, kütlesinin büyümediğini yaşıtlarından önce kavramıştı. Eğri tutulan bir bardaktaki sıvı seviyesini güzelce yatay olarak çizmiş, tepenin üzerindeki ağaçları da yamaçla doksan derecelik açı oluşturacak biçimde dikey olarak değil yukarıya doğru resmetmişti. Belli ki beynin yarısı olmasa da gayet normal bir hayat sürdürülebiliyor. Öyleyse bu yarıküre ne işe yarıyor diye sorulabilir. Üstelik kafamızda muazzam bir kapasite fazlasıyla yaşadığımız anlamına gelmez mi bu? Bütün bu plastisiteyi ve rezervleri daha iyi kullanmamız gerekmez miydi?

Bunlar ne yazık ki yanlış çıkarımlar. Yarım beynin iki katı iş görebileceğini düşünmek Nico'nun durumunda bile fazla ileri gitmek olurdu. İlkın, epilepsi odağı sağda bulunduğu ya da daha doğrusu dil işlevleri solda yer aldığı için “şanslıydı.” Sağ yarıkürelerinin büyük bölümünü kaybettikleri halde hiç dil problemiyle karşılaşmayan insanlar üzerine yayımlanmış birçok araştırma vardır. Ama sol yarıkürenin çıkarılması gerektiğinde çok daha vahim sonuçlarla karşılaşılır, zira dille birlikte soyut düşünme yetisi de büyük ölçüde kaybolur. Beynin iki yarıküresi birbirinin yerine geçemez.

Nico vakasında ikinci olumlu etken çocuğun daha çok küçükken ameliyat edilmesi idi. Beyin cerrahisinde şu kural geçerlidir: Hasar ne kadar erken oluşursa kayıp da o kadar az olur. Beynin şekillendirilebilirliği hakkında epey görüş ayrılığı vardır ama şurası kesindir: Nöronal doğaçlama yetisi yaşla azalır. Nedeni açıktır. Beyinde çoktan yer edinmiş işlevler hasar sonucunda bozulur, daha gelişecek olan işlevlerse kendilerine beynin hasar görmemiş bölümünde yer bulur. Genç yaşlardaki beyin hasarı, ev daha dekore edilmemişken birdenbire kapanıveren bir odaya benzer. Odaya yazık olur ama eşyaları öteki odalara yerleştiriverirsiniz, olur biter. Yaşlı bir kimsedeki beyin hasarı ise tamamen döşenmiş bir evde aniden yok olan bir odaya benzer. İçeride ne varsa kaybolup gider. Tıkalı bir damar veya küçücük bir enfarktüs yaşlı bir beyinde genç bir beyine göre çok farklı etkiler doğurur.

Hasar görmüş bir beyin biraz yaşlı bile olsa, etkileyici bir iyileşme sergileyebilir. Hemen yeniden yapılandırma faaliyetleri başlar, köprüler, yön değişiklikleri, gizli yollar oluşturan bir nöron ağı

kurulur. Bu doğal süreç bilinçli rehabilitasyonla desteklenebilir. Hastanın, terapistinin ve çevrenin çabalarıyla işlev kaybını büyük ölçüde geri döndürmek veya telafi etmek mümkün olur. Bu son derece heyecan vericidir. Ama sağlıklı bir beyinde geniş alanların yıllarca nadasa bırakıldığı ve şimdi “alıştırmayla” işlenebilir hale getirilebileceği görüşünün kanıtı *değildir*. Öyle olsaydı evrimci bakış açısından da tuhaf olurdu. Beynin kıvrımlı yapısı hatta yer yer bir kıvrımın içinde başka kıvrımların bulunması yer darlığının bir sonucudur. Neokorteks evrim sürecinde o kadar hızlı gelişmiştir ki yer darlığından ötürü zaten biraz sıkıştırılması gerekmiştir. Bunun üzerine bir de nöronal bir yedek mekanizmasına sahip olduğumuz fikri biyolojik açıdan saçmadır.

Değişken bir çevreye, ek uyaranlara ve nöronal yedek kapasiteye bunca atıf yapılmasının tuhaf yanı, bellek alıştırmalarında tanıtılan tekniklerin daha büyük veya daha iyi bir beyinle hiç ilgisinin olmamasıdır. Bu teknikler nöral olmaktan çok zihinsel bir yatırım gerektirir. Kişi, her sözcüğü belli bir zamanda belli nesnelerle “ışarttığı” kelime dizilerini ezberlemek, kendi oluşturduğu çağrışım yollarını bellemek, görselleştirmeyi alışkanlık haline getirmek durumundadır ki görsel imge üzerinden aklında tutması gereken şeyi hatırlasın. Konuşma yapmadan önce her odasında bir temayı temsil eden bir nesne bıraktığı bir evi gözünde canlandırması ve konuşma boyunca bu hayali evin odalarını hangi sırayla dolaşacağını aklında tutması istenir. Bu hilelerin birçoğu sadece yapay değil son derece kullanışsızdır da. Yeni özel isimlere dair çağrışım zincirleri oluşturmak veya doğru imlayı unutmamak için ipuçlarını akılda tutmak gibi. Bu tür ipuçlarını akılda tutmak kelimeyi akılda tutmaktan daha zor olabilmektedir.⁸ Bu önerilere uymak isteyen varsa önce iyi bir belleğe sahip olmak zorundadır. Araştırmalar yeni öğrenilen bellek güçlendirme tekniklerinin gündelik hayatta neredeyse hiç kullanım alanı bulamadığını doğrulamaktadır. Bundan ötürü Ponds ve Verhey *Geheugensteun* adlı kitaplarında, uygulamada gerçekten işe yarayan ve sağduyuya ters düşmeyen önerilere odaklanmaktadırlar: Yapılacak işleri hemen bir ajandaya

8 D.J. Herrmann ve M. M. Grunberg, *Verbeter uw geheugen. Technieken om vergeetachtigheid te verhelpen, het geheugen aan te scherpen en de mentale fitheid te verbeteren*, Aantekingen 2007, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yaz, eşyaları mümkün olduğunca hep aynı yere koy, yapılacak işleri dikkatini vererek yap ki, sonradan yaptığından emin ol.

Çoğu bellek güçlendirme tekniği, bellek anketlerinde ortaya çıkan unutkanlık türüne göre değildir. Bir tanıdığın ismini hatırlayamamak can sıkıcıdır ama hiç kimse unutkanlığa karşı önlem olarak bütün arkadaş ve tanıdık çevresini, kendi bulduğu çağrışımlarla etiketleyecek kadar deli değildir. Hele kelimeleri hatırlayamamak konusunda yapılacak hiçbir şey yoktur. Bellek teknikleri nispeten şifreleri, kullanıcı adlarını veya belli bir işin hangi sırada yapılacağını hatırlamak konusunda etkilidir ama zaten bunları bir kenara yazsanız da olur. “En soluk mürekkep bile en güçlü hafızadan iyidir.” Konfüçyus bile bunu biliyordu. Belleğin zayıfladığından yakının kişinin öncelikli derdi, zaten şifreleri veya kullanıcı adlarını unutmak değildir. O, geçen hafta izlediği bir filmi doğru dürüst anlatamamaktan, ancak on sayfa okuduktan sonra kısa bir süreliğine elinden bıraktığı kitabı tekrar baştan okumak zorunda kalmaktan yakınıyor. Bu daha çok otobiyografik bellekle ilgili bir gerilemedir ve ne yazık ki bunun için geliştirilmiş bir hafıza tekniği yoktur. “Belleğinizi güçlendirin” başlığı altında sunulan çoğu yöntem bellek zayıflamasının sonuçlarını savuşturacak püf noktaları öğrenmeye dayanır. Ama bu püf noktaları ya da Dr. Kawashima’nın bulmacaları sayesinde daha iyi bir belleğe kavuşacağını zanneden, yürüteçle daha iyi yürünebileceğine de inanıyordu.

Use it or lose it mantrası ancak mütevazı bir yorum dahilinde savunulabilir. Belleğin çalıştırılmadığı zaman zayıfladığını gösteren araştırmaların sayısı çok fazladır. İş bu noktaya getirmemenin en iyi yolu faal kalmaktır. Eskiden katıldığı –idari görevler, tiyatroya, okuma grupları gibi– faaliyetleri birbiri ardına bırakan, belleğini kendisi yok ediyor demektir. İyi haberse bu türden sosyal faaliyetlerin kesinlikle yeterli olduğudur. Bu faaliyetler belleğin düzeyini korumak için gereken bütün çeşitliliği ve uyarıcı unsurları içerir.⁹ Sosyal açıdan faal olmak sadece belleği daha fazla kullanma fırsatı bulmak anlamına gelmez, insanın kendi belleğini –ve onun geçici teklemlerini– başkalarınıninkiyle karşılaştırma şansı da verir. Bu tecrübeleri paylaşmak bile sakinleştirici bir etki yaratabilir.

İnsan ne kadar faal ve hareketli bir hayat sürerse sürsün, yaşlandıkça belleği yavaş yavaş zayıflar; bu da gayet doğaldır. Yetmiş yaşında olmasına rağmen hâlâ yirmilik birisinin belleğine sahip kişi pek normal değildir. Yaşlılar, ticaret söz konusu olduğunda başka türlü düşünmeye yöneltilir. Unutkanlığı normal yani yaşlanmanın olağan bir sonucu olmaktan çıkarıp patolojiye doğru kaydırmak, bir belirtiye dönüştürmek bellek sorunları pazarı için çok önemlidir zira belirti hastalık demektir, hastalığın olmazsa olmazı da ilaçlar, terapiler, kurslar, şifalı otlar, vitaminler ve unutuş pazarında satın alınabilecek daha ne varsa odur. Bu pazarda en iyi müşteri kendisini hasta olarak gören müşteridir.

İnsanın, aklına hemen gelmeyen isimler ya da yapmayı unuttuğu işler yüzünden kaygılanmasının ardında başına daha beterinin gelmesinden duyduğu kaygı yatar. Eğer demans bir şeyleri akılda tutamamakla kendini gösteriyorsa, o halde neden bir haberi vermeyi unutmanız ya da araba anahtarını nereye koyduğunuzu hatırlamamanız demansın farkına vardığınız ilk işaretleri olmasın? Aile doktoruna ya da bir bellek kliniğine başvuranların çoğu demans habercisi olmadığı sürece unutkanlıklarıyla yaşamayı öğrenebileceklerini ifade etmektedirler. Neyse ki bu kişilerin çoğunu teskin etmek mümkündür. Demans hastası olma ihtimali yaşla birlikte artsa da 65 yaşını geçmiş kişilerde yüzde beşin üstüne çıkmaz. Tabii bu, her yirmi kişiden biri ve onun yakınları için maalesef üzücü bir durumdur ama bellek şikâyetleriyle doktora başvuranlarda bile bu şikâyetlerin demanstan kaynaklanma ihtimali pek yüksek değildir.

Alzheimer ve başka demans türleri hakkında bildiklerimizin artması ABD literatüründe *worried well* olarak bilinen ve gitgide büyüyen bir topluluğun doğmasına neden olmuştur: Anne veya babaları Alzheimer olan ve ileride bu hastalığa yakalanmaktan çok korktukları için daha şimdiden hayatı kendilerine zehir eden ortayaşlılar grubu.¹⁰ Bu kişiler klinik açıdan demans belirtisi göstermezler ama kendilerinde demansın ilk belirtilerini arar dururlar. Bir başkasının dalgınlığa ya da strese verip normal sayacağı bir unutkanlık onlar için demans başlangıcının teyididir. İstiraptan

10 F. C. J. Stevens, C. D. Kaplan, R. W. H. M. Ponds ve J. Jolles "The importance of active lifestyles for memory performance and memory self-knowledge" *Basic and Applied Social Psychology*, 27 (2005) 2, <http://www.tandf.co.uk/journals>

korkmak da bir ıstıraptır. Bu insanlar anne babalarıyla günün birinde aynı kaderi paylaşmak kaygısıyla depresyona girebilirler – ve ne yazık ki depresyon belirtileri de bellek için ölümcüldür. İstatistiksel açıdan, annesi ya da babası demanstan mustarip kişilerin demansa yakalanma ihtimali popülasyonun geri kalanına göre sadece biraz daha fazladır (yüzde beş değil de ancak yüzde on) ama *worried well* istatistikle teskin olmaz, neticede anne babalarını da koruyamamıştır istatistik. Demansa yakından tanık olmamış birisi için yüzde on ya da beş küçük sayılardır. Gelgelelim ailelerinde ya da arkadaş çevrelerinde bu hastalığın yarattığı yıkımı görmüş kişiler bu oranı kuruntu ve kaygılarıyla çarparak büyütürler, bu da küçük bir ihtimalden gerçek bir tehdit yaratır.

Sakinleşmek daha çok yaşlılık unutkanlığıyla demans arasındaki farklara vakıf olmakla sağlanabilir.¹¹ Yaşlılık unutkanlığı doğal ve normal olanın sınırları içinde yer alır. Hemen hemen her yaşlının yakındığı bir şeydir. Demans ise bir hastalıktır. Yaşlılık unutkanlığı tatsız ve bıkırtıcıdır ama demansın aksine kişiyi bakıma muhtaç hale getirmez. Bellekle sınırlı kalır. Buna karşılık demans giyinmek, kahve yapmak, taşıt kullanmak gibi gündelik işleri görme yetisini de etkiler. Demans hastası saate bakıp kaç olduğunu bir türlü aklına sokamamaktan yakınabilir. Veya kutunun nasıl açılacağı aklından uçup gittiği için elinde konserve açacağıyla saniyeler boyu öylece dikilip durabilir.

Yaşlılık unutkanlığıyla demansın birbirine karışır gibi olduğu bellek zaafalarında bile, aslında arada her zaman belirleyici farklar vardır. Biraz önce kimin telefon ettiği, unutkan birisinin aklından kısa süreliğine çıkabilir ama *telefon edildiği* çıkmaz. Bir haberi iletmeyi unutabilir ama bir süre sonra neyi unuttuğunu hatırlar. Bir önceki güne dair birkaç ayrıntıyı belki unutmuştur ama genel olarak olup biteni hatırlar. Hatta aradaki fark bellek desteklerinin kullanılışında bile kendini gösterir. Unutkanlığa meyilli olan birisi, sık sık, stratejik noktalara astığı notlara başvuracaktır. Bunamakta olan kişi de aynı şeyi yapar ama notların ne anlama geldiğini veya ona neyi hatırlatması gerektiğini hemen unutmuştur bile. Gerçi

11 L. G. Hodgson ve S. J. Cutler "Looking for signs of Alzheimer's disease", *International Journal of Geriatrics and Psychiatry*, 1993, 8(3), s. 323-343.

“Karl’ı ara!” yazıyordu not kağıdında ama ne söyleyecekti Karl’a? Hangi Karl’ı arayacaktı? Hekime başvuranların açık ara farkla    unlu u son zamanlarda neleri unuttuklarını öyle ayrıntılı anlatırlar ki, sırf bu bile i lerine su serpmeye yetmelidir.

Ama eğer bellek sorunları demans başlangıcından kaynaklanıyorsa, bellek antrenörlerini i  i ten geçtikten sonra haklı çıkaran bir döngü ba lar. Birisi her gün gazetenin bulmacasını çözüyor olsun. Gitgide daha sık takılıp kalır, sonra bir de bakmı sınız ki artık u ra mıyor bile. Ya da kitap okumayı seviyordur. Ev halkı bir kitaba ba ladığını ama artık sonuna kadar okumadığını fark eder. Bir süre sonra kitap okumayı tümden bırakır. Gazete ya da dergiyi tercih eder. Biraz uzun ve karmaşık yazıları atlar, okumak yavaş yavaş sayfa çevirmeye dönüşür. Sonraları elinin hep aynı dergiye gittiğini görürsünüz, bir önceki gün de o derginin sayfalarını karı tırdığının farkında değildir.

Belle i gitgide daha az çalıştırıldığı için mi zayıflamaktadır? Elbette bunun tam tersidir: Belle inin kısıtlanması eskiden belleği sa lamken keyif aldığı alanları günden güne biraz daha çok kapatmaktadır ona. Aldatıcı yava lıkta ilerleyen ama kişinin yakınlarına, okunmadan bırakılan kitaplar, artık takip edilemeyen belgeseller, cevaplanmayan mektuplar olarak kendini gösteren bir gerileme sürecidir bu. Bu noktada artık pazar  ı ırtkanlarına kulak tıkanır. İnsanın bellek zayıflamasına karşı kendi yapabileceklerine ilişkin pek parlak fikirlerin bir de ters yüzü vardır: Belle inin kötüleşmesi insanın kendi su uymu  gibi bir izlenim yaratırlar. Fakat bu, normal unutkanlık söz konusuysa zaten doğru değildir, demans başlangıcında ise i leri daha da sarpa sardırır, i te size psikolo a i  çektirecek bir     nc  neden.

Hatıralar

İspanyol yazar Rafael Chirbes *Los Disparos del cazador* (Avcının Atışı) adlı romanında okuru Madridli bir müteahhit olan Carlos Ciscar'la tanıştırır.¹ Ciscar yetmiş yaşının üzerindedir ve karısını kaybetmiştir. Bir kızı gençken ölmüş, oğlu ise ondan uzaklaşmıştır. Sadık uşağı Ramon'la birlikte gitgide ıssızlaşan büyük bir evde oturur. Arkadaşlarının çoğu artık hayatta değildir, gitmeyi sevdiği yerler ya yok olmuş ya da eski cazibesini yitirmiştir. Kalçasını kırdıktan sonra yürürken zorlanmaktadır, her şey için yardıma ihtiyaç duyar, gündelik işlerini ancak Ramon'un koluna girerek ağır ağır görür. Günleri yavaş, sessiz ve ağır geçer.

Buna karşılık belleği (acı bir tezat) her zamankinden daha faal ve hızlıdır. Yatağında yatarken, banyo yaparken, yemek yerken, bahçede otururken, gözlerini biraz odada gezdirirken bir hatıra ötekini kovalar. Ona musallat olmuşlardır, Ciscar savunmasızdır, kendi belleğinin tehdidi altında hisseder kendisini. Avcının atışı hedefini bulmak üzeredir, artık zamanı kalmamıştır. Belleği ona bir kez daha düşünülmesi ve hesaplaşılması gereken bir hayatı hatırlatıp durur. Sıklıkla, belleğimizin hizmetimizde bulunan bir şey olduğunu düşünürüz. Bize şu veya bu hatırayı bulup getirmesi için gönderebileceğimiz bir çeşit içsel uşak, bir Ramon gibi görürüz onu. Oysa Ciscar belleği üzerindeki denetimini tamamen kaybettiğinin farkına varır. Ne kadar isterse istesin sevgilisi Elena'nın sesinin tınısını belleğinden çıkarıp atamamaktadır. Misent'te deniz kenarında kendi yaptığı evde otururken genç bir aileyle geçirdiği mutlu anlardan geriye birkaç cılız anıdan başka bir şey kalmamıştır. Bazen kara kara "sadece acının hatırlama yetisi varmış" diye düşünür çünkü öne çıkan anılar onu yürümeyen evliliğine, sevgilileriyle kavgalarına, ihanet ettiği dostuna, oğluyla olan anlaşmazlıklarına, karısının hastalığına geri götürür.

1 R. Chirbes, *Der Schuss des Jägers*, Münih, 2006.

Ona kafa tutan belleğine karşı ne yapabilir? Ciscar arada sırada eski fotoğraf albümlerini karıştırır. Çocukları küçükken Leica marka bir fotoğraf makinesi satın almıştır. Çocuklarının hayatı şimdi bir dizi enstantanede saklıdır: bahçede koşuşturmaları, deniz kenarında gülüşmeleri, ilk komünyonları. Ancak Ciscar'ın hayallerinde hatıralarla fotoğraflar arasındaki sınır bulanıklaşmaya başlar. “Fotoğraflardaki bazı sahneler hâlâ gözümün önünde” diye düşünür “yosunla kaplı yakındaki sahil, akşam alacasında el arabasıyla taşınıp götürülen yosunlar, burnuma kızarmış balık kokusu getiren lokal, Eva'nın elinde bir kitapla uzandığı hamak...” Ama bütün bu hatıraların zihnine üşüşmesine neden olan şey, fotoğraflara ilişkin hatıralardır.

“Bu fotoğraflardan bazıları hâlâ gözümün önünde...” Neredeyse atlanabilecek bir cümle. Ciscar fotoğrafları; sahneyi, olayı, hikâyeyi hatırlarken belleğine destek olması için çekmiştir ama şimdi *fotoğrafların kendisini* hatırlar. Belleğinde fotoğrafla hatıra arasındaki ilişki tersine dönmüştür. Ciscar eski albümleri karıştırırken de bu anlam belirsizliğini hisseder. Çocuklarının kronolojik sırayla dizilmiş fotoğrafları iki farklı hayatı kaydetmiştir. Bu iki hayatın gelişimini hatırlamasına yardım ederler. Ama aynı zamanda çocukluk çağından sonra olup biteni bilmektedir, kendini bundan kurtaramaz. Bu, fotoğrafları başka bir gözle görmesine neden olur fotoğraflar sanki çocuklarının ileriki hayatlarının ipuçlarını barındırıyormuş gibidir. Sahilde duran, geçmişteki kız çocuğu değildir yalnızca, aynı zamanda ölecek olan kızıdır; koşuşturan oğlansa izini kaybedeceği oğlu. Leica'nın sakladıkları onunla birlikte zaman yolculuğu yapmış, şimdi ise hatıralarıyla birlikte akmaktadır. Eskiden ava çıktığı zamanlarda yeni vurulmuş hayvanın sıcaklığı çekardi onu, bu sıcaklık hayvanın can çekişmekte olduğunu gösterirdi. Kimi zaman fotoğraflarda da o sıcaklığı hisseder, başparmağını dikkatle üzerlerinde gezdirir, böylece bir anlığına artık hayatta olmayanlarla birlikte olur. Fakat fotoğraflar genellikle cesetten başka bir şey değildir, anne babası büfenin çekmecelerinde sararıp gitmiş, kızı ise eski fotoğraflarda kalmıştır, fotoğraflar geçiciliği dönüştürmemiş, aksine vurgulamıştır. Ciscar çekmecelerin içinde ve dışında yaşadığını düşünür. Ona göre “Dışarıdaki hayat çekmece içlerindeki hayattan daha risklidir. Bazen fotoğraflara bakarken

düşünüyorum da, bizim hareket etmeyi bırakacağımız, böylece geriye tek hakikat olarak kendilerinin kalacağı günü bekliyorlar.”²

Psikoloji bu türden hatıralar hakkında ne söyleyebildi? Uzun süre hiçbir şey. Psikologlar, uzmanlıkları gereği, olabildiğince kesin yanıtları olan soruları tercih ederler. Bunun için hatıraları, vaktiyle belleğe ulaşmış olan halleriyle kıyaslayabilmek gerekir. Ama çoğu araştırmada bir kelime dizisi, bir fotoğraf ya da film fragmanı gibi, psikologların deneklere kendi sundukları olayların hatıralarıyla çalışılır. Bunlardan deneklerin aklında kalan rakam ve yüzde cinsinden ifade edilir. Ne var ki Ciscar’ın hayatının son yıllarında hatırladığı olayların muhasebesi tutulmamıştır. Büyümekte olan oğluyla kavgalarına ilişkin hatıralarını bu kavgalar sırasında tutulan notlarla karşılaştırmanın olanağı yoktur: Hatıralarının güvenilirliğini hiç kimse sınamaz.

Psikologlar, hatıralar söz konusu olduğunda güvenilirliğin en önemli unsur olmayabileceğini ancak son yirmi yıldır teslim ediyorlar. Böyle hatıraların, orta yaşa kıyasla ilerleyen yaşlarda, üstelik çok daha sık ve keskin bir şekilde geri dönüyor olması çok daha önemli değil mi? Ya da duygu durumun hangi hatıranın öne çıkacağı üzerinde bunca etkili olması? Kederli ve yalnız kişi hatıraları arasından onu daha da kederlendirecek olanları bulup çıkarır, Ciscar’ın işini zorlaştıran bu mekanizmadır. Bir kez daha tekrarlayalım: Önemli olan bu hatıraların güvenilir olup olmaması değil, bu kuvvetlerin hafızada faal olmasıdır.³

Hatırlama efektini inceleyen psikologlar genellikle sinyal sözcükler kullanır. Deneklere örneğin sirk gibi bir kelime verilir, onlar da bu kelimenin çağrıştırdığı bir anılarını anlatırlar. Sonra bu anıyı tarihlemeye çalışırlar. Bu deney yaşlılarla yapılır da yaşlara karşılık gelen hatıraların sayısı işaretlenirse karakteristik biçimli bir eğri elde edilir (bkz s. 67’deki resim).⁴

2 Agy.

3 D. Draaistma, “De zin van reminiscenties”, *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 35 (2004), s. 139-142.

4 A. Jansari ve A. J. Parkin, “Things that gobump in your life: explaining the reminiscence bump in autobiographical memory”, *Psychology and Aging*, 11 (1996), s. 85-91.

Çoğu kişinin ilk hatıraları üç veya dört yaşlarının sonrasına aittir. Sonra eğri dimdik yükselir, yirmi yaş dolaylarında zirveye ulaşır, nihayet düşer, düzleşir ve en sonda bir kez daha küçük bir çıkıntı oluşturur. Bu sonuncusu yakın geçmişin yarattığı bir etkidir: Kişi kısa süre önce torunlarıyla sirke gitmişse geçmişteki sirk anılarını anlatma ihtimali yüksektir. Ne var ki deneklerden özyaşamöykülerine mutlaka dahil edecekleri, zihinlerinde canlı kalmış dört önemli anıyı anlatmaları istenirse bu küçük çıkıntının yerini yirmi yaş dolaylarındaki gibi yüksek bir zirve alır.⁵ Bu “hatıra tümseği” bellek psikologlarını yirmi yıldır meşgul etmektedir. Gerek tümseğin genişliği, gerekse de zirvenin tam konumu biraz değişse de, ardından çukurun geldiği bir tümsek hep vardır. Bu durum hatıraların zamanla bulanıklaştığına ya da kaybolduğuna ilişkin “yasaya” aykırıdır.

Hatırlama efektine ilişkin deney dışı araştırmalar görece azdır. Bir yaklaşım biçimi de anıları ve özyaşamöykülerini incelemek olabilir. Haarlemli yatılı okul müdürü Willem van den Hull (1778-1858) altmış üç yaşındayken sekiz yüz sayfa tutan hayat hikâyesini yazmaya koyuldu; anılarını yetmişli yaşlarının ortasındaiken yani hatırlama efektinin ortaya çıkmasının beklenebileceği bir yaşta yeniden ele aldı.⁶ Hayatının değişik dönemlerine ayırdığı sayfaları sayınca şu sonuç çıkıyor: Dört ve on üç yaşları arasında yıl başına ortalama on dört sayfaya ihtiyaç duymuş, on üç yaşından yirmi yedi yaşına kadar sayfa sayısı on altıya yükseliyor. Otuz yaşından sonra ise ortalama on sayfaya düşüyor. Sadece tutkulu ama karşılıksız kalmış bir aşk (“Bütün evrende gözüm, Lina’dan başkasını görmüyordum”) yüzünden sene başına düşen sayfa sayısı kısa süreliğine artsa da hemen ardından düşüş göstererek elli dört ve yetmiş iki yaşları arasında geçen on sekiz yıl boyunca sene başına dördü ancak buluyor. Her yıla düşen sayfa sayısını gösteren bir grafik deneklerimizden özyaşamöykülerine dahil edecekleri anılarla oluşturulan

5 J. M. Fitzgerald, “Autobiographical memory and conceptualizations of the self”, yay. haz. M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler ve W. A. Wagenaar, *Theoretical perspectives on autobiographical memory*, Dordrecht 1992, s. 99-114.

6 D. Draaisma, *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografische geheugen*, Groningen 2001, s. 176-204 (Türkçesi: *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer?*, çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, 2008).

grafikle büyük ölçüde örtüşürdü. Bu veçheleri ele alan biraz daha geniş çaplı bir araştırmada, “yaşlı” yazarların özyaşamöykülerinde hatırlama efektiyle ortaya çıkan anılarına “gençlere” göre daha çok yer verdiği hipotezini sınamak mümkün olabilirdi.

Hatta kimi zaman yaşamın ilk yarısıyla sınırlandırılmış özyaşamöykülerinde bile hatırlama efektinin kapsadığı dönemdeki yoğunlaşma görülebilir. Günter Grass sözünü ettiğimiz özyaşamöyküsü *Beim Häuten der Zwiebel*’de hayatının yaklaşık ilk otuz yılını anlatıyor.⁷ İlk on-on beş yıl hakkında anlatacak fazla bir şeyi yok: 87. sayfada anlatıcı on altı yaşında. Ama sonra on yedi yaşına gelene kadar 133. sayfayı, on sekiz yaşına gelene kadar da 229. sayfayı buluyor, yani neredeyse yüz sayfa. Ancak 329. sayfada yirmi bir yaşını anlatmaya başlıyor. Bu “genleşmiş” zaman aralığı Savaş yıllarına olduğu kadar gelişiminin belirleyici yıllarına da denk geliyor. Otuz ikinci yaşına kadar geçen on yılsa, gitgide kısalan bölümler halinde ancak yüz elli sayfa tutuyor. Grass devamını anlatmanın içinden gelmediğini söyleyerek bitiriyor kitabını. Başka bir deyişle *Beim Häuten der Zwiebel*, bir özyaşamöyküsü yazarının yaşlı olduğunu ele veren tipik hatırlama yapısını taşıyor.

Son yirmi yıl boyunca hatırlama efekti çok farklı biçimlerde açıklandı. Her açıklamanın kendi bulguları ve sonuçları var gibi görünüyor. Kabaca iki yaklaşımdan söz edebiliriz: Birinci yaklaşım, kestirmeden ifade edecek olursak, açıklamayı belleğin doğasında, ikinci yaklaşımsa anıların türünde aramaktadır.

Biyolojik odaklı açıklamalar ilk kategoriye girer. Bunlar olgunlaşma ve çökmeye ilişkin çan eğrisi yaklaşımını akla getirir. Bu yaklaşıma göre bellek ve konsantrasyon kapasitesi gibi bilişsel yetiler gençlikte ve erken yetişkinlikte optimal düzeye ulaşır. Bu evreler de (meslek jargonunu kullanacak olursak) türün üreme çağıdır.

Beynin olgunlaşması da üremeye uyumludur. İnsanın tam da eş arayışı içinde olduğu, çocuk dünyaya getirdiği, çocuğun bakım ve eğitimiyle ilgilendiği dönemde beyin optimal durumdadır. Avcı toplayıcı günlerimizi çoktan geride bırakmış olsak bile grafikteki tümsekten beyin ve evrim arasındaki bu işbirliği sorumludur: Söz

7 G. Grass, *Beim Häuten der Zwiebel*, Münih 2008 (Göttingen 2006).

konusu dönemde yaşadıklarımızın bellekte depolanma şansı daha sonra olup bitenlerin depolanma şansından çok daha fazladır. Bazı anıların daha iyi depolanmış olması ise ileride tam da onların daha sık hatırlanmasına neden olur, bu onlara daha da büyük avantaj sağlar. Buna karşılık, belleği biraz yıpranmış kırk yaşındaki birisinin yaşadıklarının canlı anı olarak saklanması ihtimali daha düşüktür.

Neden hatırlama efekti gibi bir olgu vardır sorusu da biyolojik bakış açısından cevaplanmaya çalışılmıştır. İşlevi nedir? Evrimsel psikolojiye göre bu, daha derine inen bir sorunun, neden yaşlı insanlar vardır sorusunun bir parçasıdır. Mergler ve Goldstein tam da bu soruyu soruyorlar.⁸ Bu iki araştırmacıya göre insan, üreme çağından sonra da hayatta kalabilen ender canlılardan, bu da yaşlıların varlığının grup açısından gizli bir evrimsel avantajı olabileceğine işaret ediyor. Bu veçheden hareketle yaşlılar bu avantajı destekleyen özelliklere sahip olmalıydı. Mergler ve Goldstein bizi yaşlanmayı çökme veya gerileme olarak değil, kendine has özellikler taşıyan ayrı bir gelişim evresi olarak görmeye teşvik ederler. Onlara göre bu özelliklerden biri, bilgi aktarma tarzı olarak anlatmaya geçiş, diğeri de hatırlama efektidir. Her ikisi de bireyin adaptasyonu açısından değerlidir: Genç üyeleri toplumsal uzlaşılar hazırlamak, topluluğun tarihini ve değerlerini öğretmek yaşlılara düşer. İşte hatırlama efekti sayesinde yaşlı bireyler tam da genç grup üyelerinin doğrudan tecrübe etmiş olamayacakları olayların anılarını hatırlarlar. Böyle bakıldığında hatırlama efekti, kuşaklar boyunca bilgi ve becerinin aktarımı ve bir topluluğun birlik ve kimliğinin korunmasına hizmet eder.

Bu “Büyükbabam anlatırdı” yönünde bir açıklamadır. Yaşlılar anlatmayı sever çünkü çocuklar dinlemeyi sever. Yaşlılar en çok eski günleri anlatmayı severler zira çocuklar daha yakın geçmişi anne babalarından da dinleyebilir. Ama bu türden açıklamaların şöyle bir açmazı vardır. Yaşlı veya çok yaşlı insanların sayısındaki çarpıcı artış epey yeni bir olgudur. Üç kuşağın birden aynı anda hayatta olması evrimsel açıdan pek yeni bir durumdur, en azından

8 N. L. Mergler ve M. D. Goldstein, “Why are there old people. Senescence as biological ve cultural preparedness fort he transmission of information”, *Human Development*, 26 (1983), s. 72-90.

yaşlı insan özelliklerini evrimsel bir işlevle inandırıcı biçimde ilişkilendiremeyeceğimiz kadar yenidir.

Hatırlama efekti çıkıntısının salt biyolojik bir açıklaması başka bir açıdan da sorunludur. Eğer en çok hatıranın ne zaman depolanacağını belirleyen, belleğin kalitesiye çıkıntının şekli başka türlü olmalıydı. Beynin ve bununla birlikte belleğin olgunlaşması çıkıntının ergenlikteki yükselişe tekabül eden sol kenarında görülüyor ama sağda görülen düşüş belleğin, gerçekte çok daha yavaş seyreden zayıflamasına tekabül etmiyor. Bellek çoğu bakımdan daha uzun yıllar işlevselliğini korur; kırk yaşındaki birisinin yirmi yaşındayken depoladıklarının ancak bir bölümünü depolayabilmesi söz konusu bile olamaz. Başka etmenler de rol oynuyor olmalıdır burada.

Hatırlama tümseğinin denk geldiği yaş aralığından sonra göç etmiş yaşlı kişilerle yapılan deneyler bu konuya ışık tutar. Yirmi ila otuz beş yaşları arasında İspanyolca konuşulan ülkelerden Amerika'ya gelmiş ve orada otuz yılı aşkındır yaşamakta olan altmışlı yaşlarının ortalarındaki deneklere eski anılarını tetiklemesi beklenen bir dizi sinyal sözcük verildi.⁹ Yirmili yaşlarının başında göç etmiş deneklerde hatırlama tümseği bildik yerde, yani yirmi yaş dolaylarında kaldı. Göç ettikleri sırada otuzlu yaşlarının ortalarında olan deneklerde ise bambaşka bir görüntü ortaya çıktı: Hatırlama tümseği otuzlu yaşların ortalarına doğru kaymıştı; normal koşullarda hatıraların en yoğun olduğu düşünülen dönemin anılarıysa silinmişti. Göç beyin geç olgunlaşmasına yol açmayacağına göre, açıklamalarını belleğin niteliğine dayandıran hipotezlerin yorumlamakta güçlük çekeceği bir sonuçtu bu. Öyleyse şu varsayım daha akla yatkın değil midir? Otuz yaş dolaylarında göç edenlerin değişik bir ülkede edindikleri izlenimler, öğrenmeleri gereken yeni bir dil, maruz kaldıkları sosyal değişimler, yeni eğitim, iş, ikâmet ve faaliyet koşulları belleğin biyolojik olarak en güçlü olduğu dönemden kalma anılardan bile daha iyi depolanmış anıların oluşmasına yol açmış olamaz mı? Buna göre hatırlama efekti hassas bir beyinden çok zihni meşgul eden olaylarla ilgilidir demek daha doğru değil midir?

9 R. W. Schrauf ve D. C. Rubin, "Bilingual autobiographical memory in older adult immigrants: a test of cognitive explanations of the reminiscence bump and linguistic encoding of memories", *Journal of Memory and Language*, 39 (1998), s. 437-457.

On yedi yaşımdayken J. B. Charles'ın *Volg het spoor terug* (İzi Geriye Doğru Takip Et) adlı Direniş anılarını okumuştum.¹⁰ İçeriğini şimdi pek hatırlamasam da yazarın çekingen insanlara neden kızdığını anlattığı bir pasaj belleğime kazınmış. Çekingenliğin nedeni nedir? Çekingen birisi başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüne büyük önem verir. Sonuçta ilgisi çevresine değil çevresinin kendisi hakkındaki fikirlerine yöneliktir. Ne zaman bir odaya girse veya bir topluluğa katılsa zihni bununla o kadar meşguldür ki kendisine, deyim yerindeyse dışarıdan bakıp kaygıyla yüzünün kızarıp kızarmadığını ya da başka güvensizlik alametleri gösterip göstermediğini sorgular. Çekingen bir kişi başkalarının üzerinden önce kendisine bakar.

Charles'ın bu öfkeli çıkışından ötürü çekingenliği artık o ana dek gördüğüm gibi yani kesinlikle çekici ve duyarlılığa işaret eden bir özellik olarak göremez olmuştum. Çekingenlik şimdi gerçekten de kendimde de hiç hoşuma gitmeyen bir şeyle, onu duyarsızlığın veya vurdumduymazlığın karşıtı olmaktan çıkaran bir şeyle eşleşiyordu. Çekingen kişilerin aslında hiç de çekici olmayan bir özellikleri vardı. Çekingen insanların özüne ilişkin yeni edindiğim bu bakışla benim içimde de bir şeyler değişmişti. İnsan hayat boyu mahcubiyet hissettiği durumlara düşebilir ama Charles'ın bu kısa ve keskin çözümlemesi o günden sonra tehditkâr biçimde bana yönelmiş bir işaret parmağı yerine geçti.

Kişide bir şeyleri kalıcı olarak değiştiren böyle okuma deneyimlerine, görünen o ki, insan gençliğinde daha açık oluyor. Günlük Hollanda gazetesi *NRC Handelsblad*, yazarların hayatlarını değiştiren kitapları anlattıkları "Het beslissende boek" (belirleyici kitap) adlı bir yazı dizisi yayımladı.¹¹ Jessica Durlacher konuyla ilgili şöyle diyordu: "Bu belirleyici kitap fikri, insan hayatının belirleyici dönemiyle ilişkili. Kitaplar ne zaman iz bırakır? Yirmi yaş dolaylarında. O yaşlarda insan bir farklı okur, kendisine hitap eden sesin peşindedir." Durlacher'de iz bırakan kitap, on altı yaşındayken okuduğu *Terug tot Ina Damman* (Ina Damman'a dönüş) idi. Anlatıcı, ortaokuldan liseye geçmek üzere olan Simon Vestdijk adındaki

10 J. B. Charles, *Volg het spoor terug*, Amsterdam 1953.

11 M. Dijkgraaf ve M. Meijer, *Het beslissende boek. Nederlandse en Vlaamse schrijvers over het boek dat hun leven veranderte*, Amsterdam/Rotterdam 2002.

bir delikanlı romanda bir tehlike atmosferi yaratmayı başarmıştı, bu da Durlacher'in iç dünyasında yankısını bulmuştu. On beş yaşındaki Arnon Grunberg'in kendi dünya görüşünü keşfetmesine Henry Miller'ın *Oğlak Dönencesi*'nin daha ilk sayfaları yetmişti. Gerrit Krol on altı yaşındayken kütüphaneden Dostoyevski'nin *Yufka Yürekli* adlı anlatısını almış ve akşam üzeri saat beş olmadan okuyup bitirmişti. Sonra akşam dokuzaya kadar bir kez daha okumuştı. Anlatıdaki yaşlı tefecide kendini bulmuştu: "Genç kız tefeciye itaat ediyordu, öte yandan adam gelip geçici hayranlık duygularıyla kendini paçavra gibi kızın ayaklarına atıyordu. Bu sonuncusunu hiç yapmadım ama içimde var. Doğrusu, böyle bir adam olmayı çok isterdim." Anlatı kişileriyle okur arasındaki yaş ve deneyim farkını Krol hiç hesaba katmamıştı. "O yaşa gelince ben de öyle olacaktım. Hissettiğim buydu." Charlotte Mutsaers, Johan Daisne'in *De man die zijn haar kort liet knippen* (Saçını Kısa Kestiren Adam) adlı romanını neredeyse tamamen unutmuş olsa da ilginç bir ayrıntıyı hatırlıyordu: "Romanın âşık başkişisi ne zaman sinirleri bozulsa ve rahatlamak istese kuaföre gidip elektrikli bir aletle masaj yaptıırıyordu." Daisne'in kız öğrencisine tutkuyla âşık bir öğretmeni anlattığı hikâyesi o zamanlar on beş yaşında olan Mutsaers'in Hollandaca öğretmenine olan hislerini anlamlandırmasına yardımcı olmuştu: "Âşık olduğumdan kimseye söz etmemiştim, aslında âşık olmanın ne demek olduğunu da bilmiyordum. Tek bildiğim başıma gelen şeyin aşk olduğuydu." Yazarlarla yapılan bütün konuşmalarda kişisel değişimlere yol açan pasajlar ya da anlatı kişilerine ilişkin böyle anılar ortaya çıkmıştı.

Elli bir yazardan kırk sekizinin, hayatlarının kitabını kaç yaşlarındayken okudukları belirlenmişti. Yaş yelpazesi ondan altmış altıya kadar uzanıyordu. Ancak kontrol listeleri iz bırakan kitapların bu süreye istisnasız olarak eşitsiz biçimde dağıldığını gösteriyor. Yazarların dörtte üçü hayatlarının kitabını yirmi üç yaşından önce okumuştı. Daha sonra hızlı bir düşüş görölüyordu. Hayatının kitabını otuz veya kırk yaş dolaylarında okuyan ancak birkaç yazar vardı. Yirmili yaşların ortası belirleyici önemde bir kitap okumak için çok geçtir demek belki biraz ileri gitmek olur, ne de olsa Cees Nooteboom Proust'u ancak kırk yaşındayken okumuştı ama hayatı değiştiren kitapların okunma yaşı ortalama on dokuzdur, yani

hatırlama zaman diliminin tam ortası. Söz konusu olan toplam on yıllık bir zaman aralığıdır, yani ergenlikle genç yetişkinlik arası.

İskandinav ülkelerinde yürütülen okuma ve bellekle ilgili bir araştırmada yaş ortalamaları altmış sekiz olan altmış altı deneye, onlarda iz bırakmış birer kitabın adı soruldu.¹² Bu kitapların okunduğu yaşların yetmiş yıla dağılımını gösteren eğrinin şekli hatırlama eğrisinininkiyle tam tamına aynıydı: Katılımcıların yüzde beşten azı o unutulmaz kitabı hayatlarının ilk on yılında okumuştular, yirmiyle otuz yaş aralığında eğri hızla yükseliyor, sonra iniyor ve elli yaş dolaylarında on yaş civarındaki yüksekliği ancak buluyordu. En sonda ise yeni yaşantılarla bağlantılı aşına olduğumuz o küçük çıkıntı yer alıyordu. Zirve, hayatlarında iz bırakan kitapların sorulduğu yazarlardan biraz daha ileride, otuz yaş dolaylarındaydı. Ama bu da yazarların, mesleklerinin gereği olarak sahip olduğu yazınsal duyarlılıktan ötürü beklenebilecek bir sonuçtu.

Kitapların okuyanda iz bıraktığı duyarlı döneme benzer bir dönem pop müzik için de vardır. Kişilerin “benim kuşağımın müziği” olarak gördükleri müzik on dört on beşten başlayıp yirmili yaşların sonuna kadar uzanan yani kabaca on beş yıllık bir süre boyunca dinledikleri parçalara tekabül eder. Bunlara ilişkin değerlendirmeleriye neredeyse hiç değişmeden kalır.¹³ Deneklerden hit olmuş parçaların kalitesini “korkunç”tan “harika”ya kadar bir ölçekte değerlendirmeleri istendiğinde bu yaş aralığı dahilindeki parçalar, genellikle ölçeğin hep “harika”ya yakın ucunda, ileriki yıllarda hit olmuş parçalarsa ölçeğin öteki ucunda yer alıyordu. Müzik zevklerini gösteren grafikler kolayca şöyle özetlenebilir: “Ben yirmili yaşlarımdayken iyi müzik yapılırdı sonra belirgin biçimde bozuldu.” Bu tarz çalışmaların kaynağı genellikle tüketici araştırmalarıdır; zira Peter Gabriel’in “Sledgehammer” adlı parçasının 1986’da hit olduğu bilgisi hedef kitlesi kırk yaşlarının başındakiler olan bir reklam spotuna müzik arayanların çok işine

12 S. F. Larsen, “Memorable books: Recall of reading and its personal context” (Yay. Haz.) R. J. Kreuz ve M. S. MacNealy, *Empirical approaches to literature and aesthetics*, Norwood (NJ) 1996, 583-599.

13 M. B. Holbrook ve R. M. Schindler, “Some exploratory findings on the development of musical tastes”, *Journal of Consumer Research* 16 (1989), 119-124.

yarayacaktır. Hedef kitle o zamanlar yirmi yaşlarındaydı, hâlâ iyi müzik yapılırken büyüyecek kadar şanslı olan ve yerini hep bir sonraki kuşağa bırakan bir grup...

Önemli politik ya da toplumsal olaylara ilişkin bilgiler de aynı örüntüye uyar. ABD’de yapılan bir araştırmada kabaca bin yetiştirilenden Holocaust, Marshall planı, Joe McCarthy, Rosa Parks, Tet Saldırısı, My Lai, Woodstock, John Dean ve Watergate gibi isimlerin ne ifade ettiğini olabildiğince ayrıntılı açıklamaları istendi.¹⁴ En ayrıntılı açıklama bellekte görece taze olması beklenen en yakın tarihli olayın değil, soruyu yanıtlayan kişinin yirmili yaşlarının ortasına tekabül eden olayların açıklamasıydı. Tam bu döneme ait olayların emici gücü o kadar fazlaydı ki, yanlış tarihlemeler de bu yaş efektinin bir sonucuymuş gibi görünüyordu. Ellili yılların başlarında yirmili yaşlarının ortalarında olan kimileri Tet saldırısını Kore Savaşı’na (1950-1953) tarihlemişlerdi. Oysa Tet Saldırısı 1968’de yani Vietnam Savaşı sırasında gerçekleşmiştir.

Gerek yazınsal ve müzikal zevklerin oluşması gerekse politik veya toplumsal olayların anıları herkesin kendince “benim zamanım” diye adlandırdığı bir olguyu ortaya çıkartır. Yaşları 26 ile 67 arasında değişen yaklaşık yüz kişiden “benim zamanım” diye niteledikleri dönem için belirleyici olan beş filmlik birer liste hazırlamaları istendi.¹⁵ Talimatlara göre bunlar, kendilerinin ve yaşıtılarının nelerden etkilendiğini daha iyi anlamaları için başkalarına önerebilecekleri filmler olmalıydı. Söz konusu “benim zamanım”ın ne olduğu bilinçli olarak muallakta bırakılmıştı. “Benim zamanım” neredeyse bütün deneklerde hatırlama çıkıntısının kapsadığı yıllara tekabül ediyordu. Zamanlarının filmi vizyona girdiğinde ankete katılanlar ortalama 22 yaşındaydı.

Uzun bir meslek geçmişi olanlar bile önemli sonuçlar doğurmuş olayları kariyerlerinin hemen başındaki döneme yerleştiriyorlardı. Önde gelen kırk dokuz psikoloğun özyaşamöyküsel metinlerinin çözülmesinde söz konusu olaya ilişkin anıların genellikle hâlâ

14 H. Shuman, R. F. Belli ve K. Bischooping, “The generational basis of historical knowledge”, (yay. haz.) J. W. Pennekaker, D. Pacz ve B. Rime, *Collective Memories of political events*, Mahwah (NJ) 1997, s. 47-77.

15 J. R. Schulster, “In my era: evidence for the perception of a special period of the past”, *Memory*, 4 (1996), s. 145-158.

son derece berrak olduğu görülmüştür.¹⁶ Öğrencilik dönemine ait tecrübelerdir bunlar; yani çoğu yazar için elli yıl öncesi söz konusudur. Tıpkı “belirleyici kitap”ta olduğu gibi burada da, ileride belirleyici karşılaşma, etkileyici olay, esas konuşma olarak hatırlanan ve kişiyi kendi kendisi, hayatı ya da gelecek planları hakkında aydınlatan bir olayın vuku bulduğu bir dönemin varlığından söz edilebilir. Bu dönem de genellikle yirminci yaş dolaylarına tarihlenmektedir.

Özyaşam öyküleri, anılar ve söyleşilerde böyle hatıralar kolayca ayırt edilir, hatta gruplar ve alt gruplar belirlenebilir. Birisine veya bir şeye karşı hâlâ duyulan antipatiyi açıkladığı için hatırlanan sinir bozucu tecrübeler vardır. Ama sinir bozucu yaşantılara dair bir çeşit zafer duygusunun eşlik ettiği hatıralar da vardır. Basketbolcu Michael Jordan öğrenciyken üniversitenin basketbol takımına seçilemeyişi şöyle anlatır: “Seçilenlerin listesini astılar, çok uzun süre asılı kaldı, benim ismim yoktu. Çok öfkelendiğimi hatırlıyorum, çünkü benim kadar yetenekli olmayan bir takım arkadaşımın ismi pekâlâ listedeydi. Ne zaman antrenman yapsam ve basketbolu bırakmam gerektiğini düşünsem aklıma soyunma odasındaki, adımın yer almadığı o liste geliyordu ben de çalışmaya devam ediyordum.”¹⁷ Özyaşamöyküsü türünün bir başka olmazsa olmazı da “Her şey bununla başladı” ibaresidir; kişinin up okumaya, tamirci olmaya, konservatuvara gitmeye karar vermesine yol açan bir tesadüf. Yine başka olaylar belleğe, dolayısıyla da sıklıkla yaşamöyküsüne, “hayat dersi” olarak katılır; kişinin genellikle gençken öğrendiği ve o zamandan beri verdiği kararlarda yönlendirici olmuş bir şeydir bu. “Dönüm noktası”nın da hemen her yaşamöyküsünde yeri vardır, üniversitede bölüm değiştirmeye neden olan konuşma, işten ayrılma kararının verilmesine yol açan hadise, bir dostluğun sonunu getiren görüş ayrılığı... Ama ister anlatılsın, ister yazılsın isterse de hiç dile getirilmesin bütün bu tecrübelerin, aralarındaki bunca farka rağmen tek bir ortak

16 W. R. Mackavey, J. E. Malley ve A. J. Stewart, “Remembering autobiographically consequential experiences: content analysis of psychologists accounts of their lives”, *Psychology and Aging*, 6 (1991), s. 50-59.

17 D. Pillemer, “Momentous events and the life story”, *Review of General Psychology*, 5 (2001), 2, s. 123-134.

noktaları vardır: Çoğunlukla anımsama çıkıntısının tekabül ettiği yıllarda ortaya çıkarlar.

İkisi de psikolog olan Berntsen ve Rubin anımsama tümseğinin farklı yorumlarını karşılaştırarak değerlendiren cesur bir deney yapmışlardır.¹⁸ Eğer hatırlama efektinin açıklaması sadece genç bir beynin nörolojik alımlama kapasitesine bağlı olsaydı hatıraların türünün önemli olmaması beklenirdi. Yani ister neşeli ya da hüznü anların isterse travmatik ya da önemli olayların anıları söz konusu olsun, bunlar sonradan kolayca anımsanabilirdi, çünkü deyim yerindeyse doğru zamanda bellekte yer etmiş olurlardı. Kim bilir belki, yirmi yıl sonra yaşanmış aynı ölçüde yoğun anlar hiç iz bırakmadan bellekten yok olup gidiyorlardır. Ama göç yüzünden ileriye kayan anımsama tümseğinin de düşündüğü gibi bu açıklamaya kimi açılardan itiraz edilebilir. Berntsen ve Rubin'in de kuşkuları vardı. Yirmi ve doksan üç yaşları arasındaki en az 1241 Danimarkalı'yla yapılan yüz yüze görüşmelerde en üzücü, en mutlu ve en önemli anılarını hatırlamaları ve o esnada kaç yaşında olduklarını belirtmeleri istendi. Biyolojik açıklamanın öngördüğüne tersine bu anıların hayat boyunca dağılımları çok farklıydı.

En mutlu anı, otuzlu yaşlarını sürenlerde hatırlama tümseği modeline uyuyordu: 25 yaş dolaylarındaki zirveden sonra eğri biraz aşağı doğru yöneliyordu. Grup ne kadar yaşlıysa hatırlama tümseği de o kadar belirgindi. Çıkıntı, yirmili yaşların ortasında başlıyor ve bundan sonra pek değişmiyordu, tek farkla ki en yüksek noktası her on yılla birlikte yükseliyordu. En önemli olayın anıları da aynı örüntüyü izliyordu: Başlangıcı yaklaşık 25. yaş dolaylarında, en yüksek noktası ileri yaş gruplarında daha yüksek. Ancak en üzücü anı eğrisi başka bir örüntüyü takip ediyordu. Bu eğri her yaş grubunda eşit ölçüde yükseliyordu. Bunun anlamı şuydu: Bir olay ne kadar yakın geçmişte yaşanmışsa en üzücü anı olarak nitelenme ihtimali de o kadar fazlaydı.

Bu örüntü daha eski araştırmalarda da ortaya çıkartılmıştı. Yaşları 55 ve 78 arasında değişen yüz kişiye en nahoş ve en güzel

18 D. Berntsen ve D. C. Rubin, "Emotionally charged autobiographical memories across the life span: the recall of happy, sad, traumatic, and involuntary memories", *Psychology and Aging*, 17, 2002, 4, s. 636-652.

anılarının sorulduğu bir deneyde en güzel anı hatırlama eğrisiyle uyumluyken, en nahoş anı eğrisi yirminci yaştan sonra yatay kalıyordu. Yukarıda sözü geçen, deneklerin özyaşamöykülerine kesinlikle dahil edecekleri dört anılarını belirttikleri araştırmada belirtilenlerin dörtte üç oranında tartışmasız güzel anılar olduğu ortaya çıktı. Berntsen ve Rubin'e göre, bunun açıklaması, "insan yaşlandıkça başına daha nahoş şeyler gelir" diye geçirtililemezdi zira söz konusu etki bütün yaş grupları için geçerliydi, üstelik Danimarka'daki tüm bu insanların hayatlarının tam da son on yirmi yılda kötüye gitmeye başlaması olacak şey değildi. Tersine, işsizliğin azaldığı, refahın arttığı ve intihar oranlarının düştüğü bir dönem söz konusuydu.

Öyleyse bu tuhaf örtüşmezliğin nedeni nedir? İnsanlar neden en güzel, en mutlu ve en önemli anılarını gençlik yıllarına yerleştirirken en üzücü anıları bunca yakındadır? Berntsen ve Rubin bu farkı saptamaktan daha ileri gidemezler. Acaba bu fark en güzel anılarımızı başkalarıyla daha sık paylaşmamızdan ve dolayısıyla daha iyi depolamamızdan mı kaynaklanıyor? İnsan kendi hayatının en mutsuz anları hakkında sık sık konuşmaktan veya düşünmekten mi kaçınıyor? Nahoş hatıralar konusunda belleğimiz daha mı zayıf? Bu en mutsuz anlar kendi hayat hikâyemiz açısından başka sonuçlara mı yol açıyor? Hatta belki de hiçbir sonuca yol açmıyorlar? Açıklaması ne olursa olsun, en acı hatıralar eğrisini beynin yirmili yaşlar dolayında pek fark gözetmeksizin mümkün olan her şeyi depoladığı ve sonra güçten düştüğü yollu bir biyolojik beyin kuramıyla uyumlandırmak çok zor.

Yine de genç bir beynin nörolojik duyarlılığı hatırlama efektiyle tümünden bağlantısız değildir. Bir kitaba, karşılaşmaya ya da bir olaya belirleyici niteliğini kazandıran şey, nörolojik faktörlere bağlı değildir ama bu sayılanların, bir kez belirleyici olarak deneyimlendikten sonra daha iyi depolanmaları pekâlâ duyarlı bir beyin sayesinde mümkün olmuş olabilir. Aynı şey "ilk defa" hatıraları için de geçerlidir. Yirmili yaşlarda ellili yaşlardan daha fazla "ilk defa" olduğu su götürmez ama aynı zamanda yirmili yaşlarda hafızada daha iyi korundukları gerçeği de "ilk defa" anılarının daha sonra geriye bakıldığında hatırlama tümseğinde büyük pay sahibi olmasının neredeyse garantisidir.

Hatırlama efektinin açıklaması bu olsaydı, –kendi başlarına nörolojik olgunlukla ilgisi olmayan ama bu yolla pekiştirilen olay ve deneyimler– ortaya şu soru çıkardı: Hatırlama efektinin otuz ya da kırk yaşlarındaki kişilerin belleğinde de gösterilmesi gerekmez mi? Bugün konuya hakim olan tartışmalar tam da burada başlıyor işte. Bir görüşe göre “genç” anılar daha depolandıkları andan itibaren “aşırı” temsil ediliyor.¹⁹ Bu aşırı temsili gösteren hatırlama tümseğinin ancak otuz kırk yıl sonra belirmesi genç anıların çok yakın zamanda yaşananların oluşturduğu çıkıntıyla örtüşmesinden kaynaklanıyor. Başka bir görüşe göre ise eski anıların aşırı temsili altmış yaştan önce oluşmuyor ve ancak oluşuktan sonra “Elli yıldır hiç aklıma gelmemişti” türünden anılar bellekte beliriveriyor. Her iki görüşün temsilcileri de bugüne kadar nihai bir sonuca ulaşamadı. Hatırlama efekti insanlık kadar eski olabilir ama araştırma alanı olarak henüz yeni.

Hatırlama efektinin tam olarak ne zaman devreye girdiği psikologlar arasında mutabakata varılmış bir konu değil. Bir kez başlayınca efektin gidişatı hakkında ise yaşlılık sayesinde daha çok şey biliyoruz. Çağımızda ileri yaştakilerin hızla artması psikologlara yeni deneysel imkânlar sundu. Artık en azından Batı’da hafızaları çok yaşlı insanlardan oluşan gerçek bir topluluk var, bu sayede hatırlama efekti ileri yaşlarda daha da güçleniyor mu, yoksa tersine zayıflıyor mu inceleyebiliyoruz. Daha 1967’de Amerikalı iki araştırmacı yaşları yüzü geçkin 267 kişiyi bir deneyde biraraya getirmeyi başardılar.²⁰ Deneklerine hayatlarındaki en heyecan verici olaya ilişkin anılarını sordular. Çıkan sonuca göre bu tarz anıların yüzde yetmiş kırk yaşlarına kadar olan döneme aitti. Bu dönemi izleyen altmış yıla ise ancak yüzde otuzluk bir pay düşüyordu.

2003 yılında Danimarka’da yüz yaşındakilerden oluşan bir gruba anılarıyla ilgili bir anket yapıldı.²¹ Yanıtlar seksen yaşındakilerden oluşan grubunkilerle karşılaştırıldı. Her iki grupta da belirgin

19 S. M. J. Janssen, *Events in memory and environment*, Amsterdam 2007.

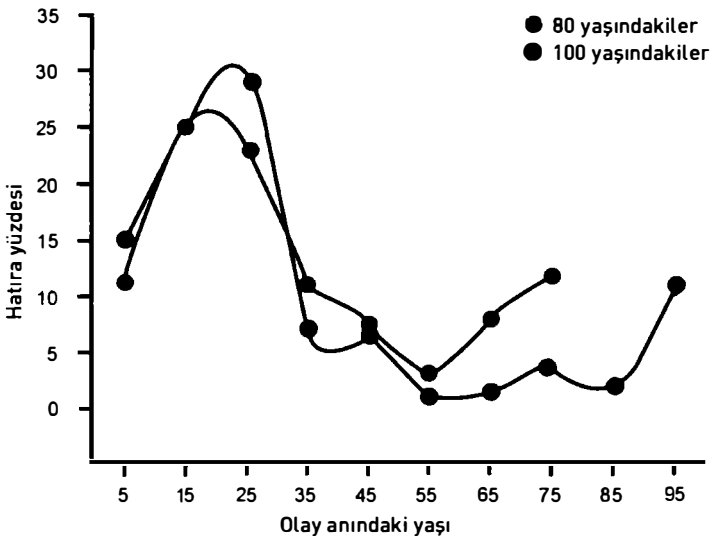
20 P. Costa ve R. Kastenbaum, “Some aspects of memories and ambitions in centenarians”, *The Journal of Genetic Psychology*, 110, 1967, s. 3-16.

21 P. Fromholt, D. B. Mortensen, P. Torpdahl, L. Bender, P. Larsen ve D. C. Rubin, “Life-narrative and word-cued autobiographical memories in centenarians: comparisons with 80-year-old control, depressed, and dementia groups”, *Memory*, 11, 2003, s. 81-88.

bir hatırlama efekti görülmekle birlikte yüz yaşındakilerde bu efekt öteki gruptan daha güçlüydü (bkz. aşağıdaki grafik)

Danimarkalı biliminsanları hatırlama efektinin gücünü etkileyici biçimde sergileme fırsatı da buldular. Seksen yaşındakilerin yaklaşık yarısı hayatlarındaki önemli toplumsal olaylara ilişkin bir soruya karşılık olarak Alman işgaliyle ilgili bir anılarını anlatıyorlar. Oysa yüz yaşındaki hiç kimse Alman işgalini anlatmamıştı. Başka bir deney koşulu altında yüz yaşındaki grupta “bayrak” ve “para” gibi kelimeler savaşla ilgili sadece tek bir anıyı canlandırırken Yutland’ın yeniden Danimarka ile birleşmesine dair dört anıyı canlandırdı. Birleşme 1920 yılındaydı yani bu insanlar yirmili yaşlarındayken. Hatırlama efektine dair bildiklerimizle burada ne olup bittiğini kestirebiliriz. Seksenli yaşlar grubu için Savaş tam da hatırlama tümseğine denk geliyordu. Yüz yaşındakiler ise o zaman kırk yaşlarındaydılar. Yaşlılıkta bellekte beliren anılar için en önemli seçici faktör koşulların ciddiyeti değil yaş gibi görünüyordu.

Zaten hatırlama efekti üzerine psikoloji literatüründe anının türü nadiren söz konusu olur. Kural olarak anılar bir kontrol listesiyle sayılır ve yaşamın onyıllarına göre dağılımlarının gösterildiği

histogramlar oluşturulur. Steffie van den Oord, *Euwelingen* (Yüz Yaşındakiler) adlı kitabında, yüz yaşını geçmiş yirmi iki kişiyle yaptığı söyleşilerdeki anıları derlemiştir.²² En yaşlıları Hendrikje Schipper 1890 doğumluydu. 1891, 1893 ve 1896 doğumlu olanlar da vardı. Anlatıkları anılar çok yaşlı belleklerin ürünüydü ve artık hemen hemen hiç kimsenin ilk elden bilmediği bir dünyaya açılan birer pencereydi. Hendrikje Schipper Groningen’de Fongers bisiklet fabrikasına bisiklet ısmarlayıp sonra bisiklete binmeyi öğrenmek için bir hafta boyunca kayıkla Stad kentine giden bir çiftçiye hatırlıyordu. Kendisi ise 1926’da Hoover marka bir elektrik süpürgesi sahibi olmuş ve doğru kullanmayı öğrenmek için haftada iki gün kursa gitmişti: “Süpürgeyi hızlı hızlı sağa sola hareket ettirmeyeceksin, yerde yumuşak hareketlerle dolaştıracaksın. Yoksa tozlar süpürgenin içine girecek vakti bulamaz.”

Anıların çoğu yaşlılığın verdiği bir açıkyüreklilikle anlatılmıştı. Drenthe Noordscheschut’tan 1901 doğumlu Pieter Schoonewille civardaki altmış küçük çiftçinin süt güğümelerini Erica Twee kooperatif mandırasına götürürmüş, dört saat gidiş, dört saat dönüş, haftada altı gün. Beş çocuk babası Schoonewille van den Oord’a hiç çıplak kadın görmediğini söylemişti: “Karımla yattım yatmasına ama onu hiç cırılçıplak görmedim. Banyo fıçısına da ayrı ayrı giriyorduk. Neden mi? Utandığımız için herhalde. İşin aslı, bilmiyorum. Ama gerçekten üzülüyorum! Sonra tabii çıplak kadın gördüm, artık televizyona çıkıyorlar.” Schoonewille yetmiş yaşında dul kalınca kendine bir sevgili bulmuş. Ama ilişki bir yere varmamış: Eski güğüm taşıyıcısı, kız arkadaşının ilgilendiği tek şeyin cinsellik olduğunu çabuk kavramış.

İleri yaşta belleğin işlevi hakkında bir şeyler öğrenmek için kaynak olarak bu söyleşilerden faydalanmak isteyen herkes çok değişik türden çarpıtmalara karşı hazırlıklı olmalı. Belki hikâyeler soruyu yanıtlayandan çok soranın ilgilerini yansıtıyordur. Belki de yüz yaşındakiler “En eski anınız hangisi?” gibi bir açılış sorusuyla doğruca geçmişe yönlendiriliyordur. Bir anı diğerini tetiklediği için de ilk anıyı izleyen anıların çoğu ilk gençliğe ait olacaktır.

22 S. van den Oord, *Euwelingen. Levensverhalten van honderdjarigen in Nederland*, Amsterdam 2002.

Yüz yaşındakilerde bu durum muhtemelen daha sık görülür, çünkü belleklerinin sıradışı yanı zaten bu kadar geriye gidebiliyor olmasıdır. Ama unutulmaması gereken bu sakıncalara rağmen bu söyleşilerde yaşlanmış belleklerin incelenmesinde işe yarayacak kimi unsurlar bulmak mümkün.

1960 dolaylarında yaşını almış sayılabilecek bu kişilerde hatırlama efekti neredeyse eğlenceli boyutlara varıyor. 1901 doğumlu tuğla imalatçısı Louis Hellebrekers sıcak 1911 yazını hâlâ dünmüş gibi hatırladığını anlatıyor: “Hava o kadar kuruydu ki, şapkanızı atsanız bir ineğin kalçasına takılıp kalıyordu.” Sağ kolu artık tutmuyormuş: 1916’da o koluyla çok uzun süre taş kırmış. 1891 doğumlu vapur kaptanı Jan Pieter Bos babasının gemici olarak çalıştığı ahşap yelkenliyi ayrıntılı olarak anlatabiliyor ama kendisinin ne zaman evlendiğini hatırlamıyor: “Galiba 39 yaşımıdayken.” Sophie Smit genç bir kadinken Zierikzee’den ayrılışını hatırlıyor ama sekreterlikten emekli olduktan sonra oraya dönüşünü unutmuş, oysa dönüşü bugüne yarım yüzyıl daha yakın.

Yüz yaşındaki bu kişiler “Savaş”tan söz ettiklerinde İkinci Dünya Savaşı’nı değil, Hollanda’nın askeri faaliyetinin seferberlikle sınırlı kaldığı Birinci Dünya Savaşı’nı kast ediyorlar. Birinci Dünya Savaşı hatıraları belleklerine kazınmış gibi. Hellebrekers on üç yaşındayken Almanya’da bir tren istasyonunda genç erkeklerin Fransa’daki siperlere doğru gidişini izlemiş, rüyalarında hâlâ bazen peronda arkalarından ağlayan kadınları ve çocukları görüyormuş. Yüz yaşına gelmiş başkaları Belçikalı sığınmacıları, yiyeceğin karneye bağlanmasını, İngiltere ve Hollanda arasında Dogger Bank’teki mayın tarlalarını, kömür kıtlığını, insanlara eğitimlerini yarıda bıraktıran zorunlu askerliği anlatıyorlar. 1893 doğumlu peynirci Annigje Baron-Rozendaal işlerin tamamen durduğunu söylüyor, dört yılını nakış işleyerek geçirmiş. İkinci Dünya Savaşı hakkında ise –o sırada çoktan kırk elli yaşlarına gelmiş olan– yüz yaşındakilerin anlatacak bu kadar çok şeyi yok. Kimileri için Savaş Mayıs 1940’ta başlayan ve beş yıl sonra biten bir dönemden daha fazlası değil.

Hatırlama efekti bütün söyleşilerde gözlemleniyordu, kimi zaman çok belirgin biçimde. Van den Oord’un konuştukları içinde, Zeeland eyaletinden 1899 Kruiningen doğumlu yapılı bir hanım da

vardı. Cornelia van het Westeinde-Vermue on çocuk büyütmişti ve hâlâ geleneksel elbiseler giyyordu. Rahat ve enerjik bir tavırla gevezelik ediyordu ki sel felaketi gündeme geldi. “Sel mi?” diye irkilen Cornelia’nın beti benzi attı. Sesi titreyerek, gitgide büyüyen dalgaların benti nasıl aştığını, toprağın sular altında kaldığını ve kendisinin hemen eve koştuğunu anlattı. Hava karardığında kardeşleriyle aynı yatağa girmişler, bütün gece bent boyunca bir aşağı bir yukarı koşturan babalarının ayak seslerini dinlemişler. Sonra ağlamaya başlıyor, hikâyesi yarım kalıyor. Seksenini çoktan geçmiş olan kızı da söyleşi sırasında annesinin yanındaydı. “Annem bu hikâyeyi her hafta baştan anlatıyor,” dedi, “ama hâlâ ağlamadan edemiyor.” Bu, Hollandalı okurun pekâlâ anlayabileceği bir şey. Gelgelelim, biraz sonra konuşma ilerleyince Cornelia’nın 1953’te Zeeland’daki korkunç sel felaketinden değil, 1906’da bir setin yıkılmasıyla meydana gelmiş bir su baskınından söz ettiği anlaşılıyor. Bu baskında birkaç tavuk boğulmuş ve tek bir arazi sular altında kalmıştı. 1953’te ise 1800 kişi ölmüştü. Van den Oord tekrar sel felaketini sorunca Cornelia “Hayır” diyor, “1953’teki sel felaketini 1906 kadar iyi hatırlayamıyorum. Sular öyle azgındı ki bent düpedüz bir sağa bir sola gidip geliyordu. Cidden.” Öyle görünüyor ki 1906’nın apaçık görünürlüğü 1953’ün görece görünmezliğini gerektiriyor, sanki insan birini akılda tutmak için ötekini unutmak zorundaymış gibi.

Ya da üç yüzyılı da gördüğünü söyleyen Douwe van der Wielen’in hikâyesini ele alalım. 1900 yılına tam 15 dakika kala Frizya Bergum’da doğmuş ve 3 Ocak 2001’de öldü. On beş yaşındayken yeni bir rahibin kutsanma törenine katılmış ve o günden sonra kendisi de rahip olmak istemiş. Babası ve ağabeylerinin onu üniversiteye gönderme çabalarını, ağabeyi Jochem’in kurada 84 numarayı çekince nasıl kılpayı sefer görev emrinden kurtulduğunu (“Tietjerksteradeel bölgesinden 83 erkek silah altına alınacaktı”) ama sonra birisi ölünce yine askere gitmek zorunda kaldığını doku-naklı biçimde anlatıyor. Şehir hatları vapurunda çalışan babasının görev çizelgesini, yüz gram çayın ve 250 gram kahvenin fiyatlarını hatırlıyordu. Sonra 1944 yılına geldi. Bu arada Boornbergum’da papaz olmuştu. Kampenli bir teoloji profesörünün açığa alınması onun cemaatinde de bir bölünmeye yol açmak üzereydi. Rahip van

der Wielen o zamanlar tartışmaya neyin yol açtığını hiç kuşkusuz biliyordu ama şimdi unutmuştu: “Dürüst olmam gerekirse fikir ayrılığının tam olarak nereden çıktığını unuttum. İnsanın hafızası zayıflıyor tabii.” Gerçekten de insan neye daha çok şaşırması gerektiğini bilemiyor: Eski anıların inatçılığına mı yoksa orta yaş hatıralarındaki hafıza kaybı sınırına dayanan boşluklara mı?

Yedi yaşındayken selin yıktığı bent yüzünden hâlâ gözyaşlarına boğulan Zeelandlı Cornelia’nın açıklaması insanı savunmasız bırakacak kadar yalın. Elini kalbine götürüyor: “1906’da her şeyi saklayacak kadar yer vardı buramda.” Bu, hatırlama efektinin biyolojik açıklamasını akla getiriyor: genç belleğin anıları ayrıntılı biçimde depolayabilecek güçte olması. Ama yüz yaşındakilerin anılarında başka açıklamaları da sağlam biçimde destekleyen unsurlar bulmak mümkün. Örneğin, “ilk defa” anılarının sıklığı dikkat çekici. Hemen hepsinin anılarında okulun ilk gününün, daha sonra evlenecekleri kişiyle ilk karşılaşmalarının, yeni girdikleri şirketteki ilk iş gününün yeri var. 1897 doğumlu açık deniz kaptanı Tigchelaar denizcilik okulundaki bir sınavda nasıl ilk sekstantını kazandığını hatırlıyor. 1900 Steggerda doğumlu bisiklet tamircisi Nijk aldığı ilk arabanın plakasını (1926, B 12470) unutmamış, ama daha sonrakiler aklından çıkmış. 1900 doğumlu rahibe Fintana 1908’de rahibeleri ilk görüşünü hatırlıyor. Bay van den Wielen elektrik ışığını ilk defa gezici bir sinemada gördüğünü anlatıyor. Böyle anılar bütün söyleşilerde görülüyor. Hendrikje Schipper ilk domatesleri ve annesinin bu berbat sebzenin ilk hasadını nasıl çöpe attığını hatırlıyor: “Bu şeyi yemem ben, tadı portakal gibi!” 1900 doğumlu Sosyalist lider, “kızıl soylu” van der Goes van Naters karşılaştığı ilk işçiye dün gibi hatırlıyor.

Aynı biçimde dikkat çekici olan bir başka nokta da yüz yaşındakilerin yardıma gerek kalmadan anlatabildikleri incinme ve aşağılanma duygularına dair anıların da hemen daima anı yoğun dönem içinde yer alması. Sophie Smit’in ona bir hediye sözü veren bir öğretmeni varmış (“Bayan Krensen, hiç unutmam”). Nihayet hediyesini aldığı anda kemirilmiş bir kurşun kalem olduğunu görmüş: “Küstahlığa bak! Eve gelir gelmez bir köşeye attım.” 1900 doğumlu Antoon Brunia genç bir nalbantken süvarilerin hizmetine girmiş, bir yüzbaşıyla olan anlaşmazlıklarını ayrıntısıyla anlatmaya

başlıyor. “Daha iyi bir sosyal tabakadan olan herif” onun rütbesini düşürerek nalbant yardımcısı yapmak istemiş. Brunia hikâyesine öyle dalıyor ki, yüzbaşıyla olan konuşmalarını bütün bölümler halinde aktarıyor. (“Anlatırken şimdi bile öfkeleniyorum.”) Bütün bu anıların ne kadar güvenilir oldukları ayrı mesele ama hiç kuşkusuz, sanki belleğe kazınmış etkisini uyandırıyorlar. Buna ilaveten yüz yaşındakiler geriye dönüp baktıklarında en kötü aşağılanma olarak deneyimledikleri şeyleri genç yaşlarında yaşamışlar.

Böyle anıların önemli bir özelliği olarak üçüncü bir kategori daha öne çıkıyor: Hayatın dönüm noktası sayılan olayların anıları. Pieter Jelles Troelstra’nın ateşli konuşması on sekiz yaşındaki Goes van Naters’in uzun sosyalist kariyerinin başlangıcı olmuştu. Sophie Smit için dönüm noktası Insulaire Hypotheekbank’a yaptığı başvuru. Bisiklet tamircisi Nick on dört yaşındayken babası onun dükkânda çalışmasına karar vermiş, zira iki erkek kardeşi başka işlere girmişlerdi. Rahibe Fintana’nın yedi yıl boyunca cesaretini topladıktan sonra yirmi birinci doğumgününde manastıra girmek istediğini annesine açtığı an zihninde capcanlı. Daha sonra evlenecek kişiyle ilk buluşma, politik inancı biçimlendirecek konuşma – çoğu anı gençlikte ve genç yetişkinlikte hayatın kalanına göre daha sık yaşanan ve genellikle tekrarlanmayan olaylara ait.

Yüz yaşındakilerin hiçbirisi özyaşamöyküsünü yazmamış. Ama hayat hikâyeleri bu türe özgü bütün önemli değişimleri ve kişileri içeriyor. Her şeyi başlatan olay, hayatın seyrini değiştiren an, dönüm noktası, birtakım sonuçlara gebe karşılaşma, hayat dersi, hatta gençken insanı çok daha fazla etkileyen kırılganlıklar – bunların hepsi yüz yaşındakiler uzun hayatlarına dönüp bakınca kendiliğinden ortaya çıkıyor. Bu yazılmamış özyaşam öykülerinde de bildik yerlerini alıyorlar: Açılış bölümleri.

Anılar üçlü bir muammadır. Öteki bellek süreçlerinin zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkarlar. Bir zamanlar sağlam olan ama artık bozulmuş bir yetinin yan ürünü değil, gerçekten yenidirler, bu nedenle parabolik örüntü nosyonunu gözden geçirmek gerekir. Unutulmaya karşı başarıyla direnen anıların tam da eski anılar olması muammanın bir başka yönüdür. Ama en hayret verici olan belki de, hatırlama efekti bütün gücüyle devreye girdiği zaman

şimdi henüz erişimimizin olmadığı anıların da zihnimize döneceği düşüncesidir. Bunlar gerçekten de henüz uyuklayan anılardır. Çoktan yazılmışlardır ama mühürlü bir zarfta saklıdır. Kırk elli yaşlarındaki birisi hayat merdiveninin en üst basamağında durduğunu ve önemli ve anlamlı olaylar yaşamakta olduğunu düşünebilir ama yirmi yıl sonra mühürlü zarflar açılınca her şeyden önce gençliğinde ve ilk yetişkinliğinde yaşadıklarını düşündüğü ortaya çıkar. Elbette orta yaşlı bir insanın bu anıları nadiren hatırlaması iyi bir şeydir. İnsan “Nasıl olsa otuz yıl sonra bunları unutmuş olacağım” diye düşünen kırk yaşlarındaki bir cerraha ameliyat olmak istemez.

Yüz yaşındaki Danimarkalıların hatırlama eğrisine kısaca bir kez daha bakacak olursak sağ altta hüznü bir ayrıntı göze çarpar. Seksenliklerle karşılaştırıldığında yüz yaşındakilerin kazandığı, pek az anı içeren ilave bir yirmi yıldır. Kronolojik açıdan doğumla yirmi yaş arasında geçen yirmi yıldan farksızdır bu süre ama bellek açısından ilki sonsuzlukken ikincisi çaresiz bir iç çekiştir. Van den Oord görüştüğü yüz yaşındakiler grubunda aynı fenomene rastladı. Bu kişiler hayatlarının ikinci yarısına dair ne çok şey unuttuklarını fark edince kendileri de şaşırmişti. Oysa hayatlarının ikinci yarısında, sel felaketi, Alman işgali gibi dramatik olaylara tanık olmuşlardı. Peynirci Annigje’ye göre anlatılmaya değer olaylar yaklaşık otuzlu yıllarda bitiyordu: “Bunun dışında pek de fazla şey olmadı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rotterdam’ın dışında ailemle birlikte güvendedim. Az şey hatırlıyorum. Savaş sonrasına dair de uzun zamandır pek bir şey yok aklımda. Ay’a ilk ayak basan kim miydi? Bilemiyorum. Her şeyi tutmadım aklımda. Neden tutayım ki?” Unutmayalım, bunlar tam altmış yılın özetiydi.

Unutulan bunca şeyin yanısıra yüz yaşındakilerin birçoğu son derece uzun hayatlarının rüzgâr gibi geçtiği izlenimine kapılıyor. Hayatın yaşlandıkça daha hızlı geçtiğini doğrularcasına “Kulağa belki de çılgınca geliyor” diyor içlerinden birisi “ama bir hayatın aslında bunca kısa olduğunu havsalam almıyor, benimki yüz yıl sürmüş olsa da.”

Hatıraları Çağırmanın Eğlenceli Yanı

“Yaşlılar” diyordu Aristoteles “umuttan çok anılarla yaşarlar, çünkü onlara yaşamdan geri kalan şey uzun geçmişle karşılaştırıldığında, çok azdır. Umut geleceğindir, anılarsa geçmişin. Bu da onların gevze-zeliğinin nedenidir; boyuna geçmişten konuşurlar, çünkü geçmişi anımsamak hoşlarına gider.”¹

Bu, *Retorik*’ten bir alıntı: İyi bir konuşmacı yaşlı bile olsalar dinleyicilerinin zihnini neyin meşgul ettiğini sezebilmeli. Bu pasajları yaşlılar hakkında yüreklendirici bir şeyler bulmak amacıyla okuyan varsa, en iyisi “Yaşlılığın Özüne Dair” bölümünü atlasın: Devamı daha da beter. Yaşlılar güvensiz olur çünkü çok aldatılmışlardır ve hayatta çoğu şeyin ters gittiğini bilirler. Paragöz olurlar çünkü kazanmanın ne kadar zor, savurmanın ise kolay olduğunu tecrübeyle bilirler. Kanaatkâr ve kendilerine hakim görünseler de bunun nedeni içlerindeki bütün ateşin sönmüş olmasıdır. Sadece başkalarının başına gelen benim de başıma gelebilir diye düşündükleri için başkalarına acırlar. Ama hepsinden önemlisi hep geçmişi anlatırlar.

Elbette iyi bir konuşmacı gençlerin karakter özelliklerini de bilmelidir. Onları da yaşlıları kadar nahoştur. Gençler fevridir, öfkelerine çabuk teslim olurlar. Hemen gururları kırılır. Kısacık hayatlarında nadiren kandırıldıkları için kolayca inanmaya eğilimlidirler. Arzuları güçlüdür ama bir o kadar da kolay vazgeçerler. Hatıralarla ilişkileri yaşlıların tam tersinedir: “Yaşamları anılarla değil daha çok beklentilerle geçer; çünkü beklenti geleceği gösterir, anıysa geçmişi; gençliğinse önünde uzun bir gelecek ardında kısa bir geçmiş vardır. Yaşamının ilk gününde insanın anımsayacak bir şeyi yoktur ancak ileriye bakabilir.”²

Hayatın ilk gün ışıyla akşamı arasında orta yaş vardır; Aristoteles buna “olgunluk” der. Hayatının bu dönemindeki insanın karakteri tam olması gerektiği gibidir. Kolay inanmaz ama güvensiz

1 Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, YKY, Mayıs 2004 (12. Baskı), s. 127.

2 A.g.e., s. 125.

de değildir; pervasız değildir ama korkak da değildir; savurgan değildir ama pinti de değildir. Bu yaşlarda gençliğin ve yaşlılığın bütün değerli nitelikleri dengeli ve uygun oranlarda bir araya gelmiştir. “Vücut otuz ile otuz beş arasında en olgun dönemindedir, akılsa yaklaşık kırk dokuz yaşında.”³ Aristoteles’in *Retorik*’in bu bölümünü kırk yaşlarındayken yazdığı sanılmaktadır; yani bedeni olgunluk dönemini geçtikten hemen sonra, zihni ise bu döneme ulaşmak üzereyken. Her bakımdan doğru “orta”nın adamıydı.

Max Frisch’in kurmaca intihar birliği “üye elkitabı için notlar”ında ben anlatıcı bir keşif yapar. Altmış yaşına geldiğinde normalde bir insanın kişiliğine atfettiği hırslı, cömert, metanetli gibi niteliklerin aslında kişinin yaşına ait olduklarının bilincine varır. Bunu kendisinde de fark eder. Geçmiştekine kıyasla o günkü “kendi”sinde kimi yeni nitelikler ortaya çıkmış, kimileri de kaybolmuştur, belli ki bunlar karakterinin parçası değildir. “Bir keşifte bulunur ... Keşif şu: Kişilik özelliği saydığı bütün bunlar aslında yaşlanmanın belirtileri.”⁴

Aristoteles’in söylediğinin özü budur. İnsan kişiliğinden ötürü değil yaşından ötürü iyi niyetli veya pintidir.

Kitabın başka bölümlerinde de sanki Frisch Aristoteles’in *Retorik*’i için kurmaca sahneler tasarlamış gibidir. Gençler ve yaşlılar geçmişle ve gelecekle kendilerine özgü bir biçimde ilişki kurarlar. “Gelecek...” der Frisch, “genç bir insan için: Muğlak olanların toplamı (günün birinde evlenecek, ileride, belki de asla, belki bir yıldız olacak, belki de olmayacak, belki de bir yerlere göç edecek). Yaşlı bir insan içinse aynı gelecek “artık yapamayacaklarının tümü, kesin imkânsızlıkların toplamıdır (yamaç paraşütçüsü olamayacaktır, Mars’a ayak basıldığını göremeyecektir, hatta Zürih’teki yeni tren garını da vesaire)...”⁵

İntihar Birliği notlarını biraz kasvetli başlığından ötürü okumayan çok şey kaçırmış demektir. Frisch bu sayfalarda yaşlanma tecrübesini öyle yaratıcı ve hınzır bir biçimde anlatır ki, “hayatı değiştiren kitap” yaşını henüz geride bırakmış Frisch’in İntihar Birliği’ne dair düşünceleri yazarın 1966 -1971 yılları arasını kapsa-

3 Age., s. 128.

4 Max Frisch, *Günlükler 1966-1971*, çev. Ogün Duman, YKY, 2008, s. 121.

5 Age., s. 119.

yan günlüğünde yer alır. Yazar 1971’de altmış yaşını doldurmuştu, yani konunun uzmanıydı. Başlık ben anlatıcının, toplumun yaşlanmasını engellemek için oluşturduğu bir birliğe gönderme yapar. Tıp bizi arzu edilenden daha uzun yaşattığı için üyelerden, zamanı gelince toplumun gençleşmesi için sorumluluk üstlenmeleri ve gereken katkıyı sunmaları beklenir. Topluluğun yegâne yazarı olan ben anlatıcıya da üyeler ve adaylar için bir el kitabı yazma ve tüzük oluşturma görevi düşer. Bu çocuk oyuncağı değildir. Zira yaşı nedir? Çok yaşlı nedir?

Birlik elli yaş üstü herkese açıktır. Üyeler yılda iki kez toplanarak “yaşlılık emarelerini görüşeceklerdir”.⁶ Hayatını uzatmak isteyen bir üyeden intihar etmesi istenemez ama yıllık toplantılarda tüzüğe karşı çıktığı tespit edilebilir. Bunun için gizli oylamada üçte iki çoğunluk gereklidir. Hayatta kalmakta direnenler birlikten men edilir. Üye buna itiraz edebilir. Bu süreçte “yeni bir teste tabi tutulur, kendi seçeceği bir konuda konuşma yapması istenir; burada sorgulanan yaşı ilerlemiş insanların fazlasıyla sahip oldukları hitabet gücü değil, bir soruna önceki günden farklı yaklaşma, kendi yanıtlarını sorgulama konusundaki başarı ya da başarısızlıktır. ... Konuşmasında şimdiye dek kabul edilmez saydığı tek bir ifade bile yer almazsa, yaşlanmış olduğuna kanaat getirilir.”⁷ Bütün üyeler, kendilerini güncel dilde ifade edip edemediklerinin belirlendiği bir sınava girmek zorundadırlar. Vakti geçmiş sayılan sözcüklerin yer aldığı bir katalog oluşturulacak, öğrenme süreci, kutuplaşma gibi sözcükler de ileride bu kataloğa alınacaktır. Zihinsel yetilerin gerilemesi her toplantıda bir bellek testiyle ölçülecektir. Ancak ilk yıllık toplantıdan sonra sınav yöntemlerinin değiştirilmesi gerekir. Konuşma kaldırılır: “Beklenmedik bir görünümüyle karşılandı: Yaşlılarda görülen hazırcevaplık! Yaşı 60’ın üzerine çıkmış birisi sorulara, henüz sorulmamış soruların yanıtlarıyla karşılık vermeyi öğrenir; bu yolla zihinsel etkinliğe sahip olduğu izlenimi yaratılmış olur.”⁸

Gerek elkitabında ve tüzükte gerekse ben anlatıcının gözlemleminde “çok yaşlı”yı tanımlayan her zaman bellek sorunlarıdır: “Tam

6 Age., s. 84.

7 Age., s. 86.

8 Age., s. 89.

üye olarak bir kez daha söz alan hemen hemen hiç kimse neydi oranın adı diye sormak zorunda kalmadan 15 dakika boyunca konuşamaz. ... Masada sohbet sırasında da aynı şekilde: şimdi adı gelmedi aklıma ama siz zaten biliyorsunuz, mesele yok öyleyse! On dakika sonra başka konudan söz açılmışken aklına geliverir: Jünger adı, Ernst Jünger, öteki değil, onun kardeşi. Çok zahmetli.”⁹ Üyeler iyi bir bellekleri varmış gibi yaparak zevahiri kurtarmak konusunda daha başarılıdır. Söz almaya heveslidirler, geniş bir anekdot repertuarından genellikle en eski olayları bulup çıkarırlar. Anlattıkları bir anıdan çok sözcüğü sözcüğüne kendilerini tekrarladıkları anının anısıdır. Bundan ötürü akşam toplantılarını kaydetme kararı alınmıştır: “Aynı gençlik anısını üç defadan çok tekrarlayan listeye alınır.”¹⁰

Max Frisch bellek ve yaşlılıkla ilgili gözlemleriyle, anıları çağırarak neşelenen geveze yaşlılar konusunda okuru uyaran Aristoteles’ten bu yana geçen yirmi üç yüzyılı zahmetsizce günümüze bağlıyor.

Frisch yaklaşan yaşlılık çağıyla ilgili günlüğüne not düşmeye başlamadan üç yıl önce Amerikalı psikiyatrist Robert Butler yaşlılar ve anılar konulu bir makalesinde Aristoteles’e geniş yer vermişti.¹¹ O zamanlar henüz yeni olan geriatri geleneğinde anılar yaşlılara atfedilen ve genellikle, çevrilmesi zor “life review” terimiyle ifade edilen geriye bakarak hayatın bir bilançosunu oluşturma eğiliminin bir parçasıdır. Review kelimesinin iki anlamı vardır: Hem geriye bakış hem de değerlendirme, yargı anlamlarına gelir. Butler’a göre birinci anlamı ikincisinin hizmetindeydi. Bu geriye bakış eğilimini kişinin esenliği üzerinde sadece olumlu etkileri olan bir etkinlik olarak görmediği kesin. Açılış bölümünde Aristoteles’in kısa gelecek ve uzun geçmiş açıklamasına işaret ediyor, bakımevlerinde özellikle genç bakıcı ve terapistlerin bu uzun hikâyeleri dinlemekte zorlandığını belirtiyordu.

Anının, bu olumsuz yorumunda, kendiliğinden ve amaçsızca

9 Frisch, *Gesammelte Werke*, Band VI. I, Frankfurt 1976, s. 100.

10 *Age*, s. 86.

11 R. Butler, “The life review: an interpretation of reminiscence in the aged”, *Psychiatry*, 26, 1963, s. 65-76.

yaşlılara musallat olan istem dışı bir yanı vardır. Yaşlıların bugünkü varoluşlarının çoğunlukla tatsız yanlarından bir anlığına kaçmalarını sağlayan bilinçdışı bir mekanizma söz konusudur. Butler'ın kavrayışına göre anı geçmişteki olay ve tecrübelere, her şeyden önce de çözülmemiş çatışmalara bir geri dönüştür; onlarla sonradan uzlaşmak için bir fırsat sunar ama kişinin bu çatışmalar yüzünden hayatı hakkında olumsuz bir yargıya varması da mümkündür. Ciddi vakalarda bu, depresyona neden olabilmektedir. Butler bunu ölüm korkusuyla ilişkilendirir, artık ölüm iyice yaklaşmış ve deyim yerindeyse kişiyi geriye doğru bakmaya zorlamaktadır. Bilanço kişinin geçmişine baktığında ne gördüğüne bağlıdır. Gördükleri acı, pişmanlık, esef ve ümitsizliğe sevk edebilir ama daha şanslı vakalarda kişi bir tatmin, tamamlanmışlık ve sona hazır olma duyguları da yaşayabilir. Kimi zaman eski hırs ve çabaların daha keskin bir resmi oluşur, artık bunların nereye vardığını veya planlananların neden gerçekleşmediğini anlama zamanıdır.

Altmışlı yılların sonlarına kadar fazla güçlü bir geçmişe dönüş eğilimi cesaretlendirilmiyordu, zira bu durumun yaşlıları bugünün taleplerinden uzaklaştırdığı, hatta artık aciliyetle ihtiyaç duydukları bilişsel yetilerdeki zayıflamayı hızlandırdığı düşünülüyordu.¹² Bu görüşe göre anı bugünle rahatsız edici bir zıtlık oluşturuyordu. Bir yaşlının kendi evinden huzurevine taşınmasının kısa vadeli hafıza ve konsantrasyon yetisi üzerinde olumsuz etkileri olduğunun ve taşınmadan sonra gitgide hatıralarda kaybolma eğiliminin ortaya çıktığının saptanması anıların tehlikesini daha da vurguluyor gibiydi. Kısacası geriyatristler ve psikiyatrlar bütün bu geçmiş hatırlama ve anlatma meselesine Aristoteles'ten daha olumlu yaklaşmıyordu.

Seksenli ve doksanlı yıllarda rüzgârın yönü değişti. Sıklıkla bakım ve huzurevlerinde çalışan terapistlerin inisiyatifiyle yaşlılar birçok bakımdan aynı anda bilinçli olarak anılarını hatırlamaya teşvik edildiler. Yaşlılara hayat hikâyelerini anlatmaları ya da yazmaları teklif edildi. Böyle projeler için kılavuz kitaplar yayımlandı ve artık çoğu ülkede bu yaşamöykülerini, kişinin aile çevresi ve dostları için sınırlı sayıda basıp yayımlayan uzmanlaşmış yayınev-

12 P. G. Coleman, "Erinnerung und Lebensrückblick im höheren Lebensalter", *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 30 (1997), s. 362-367.

leri var. Fotoğraflar, eski filmler veya müzik anıları tetikleyebilir. Çoğu huzurevinde, yaklaşık elli yıldır ortadan kaybolmuş ama eskiden bütün evlerde bulunabilecek türden alet edevatın, eski kokularla, markaları bir zamanlar iyi bilinen çamaşır deterjanlarıyla dolu kavanozların, artık sokaklarda duyulmayan türden gürültülerin, yirmili otuzlu yılların ünlülerinin fotoğraflarının yer aldığı bellek dolapları veya özel odalar bulunmaktadır. Yaşlılar, grup terapilerinde artık var olmayan, sadece hatıralarda bir anlam taşıyan şeylere gönderme yapan, unutulmak üzere olan kelime ve deyişleri kullanmaya özendirilmektedir. Bir kuşağın bildiği ama bir sonrakine yabancı olan kelimelerdir bunlar: yün çilesi, Gelincik sigarası, gaz lambası, kül kovası gibi.

Böyle kelimeleri bilmenin ve bunların hatıraları aktive ettiğini tecrübe etmenin hazzını yaşayanlar sadece huzurevindekiler değildir. www.eindhoven-in-beeld.nl adlı sitede kömür tüccarı Tiny van der Hurk ve birkaç iş arkadaşının bir kamyonla at arabası arasında poz verdikleri bir fotoğrafları vardır. 1940 civarlarında çekilmiş fotoğrafın altında eski müşterilerin komşuların veya aile fertlerinin yorumları yer alıyor. Bu kömür tüccarı bir dizi hatırayı akla getirmişti: Taş ve kok kömürünün kokusundan briket kömürünün fiyatına, kömürcüye bir fincan kahve ikram ederken sandalyenin üzerine konulan gazetelere, kömür küreğine, buzlanmaya karşı karın üstüne serpilen cürufa, kışın ısınabilmek için bütün yıl boyunca tasarrufa özendiren kömür tasarruf sigortası “De Voorzorg”a kadar. Aynı web sitesinde yine her birinin altında uzun birer hatıra listesi olan otuzlu yılların bilindik mekânları ve spor karşılaşmalarının, polislerinin, okulların fotoğrafları bulunuyor. Böyle sitelerden yüzlerce, hatta belki binlerce vardır. Hatıraları çağırmanın gerçekten de eğlenceli olabileceğini gösterirler bize.

Kimi zaman anılar birisine ulaşmanın tek yoludur. Hafif burnamış olanlarda en eski anılar genellikle hâlâ hatırlanabilir, dolayısıyla terapi aracı olarak kullanılabilir. Borger’deki De Herik huzurevinin, fotoğraflarının büyük bölümünü dijital ortama (www.Drentsfotoarchief.nl) aktaran Drents Arşivi’yle ortaklaşa hayata geçirdiği “Resimlerle Bellek” projesi buna bir örnektir. Siteye giren bakımevi çalışanları ve refakatçiler yaşlıların büyüdüğü bölge, şehir ya da köylerin fotoğraflarını görme imkânı bulabilmektedirler. Eski

fotoğraflar eşliğinde grup sohbetleri yapmak, benim de De Herik'te konuk olduğum bir sabah gözlemlediğim gibi demansın başlangıç aşamasındaki yaşlılarda harika bir canlandırıcı etki yapıyor.

Hanımlar, –grupta sadece tek bir erkek vardı– kendilerini soyadlarıyla değil, isimleriyle tanıttılar: Groning ya da Drenthe bölgesine özgü Aaltje, Berendina, Jantje gibi eski isimler. Yalnızca bir tanesi, müteveffa kocasıyla, evliyken kullandığı soyadını söyledi. Bayan Dantuma-Schipper elli altmış yıl sonra yeniden Aaltje Schipper olmuş, sanki Dantuma hiç varolmamış gibi. Sohbeta eşlik eden bakıcılar beni önceden hazırladılar: Bu hanımlar gençlik çağlarında yaşıyordu, çocuklarından çok kendi anne babalarından, torunlarından çok kendi kardeşlerinden söz ediyorlarmış. Yeniden ilkokul çağına dönmüşler, eşleriyle nasıl tanıştıkları sorusunu bile genellikle yanıtız bırakıyorlarmış.

Fotoğraflar masanın üzerine konduğunda yüz ifadeleri canlanıyor. Merakla eğilip bakıyorlar. Batakılıkta turba istifleyen bir aileyi gösteren ilk fotoğraf (bkz. s. 81) hemen birçok anıyı harekete geçiriyor.

Kimileri batakılıkta çalışmış, turba çıkarmıştı. Konuşmalarında, *beugelen* (batakılık toprağı tarayıp temizlemek) ve *bollejagen* (batakılık işçilerinin uyarı grevi) gibi son iki kuşağın hiç bilmediğı, artık kullanımda olmayan kelimeler geçiyor. Kendileri hektolitrelere ölçülen briket kömürüyle büyümüş olan ileri yaştaki bakıcılarına bunların anlamlarını açıklıyorlar. Fotoğraf kadınlardan birisinin zor ve ağır çalışma koşullarına dair anılarını canlandırıyor, batakılık haricinde bir de patates tarlasında çalışmak zorundaymış. Onun zamanında hâlâ “patates tatili” varmış. “Zor bir dönem”miş, hatırlamaktan hoşlanmıyor. İkinci bir fotoğrafta görülen Nieuw-Buinen'deki Hollandia patates nişastası fabrikasını hemen herkes tanıyor. Meğer odadaki tek erkek fabrikanın lojmanında oturmuş. “Hollandia'nın ticari beyni” imiş ve evinden çıkıp bir koridordan geçerek nasıl doğruca fabrika binasına girdiğini hâlâ ayrıntılı olarak anlatabiliyor. Refakatçilerden birisi emekli olduktan sonra lojmandan çıkmak zorunda kalıp kalmadığını sorunca kafası karışıyor zira o dönemi ancak belli belirsiz hatırlayabiliyor.

İki fotoğraftan sonra daha on beş dakika önce suskun ve apatik bir halde hobi odasında oturanların aynı kişiler olduğuna inanasım

Turba istifleyen bir aile (1910-1920), Drenthe

gelmiyor. Gençliklerini anlatıyorlar, büyüdüikleri yerler hakkında bilgi alışverişinde bulunuyorlar, birbirlerine çok yakın oturduklarını veya aynı okulda okuduklarını, aynı öğretmenin dersine girdiklerini keşfediyorlar. Hemen hepsi adresini hatırlıyor, daha doğrusu anne babalarının adresini. Başlangıç evresindeki demans ve tarihi fotoğraflar bir araya gelince zaman yolculuğu etkisi yaratıyor ve bu grubun döndüğü dönem geçen yüzyılın yirmili yılları. Hikâyelerinde Sperwer, Vivo ve Coop gibi çoktan unutulmuş mağaza isimleri geçiyor, hatıralarında doğruca oraya gidiyorlar. Geçmişte maruz kaldıkları önemli veya önemsiz aşağılanmalar sınıf farkıyla ilgili: kilisede belli sıralara oturamamak, yemeği mutfakta yemek zorunda olmak, genç kızken eğitimi yarıda bırakmak. Ama en tatsız anılar için bile şu geçerli: Yaşlılar hatırlamayı ve birbirlerine anlatmayı çok seviyorlar.

Geriyatrist psikolog Loning bu proje hakkındaki giriş yazısında bunamakta olan yaşlıların bakımevlerinde zorunlu olarak bağımlılık ilişkileri içinde yaşadığını söylüyor. Fotoğraf hakkında sohbet ederken bu bağımlılık ortadan kalkıyor: “Bunayan yaşlı, eski hayatına ve bugünkü deneyim dünyasına uygun olan bu fotoğraf bağlamında bir uzmandır. Yaşlı birey fotoğrafın otomatik olarak uyandırdığı hatıraları öbürlerine anlatır. Toplumsal roldeki bu

değişim özgüveni artırır, kendilik değerini destekler, bağlılık ve güven duygularını canlandırır.”¹³

Dürüst olmak gerekirse, bu sağaltıcı etkiler geçicidir. Daha yıllarca yaşayacak bile olsalar kısa olan, demans hastalarının geleceği değildir sadece, geçmişleri de gitgide kısalmaktadır. Baktıkları fotoğraflar bu geçmişi bir anlığına geri getirir ve bazen hatıra o kadar canlıdır ki geçmiş ve bugün içiçe girmiş gibidir. Ama bugün de küçücüktür, az şey içerir ve yakında en eski anılar da kaybolup gidecektir. Yaşlıların Aristoteles’i bu kadar rahatsız eden geçmiş hakkında konuşmaları da işte ancak o zaman son bulur.

13 H. Looning, *Geheugen in beeld. In gesprek met historische fotos binnen de remiscientiemethodiek*, Assen 2004.

İyi Evlat

Oliver Sacks ile Söyleşi

Özyaşamöyküsünü yazmaya başlayan, hatıralarıyla işe koyulur. Ancak bir özyaşamöyküsü yazmak için gereken *güdülenme* öyle anlaşılıyor ki, genellikle bunun tam tersi: Hatıralar yazarla işe koyuluyor.

Oliver Sacks özyaşamöyküsü *Tungsten Dayı*'yla ilgili bir yazısında şöyle diyordu: “1993'te altmışıncı doğumgünüm yaklaştıkça tuhaf bir fenomene tanık oldum. Eski anılarım kendiliğinden, istemsizce gün yüzüne çıktı, elli yıldan uzun süre uyuklamış olan anılar. Üstelik yalnızca anılar da değil, bunlarla ilişkili bütün zihin durumları, fikirler, ruh halleri ve tutkular; özellikle çocukluk anılarımdı bunlar.”¹ Bu dürtüsüne karşı koyamayan Sacks önce gençliğinden hatırladığı yerler ve kişilere dair özyaşamöyküsel birkaç kısa parçayla başladığı çalışmasını 1997-2000 arasında tamamlayarak hayatının ilk on beş yılının anılarını yazdı. Sacks mektup yazmaya ve not defterleri tutmaya ancak on sekiz yaşındayken başlamıştı; bu da çocukluk yıllarını, çoğu kez yazılı belgelerle sinama imkânı bulamadığı hatıralarından yeniden oluşturmak zorunda olduğu anlamına geliyordu. Çoğu şeyin aklından çıkmış olduğunu ve hatıralarının zamanla güvenilirliğini kaybettiğini hesaba katmıştı. Ama Sacks, kendi belleği söz konusu olsa bile, duyarlı bir gözlemciydi. Anlattıklarında çoğu anının yarım yüzyıl sonra bozulmadan bilincine dönemeyecekleri olgusunu göz ardı etmiyordu. Daha on iki yaşındayken nesnelerin, insanların ve mekânların bellekte uğrayabileceği değişimlerin bilincindeydi, fotoğrafla uğraşmasının en önemli nedeniydi bu. *Tungsten Dayı*'da on ikinci doğumgününün sabahında odasının penceresinden Londra Mapesbury Yolu'nun

1 Oliver Sacks, “A Symposium on Memory”, *The Threepenny Review*, 100 (2005), s. 20.

fotoğrafını çektiğini yazıyor: “O sabah perdeleri açtığımda gördüğüm şeyi tam olarak belgelemek sonsuza dek kaydetmek istiyordum. (Hâlâ durur o fotoğraf, daha doğrusu fotoğraflar, çünkü biri kırmızı, biri yeşil olmak üzere, stereoskopik bir çift olarak tasarlanmışlardı. Şimdi yarım yüzyılı aşkın bir süre sonra bu fotoğraf gerçek hatıranın yerini aldı neredeyse; gözlerimi kapatıp Mapesbury Yolu’nun çocukluğumdaki halini kafamda canlandırmaya çalıştığımda, çektiğim fotoğrafı görüyorum sadece.)”²

Oliver Sacks 1933’te Londra’da doğdu. Babası pratisyen hekim, annesi anatomi hocasıydı. Anne tarafından büyük bir Yahudi ailesinden geliyordu. Dayıları arasında kimyagerler, mucitler, bilginler vardı, teyzeleri ise hekimlik yapmış ve okullar kurmuşlardı. Sacks, adını fabrikasında tungsten lambaları üreten Dave Dayı’dan alan *Tungsten Dayı* kitabında doğa bilimci olmanın bir çeşit aile görevi olduğu düşüncesiyle büyüdüğünü anlatıyor.³

İkinci Dünya Savaşı o ana dek mutlu geçen çocukluğunun sona ermesi anlamına geliyordu. Bombardımanlardan korkan anne babası onu ve abisi Michael’ı Braefeld’deki bir yatılı okula gönderirler. Oysa Oliver anne babası yanında değilken güvende olmaktansa, onlarla birlikteyken tehlikede olmayı yeğliyordu. Bu yüzden kendini terk edilmiş hisseder, öğrenciler ve sadist bir müdürün eziyetlerine maruz kalarak dört yılını bu okulda yapayalnız geçirir.

Savaştan sonra Sacks’ın, kendi deyişiyle “kimyasal çocukluğu” başlar. Periyodik tablo onu büyülemiştir. Belirsiz ve tehlikeli olduğu anlaşılan bir dünyada periyodik tablo ona bir düzen ve öngörülebilirlik duygusu verir. Oliver düzenli olarak Güney Kensington’daki Bilim Müzesi’ni ziyaret eder; orada merdivenin başındaki duvarı boydan boya kaplayan bir dolapta Mendeleyev’in sınıflandırmasına göre doksan elementlik dev bir periyodik tablo yer almaktadır. Evdeki laboratuvarında muhtelif kimyasallarla deneyler yapar, önceleri bahçeye açılan kapıyı açık bırakmak dışında önlem almaz. Eline yüzüne bulaştırdığı bir deneyden sonra Sacks’a bir çeker dolap hediye ederler ve bundan böyle tepkimeye soktuğu kimyasalları daha küçük miktarlarda kullanmasını öğütlerler.

2 Oliver Sacks, *Tungsten Dayı*, çev. Roza Hak men, YKY, 2004, s. 121.

3 Age

Tungsten Dayı Oliver'ın ergenliğe girmesiyle son bulur. Kimya tutkusu asızın sönmüştür. Liseden sonra Oxford'da tıp öğrenimi görür. 60'lı yılların başında ABD'ye göç eder ve 1965'te New York Bronx'taki Albert Einstein College of Medicine'de çalışmaya başlar. Buradaki işinin yanısıra yine Bronx'taki Little Sisters of the Poor ve Beth Abraham hastanelerinde de hasta görür. Beth Abraham'da L-Dopa ile yaptığı deneysel tedavi 1973'te yayımlanan *Uyanışlar* adlı kitabın ve daha sonra Robin Williams'ın Sacks rolünü oynayacağı kitaptan uyarlanan filmin konusunu oluşturur. Makalelerin ortak yazarı değil de kitap yazarı olmaya çok önceleri karar vermiştir. *Karısını Şapka Sanan Adam* 1985'te geniş bir okur kitlesince tanınmasını sağlar. Aynı yıl elli iki yaşındayken nöroloji profesörü olur.

2007 yazında Sacks Albert Einstein College'daki kırk iki yıllık kariyerine nokta koyar. Emekli olmak için değil elbette, –yetmiş beş yaşındayken hâlâ ameliyat yapan bir cerrahın ve muayenehanesini ancak doksan yaşında kapatan bir aile hekiminin oğlu olarak bu söz konusu olamazdı zaten– Columbia Üniversitesi'nde yeni bir göreve başlamak için. Sacks burada sanat ve nörobilim ilişkisi hakkında dersler verir. Derslerinin temelini onuncu kitabı olan, beyin ve müzik ilişkisini ele aldığı *Müzikofili* oluşturur.

Sacks'ın ilgilenmediği bir nörolojik konu bulmak zordur: Migren, Tourette, Asberger ve Korsakov sendromları, Alzheimer, Parkinson, otizm, savan sendromu, fantom ağrılar, renk körlüğü... Bunların hepsi ilgi alanları içindedir. Başka yerlerde artık çoktan eskimiş bir yöntemle çalışır: Hastalarını evlerinde ziyaret eder. Sacks hastalarının yaşadığı yerlere seyahat eder, kendi ortamlarında onlarla belli bir süre geçirir, örneğin Tourette sendromlu bir cerrahın ameliyatlarına izleyici olarak girer, otistik Temple Grandin'i domuz ahırları tasarlarken seyrederek, renkkörlerinden oluşan büyük bir topluluğun yaşadığı bir adaya, otistik bir savan ressamla Moskova'ya seyahat eder, gözlem yapar, kulak verir, konuşur, sonra hem hastalığı hem de hastaları ele aldığı vaka öykülerinde bulgularını aktarır. Oliver Sacks bu ev ziyaretleriyle aslında babasının izinden gitmektedir.

Sacks 2005 Ekim'inde bir konferans için Groningen'e geldiğinde benimle zaman ve anılar üzerine sohbet etmeyi kabul etti. Beklen-

medik şekilde hüzünlü bir konuşma oldu bu. Sacks kendisini iyi hissetmiyordu; bu da anne babasıyla ilişkisi, hayatının nasıl bir yön aldığı ve yaşlılık hakkında düşünme eğilimini güçlendirmiş gibi görünüyordu. Daimi seyahat asistanı ve editörü Kate Edgar daha sonra, Sacks'ın söyleşimiz sırasındaki ruh halini “alışılmadık biçimde melankolik” olarak algıladığını yazacaktı.

Sacks seyahatleyken evdeki alışkanlıklarının bazılarını sürdürmeye çalışıyor. Bunlardan biri kesintiye uğratmak istemediği psikanalizi. Ne zaman yolculuğa çıksa haftada iki kez New York'taki terapistiyle telefonda görüşüyor. Öteki alışkanlığı da her gün bir saat yüzmek. Studium Generale Üniversitesi'nin bir çalışanı ona her sabah havuza kadar eşlik ediyordu. Havuzun kenarındayken kibarca Hollanda adetlerini sormuş. Sola doğru mu, sağa doğru mu dönmek gerekir? Yoksa dümdüz mü yüzmeli? Sacks Hollanda'da herkesin canı nasıl isterse öyle yüzdüğünü öğrenince, çalışanın anlattığına göre, güçlü kulaçlarla *crowl* stili birkaç tur atmış.

Kırk yıllık ABD tecrübesi Sacks'ta hiç iz bırakmamış denemez. Turuncu bir kasket ve havalı spor ayakkabılarıyla geliyor. Ama kasketi olmadan, ayakkabıları da masanın altında saklıyken karşısında aslen bir İngiliz'in oturduğu aşikâr. Amerikan aksanından eser yok. Sacks biraz mahcup, alçak sesle ve kelimelerin hakkını vererek konuşuyor.

Sacks *Tungsten Dayı*'nın sonsözünde 1997'de bir dostunun ona içinde bir kimya kataloğu, periyodik tablo posterini ve tungsten külçesi olan bir paket gönderdiğini, külçenin paketi açar açmaz yere düşüp çocukluğundan iyi tanıdığı bir çınlama sesi çıkardığını yazıyordu. Bu, onun için kimyaya saplantılı olduğu dönemin anılarını harekete geçiren Proust'vari bir an olmuştu. Ama böyle küçücük bir olay nasıl olmuş da sonuçta özyaşamöyküsüne dönüşecek bir kitap yazmak için gereken güdülenmeyi sağlamıştı?

“Elli yaşımdayken yaşamöykümü yazmak gibi bir niyetim yoktu zaten. Ama altmışıncı doğum günüm yaklaşırken çocukluğumdan beri aklıma gelmeyen olaylar, kişiler ve nesnelerle ilgili anıların kendiliğinden zihnime dolduğunu fark ettim. Aynı dönemde Londra'daki bilim müzeleri üstüne bir makale yazmam da istenmişti.

Bu müzeler benim gelişimimde başka her eğitimden daha etkili olmuştu. Müzeler ve sonra bir de *Tungsten Dayı* hakkında bir kez yazmaya başlayınca devamı geldi, idrar yapmak gibiydi: Yarıda bırakamadım.”

Özyaşamöyküsü genellikle en mahrem yazınsal tür olarak görülür. Ama siz çocukluğunuzdaki deneyleri bir kez daha yapan kimyager arkadaşlarımızla, türlü mineralleri, aletleri, mıknatısları ve kristalleri bulup getiren asistanınız Kate Edgar ile, anılarınızı gün yüzüne çıkarmanıza yardım eden kardeş ve kuzenlerinizle yazma işini bir ekip çalışmasına dönüştürmüş gibisiniz. Arkeolojik bir kazı izlenimi veriyor neredeyse.

“Ellerimle tutamadığım, evirip çeviremediğim, hissedemediğim ve koklayamadığım nesneler hakkında düşünemiyorum da. Anıları çağırmak için çocukluğumun nesnelerini yeniden çevreme toplamak zorundaydım. Sahaflardan eski kataloglar ve kimya hakkında çocuk kitapları sipariş ettim, doğa bilimleri müzelerine gittim, anne babamla oturduğum evin eski fotoğraflarını bulup çıkarttım. Bunların hepsini çağrışımlarımı harekete geçirmek için yaptım. Bazen de rastlantı yardım ediyor insana. Meksika’da bir otobüsteyken önümde oturan çiftin İsviçre Almancası konuştuğunu duydum. Bu beni hemen yaklaşık elli yıl öncesine, savaştan kısa süre sonra anne babamla yine bir otobüste Luzern istasyonundan otele gittiğimiz zamana geri götürdü. Tungsten külçesinin kimya deneylerine ilişkin anılarımı canlandırması gibi otobüs yolculuğuna ilişkin bu anı da bir sürü kişisel anımı canlandırdı.

Bıkmadan usanmadan kimya deneyleri yapan çocuğun anılarını okuyunca, bu çocuğun ileride nörolog olduğunu da biliyorsanız, hayatını laboratuvarda geçiren türden bir nörolog bekliyorsunuz, beyin haritalaması uzmanı mesela.

“Laboratuvar insanı olmayı bir keresinde gerçekten de denedim, nörokimya alanında çalıştım. Ama tam bir fiyasko oldu. Ben düpedüz sakarım, aletleri kırdım, sonuçlara özen gösteremedim, numuneleri kaybettim. Bir noktada artık ‘Sacks, get out’ dediler.

En iyisi sen git, hastaları muayene et! 1966'dan beri bunu yapıyordum zaten, ve bence harika bir şeydi. Kimyadan aldığım zevkten bambaşka bir zevkti. İnsanlarla ilişki kurmak, migren gibi bir rahatsızlığın karmaşıklığı hoşuma gidiyordu. Migrenin elbette fizyolojik bir temeli var ama neden belli zamanlarda belli koşullar altında ortaya çıkıyordu? Psişik ve fizyolojik etkenlerin çeşitliliğini saptayabilmek için insanları not tutmaya teşvik ettim. Özyaşamöykümün ikinci bölümünü neden pek yakında yazamayacağıma gelince, on beş yaşından sonra yolumu çizemediğim, sesimi bulamadığım bir dönem geçirdim. Hayatımın o yılları için bir tungsten külçesi çıkmayacak ortaya. İkinci bölümü atlayıp üçüncüyü yazmayı tercih ederim.

Nörolojide, kimyadaki periyodik tablonun yerini tutabilecek bir şey buldunuz mu?

“Doğa bilimleri rastlantının tam da karşıtı olduğu için benim için böyle bir tutkuya dönüştü. Elementlerin periyodik tablosu, düzen ve öngörülebilirliğin simgesidir, çantamda hâlâ eski bir tane taşıyorum. Kimileri genomu periyodik sistemle karşılaştırıyor ama ben aynı kanıda değilim. Biyolojide rastlantı ve gelişigüzelliğin payı çok daha fazla. Bir parça tungstende bütün moleküller aynıdır, tungsten deyince ne olduğunu bilirsiniz. Hayvanlarda ve bitkilerde ise temel olan varyasyondur, değişkenliktir, önceden kestirmek zordur.

“Schubert’in Nachtgesang’ını ne zaman duysam, piyanonun üzerine eğilmiş şarkı söyleyen annemin görüntüsüyle sesini neredeyse dayanılmaz bir canlılıkla hatırlarım” diye yazmışsınız. Neden dayanılmaz?

“Çünkü o zaman annemin artık olmadığını, tüm bunların geçmişte kaldığını, geçmişe geri dönülemeyeceğini, annemin öldüğünü, o dönemin öldüğünü idrak ediyorum. Schubert’in müziğinde de böyle dayanılmaz bir dokunaklılık var. Annemin ölümünden sonra bir süre sadece Schubert’in müziğine tahammül edebildim.”

Çoğu kişi böyle bir durumda o müzikten bir süre kaçınır.

“Hayır. Sanırım ben onu bu yolla yanıma çağırmayı istedim, gitmesine izin veremedim. Annem 1972’de öldü. O zaman üç ayımı Londra’da geçirdim. *Uyanışlar*’ı bitirmeye çalışıyordum. Küçük bir dairede kalıyor, akşamları anneme *Uyanışlar*’daki hikâyeleri okuyordum. Tepkileri benim için çok önemliydi. 1972 benim için çok yoğun bir yıldır, hem yaratım hem de kayıp açısından. 1993’te yayıncım yayınevinin yıldönümünü, kuruluşundan o güne kadar geçen her yılı bir yazarına anlattırdığı bir projeyle kutlamak istedi. Bu ricadan arabayla Kanada’ya giderken haberdar oldum. Bir yandan araba kullanırken bir yandan da yazmamdan endişe duyan arkadaşlarım bana bir kayıt cihazı hediye etmişlerdi. Ben de 1972 yılı anılarımı kaydetmeye başladım. 1972 bitince 1973’le devam ettim, beş saat sonra sınıra yaklaştığımda ise 1989’a gelmişim. Kasetler yetmeyecek diye düşündüm ama öyle olmadı. Sonraki yıllar gitgide kısaldı. Anlatacak daha az şey çıkıyordu. Yılların uzunluğu düzenli olarak azalıyordu. Neden böyle oluyordu? Hayatta tekrarlar artıyor muydu? İnsan yaşlandıkça daha mı az deneyim kaydedyordu? Bunu nedeni gençken daha yoğun yaşıyor olmamız mıydı? Bu hipotezlerin hangisi doğru, karar veremiyorum.”

Öz yaşamöykünüzü yazmış olmak bellek hakkında farklı düşünmenize yol açtı mı?

“Anıların beyindeki izlerin yeniden harekete geçirilmesinden kaynaklandığına zaten inanmıyordum. Anılar birer rekonstrüksiyon, yeniden oluşturmadır ve nasıl yeniden oluşturuldukları da başka etkenlerin yanı sıra yaşa bağlıdır. Çoğu şeyi unutmuş olduğumu kesinlikle hesaba katmışım. Ama yeniden oluşturulmak bir yana, yangın bombası gibi tamamen kurgulanmış olduğu anlaşılan son derece canlı anılarımın da olması beni hayrete düşürdü.”

Oliver Sacks *Tungsten Dayı*’da bombayla ilgili iki anısını anlatıyor. Evinde geçirdiği 1940 Noel tatili sırasında komşu evin bahçesine beş yüz kiloluk bir bomba düşmüş, neyse ki patlamamış ama bütün sokağın tahliye edilmesi gerekmiş. O zaman yedi yaşında olan Oliver ve ailesi bomba titreşiminden patlamasın diye korkudan parmak uçlarına basarak evden çıkmışlar. İlginç bir manzaraymış: Çoğu

üstlerinde pijamalarıyla sokak sakinleri, ellerinde krepon kağıdıyla örtülmüş birer fener ve zifiri karanlık bir sokak.

İkincisi bir yangın bombası, termit bombasıymış ve bu kez patlamış. Babası taşınır tulumbasını getirmiş, Oliver ağabeylerinin akkor halindeki bombaya kova kova su attıklarını hatırlıyor. Hiçbir işe yaramamış hatta tam tersine: “Su akkor halindeki metale değdiğinde korkunç bir tıslamaya ve püskürmeye yol açıyor, bu arada bomba kendi kaplamasını eriterek her yana erimiş metal fışkırtıyordu.”⁴ Ertesi sabah arka bahçe yanardağı andırıyormuş.

“*Tungsten Dayı* çıktıktan birkaç ay sonra benden beş yaş büyük ağabeyimle bu bombalar hakkında konuştuk. İlkinin ben de senin gibi hatırlıyorum dedi ama ikinciye ben hiç görmedim, sen de görmedin çünkü o sırada ikimiz de Braefield’de yatılı okuldaydık. Ağzım açık kaldı. Öyleyse nasıl oluyordu da böyle bir anım olabiliyordu? Çünkü her şey gerçekten de açık seçik gözlerimin önündeydi: taşınır tulumbayla babam, ellerinde kovalarla Marcus ve David. Ama Michael diretiyordu, dediğine göre Braefield’deyken David’den olayı bütün canlılığıyla anlatan bir mektup almıştık ve ben o zaman bu olaydan çok etkilenmişim. Sözünü ettiği mektubu hiç hatırlamıyorum! Ama sonuçta artık olay sırasında orada olmadığımı biliyorum. O yangın bombasıyla ilgili anım demek ki aslında David’in anlattıklarının anısıymış.

Daha sonra bu iki anıyı, ilk bombanın sahici anısını ve ikincisinin uydurulmuş anısını karşılaştırmaya çalıştım. İlkinin düşününce kendimi yine o incecik pijamasının içinde üşüyen küçük çocuğun bedeninde hissediyordum, aylardan aralıktı ve çok korkmuştum. Gelgelelim yangın bombalı olan öteki resim de aynı derecede açık seçik, somut ve ayrıntılıydı, verdiği duygu ilki kadar yoğundu. Arada gerçekten hiç fark göremedim.”

Sacks’ın aklında evde geçirdiği o kısa süreden utanç verici bir anı kalmış. Dachshund cinsi köpekleri Greta’yı çok severmiş. Greta onu eve döndüğünde sevinçle sırtüstü yuvarlanarak, kıvranarak

karşılamiş. Ama kısa bir süre sonra Sacks hayvanı avludaki buz gibi kömürlüğe hapsetmiş: “Bir süre sonra yokluğu fark edildi ve onu en son ne zaman gördüğüm, nerede olduğu konusunda bir fikrim olup olmadığı diğer herkes gibi bana da soruldu. Greta’yi dışarıdaki kömürlükte aç, üşümüş, hapsolmuş halde düşündüm; belki de ölmek üzereydi, ama hiçbir şey söylemedim. Ancak akşama doğru yaptığım şeyi itiraf ettim; Greta yarı donmuş halde kömürlükten çıkarıldı. Babam çok öfkelenildi, beni iyice pataklayıp yatıncaya kadar da bir köşede ayakta durma cezası verdi.”⁵

O zamanlar yedi yaşında bir çocukken neden böyle bir şey yaptığını açıklayamamış ama şimdi geriye bakınca “davranışım mutlaka bir mesajdı, bir tür simgeydi” diye yazıyor, “ailemin dikkatini benim kendi kömürlüğüme, Braefield’e, oradaki sefaletime ve çaresizliğime çekmeye çalışıyordum.”⁶

Tungsten Dayı’da açık yüreklilikle ilk orgazmınız ve bugün bile hâlâ utanç verici bulduğunuz anılarınız hakkında yazıyorsunuz. Bu da mı yaşlanmanın etkisi? Kırk veya elli yaşlarınızda olsaydınız yine böyle yazabilir miydiniz?

“Ne zaman bir *dachshund* görsem o olayı düşünürüm. Biraz da günah çıkarmak, (kendi kendimden de) bağışlanma dilemek için yazıyorum. Hüküm, suçluluk ve uzlaşma gibi neredeyse dinsel kavramlarla düşündüğümün farkındayım. Üstelik çok da sevdiğim bir köpeğe gösterdiğim tuhaf acımasızlık gibi çocukluğumdan kalan bütün bu utanç verici ve çözülmemiş davranışlarım bağışlanmayacak ama bunlar hakkında yazdığım sürece benim için anlaşılır olacaklar.”

1966’dan beri psikanalize gidiyorsunuz, değil mi?

“Tam kırk yıl oldu. Terapistimle birlikte yaşlandık. Psikanalizin yazarlar için iyi olmadığı söylenir, anıları etkisiz ve zararsız hale

5 Age., s. 25.

6 Age.

getirdiği için. Ama ben özyaşamöykümü sürmekte olan analizimin bir parçası gibi görüyorum, sonuçta her iki durumda da söz konusu olan, olayları yeniden meydana çıkarmak. Braefield'in hayatımda olumsuz anlamda belirleyici bir dönem olduğu konusunda terapistimle hemfikiriz. Bu olumsuzluk, ağabeyim Michael'ı psikik olarak neredeyse öldürüyordu. Kimya merakımı telafi mekanizması olarak değerlendirmek fazla kolayca kaçmak olur, belki başka koşullar altında da kimyaya karşı bir tutku geliştirdim. Ama hâlâ fizik kitapları okumayı sevdiğimi biliyorum, kafam karışık olduğu zamanlar beni sakinleştiriyor.”

Mesleki hayatınızın aldığı yön üzerine düşünür müsünüz bazen?

“Evet, daha kısa süre önce, trenle Groningen'e gelirken. Melankolik bir ruh hali içindeydim, Eric Kandell'in⁷ özyaşamöyküsünü yeni okuyup bitirmiştım. Kandell kısa süren bir kararsızlık döneminden sonra kararını vermiş, ne yapabileceğini ve ne istediğini biliyormuş. Böyle tatminkar bir şekilde mantıklı ve çizgisel bir hayat düşmedi benim payıma. Bir hekimin hayatı bir araştırmacınınkinden farklıdır. Ben kapımı çalan, telefon eden, bana mektup yazan insanlara bağımlıyım. Hayatımda çok daha az bütünlük var. Sanırım yaratıcı gücüm egzotik konulara yaptığım hayal gücümü kışkırtan kaçamaklardan kaynaklanıyor. Kariyerimde belirgin bir yol çizmedim kendime. Ama yazdığım kitaplar arttıkça seçtiğim konuların oluşturduğu perspektifi daha iyi görebiliyorum. Entelektüel yönelimin ve kendi değerimin daha iyi farkına varıyorum. Genç insanlar lisedeyken kitaplarını okuduklarını ve sonra doktor olmaya karar verdiklerini anlattıklarında çok duygulanıyorum.

Yine de artık yetmiş yaşımı aştığıma göre konularımı biraz birbirine yaklaştırabileceğimi, bir sentez oluşturabileceğimi umuyorum. Meslektaşlarım bazen 'Sacks, senin kuramın nerede?' diye soruyorlar. Ama ben genel kuramların insanı değilim, ben böyle bir kuram için gereken malzemeyi oluşturacak vaka ve örnekleri sağlıyorum.”

7 Nöronlardaki elektrik aktivitesinin ölçümleriyle ünlenen bir fizyolog.

Şimdi birçok onursal doktoranız, onursal üyeliğiniz, edebi ve bilimsel ödüllerinizi var...

“İyi bir hekim olduğumu sanıyorum. Birkaç gün önce yaşlı hastalarımın birisini gördüm. Onu iyice dinledim, tavsiyelerde bulundum, bir nörolog olarak işimi iyi yapıyorum. Annem de babam da iyi birer hekimdi, yaptığım bazı şeyler konusunda kafaları karışmış olsa da bugün yaşasalardı benim de iyi bir hekim olduğumu görürlerdi. 1970’de ilk kitabım *Migren* yayımlandığında babam bir sabah elinde *Times* dergisi sinirden titreyerek odama girdi: ‘Gazetelere çıkmışsın!’ Kızmıştı. Dergide kitabımı dengeli ve parlak olarak niteleyen bir yazı vardı ama babamın umurunda değildi, bir hekimin yerinin gazeteler olmadığını düşünüyordu. O zamanlar yasak ‘A’larla belirlenen sıkı bir tıp etiği egemendi. *Adultery* (Zina), *Alcohol* (Alkol), *Addiction* (bağımlılık) ve bir de *Advertisement* (reklam). Babam adımızı böyle duyurmamdan çok utanmıştı. Çok dirençli, iki Freudyen sürçmem var ki hâlâ geçmiyor: *Punish* (cezalandırmak) kelimesini *publish* (yayımlamak) diye, *betray* (aldatmak) kelimesini de *portray* (sergilemek) diye okuyorum. Hastaların hikâyelerini anlatmanın yakışsız olduğu duygusundan kurtulamadım. Mahremiyetlerine azami özen gösteriyorum.”

Babanız 1990 yılına kadar yaşadı. Yazdıklarınızla ilgili görüşleri değişti mi?

“Sonraları daha iyi huylu oldu, yumuşadı. Belki ben zaten, onun da yapmak isteyebileceği bir şeyi yapıyordum, babam iyi bir mektup yazarı, iyi bir anlatıcıydı. Ben nasıl onunla gurur duyuyorsam belki o da benimle gurur duyuyordu. Alçakgönüllüydü, hem de fazlasıyla. İngiltere’de iki doktor sınıfı vardı. Aile doktorları ve uzmanlar. Aile hekimleri tıp emekçileriydi, uzmanlarsa kendilerini sosyal ve entelektüel açıdan onlardan üstün görürdü. Ama benim babam tanı konusunda olağanüstüydü, uzmanların atladığı şeyler gözünden kaçmazdı. Doksan yaşına geldiğinde ‘Şu hasta ziyaretlerini bırak artık’ dediler. Ama o ‘Her şeyi bırakırım da ev ziyaretlerini bırakmam’ dedi. Öldüğünde neredeyse 95 yaşındaydı.

Yirmili yaşlarında pratisyen olduğu düşünülürse hasta ziyaretlerine yetmiş yılını vermişti.

Anne babamdan ve katı tıbbi hiyerarşiden kurtulmak için ayrıldım İngiltere'den. Daha özgür olmak istiyordum, anne babama karşı hınç benzeri bir duygu hissediyordum. *Tungsten Dayı*'da kötücül bir altmetin vardır. Ama insan yaşlandıkça bu konulara bakışı yavaş yavaş değişiyor. İşlerini iyi yapan insanları çok severim, babam da böyle bir insandı. Kolay bir dönem değildi, ben de kolay bir çocuk değildim. Onları bir anlamda aşmıştım. Bu beni korkutuyordu, onları da korkutmuş olmalı.”

Öyleyse ancak çekip giderek iyi bir evlat oldunuz denebilir mi?

“Böyle de denebilir.”

Geciken İdrak

Anılar geçmiş hakkındadır. İster bir öğretmenin 40 yıl önce sineye çekmek zorunda kaldığımız azarı gelsin aklımıza, isterse de dün akşam ne olduğunu hatırlamaya çalışalım anılar geride bıraktığımız bir şeye işaret eder. Ve geçmiş değişmeden kaldığı için –olan olmuştur– insan bir anının değiştiğini görünce o anıyı güvenilir olarak niteleme eğilimindedir. Bu gayet anlaşılabilir bir durumdur: Anıları yaşadıklarımızın bir kaydı, belleğimize işlediğimiz bir şey olarak görürüz. Bu tutulan defterlerde zamanla çelişkiler ortaya çıkarsa anılara güvenemeyiz demektir.

Sezgimiz burada ayartıcı olduğu kadar da yanıltıcı bir tasıma yönlendirir bizi. Öncüller doğrudur: Anılar geçmişle ilgilidir ve geçmiş de artık değişmez – ama çıkarım yanlıştır. Her anı zaman içinde iki kutbu birbirine temas ettirir. Hatırlanan olay dün veya elli yıl önce gerçekleşmiş olabilir, bu olayı hatırlamamız ise *bugün* cereyan etmektedir. Bir şeyi *şimdi* hatırlarız. Bundan ötürü bir anıda sadece eski kendimiz bugüne taşınmakla kalmaz, aynı zamanda yaşadığımız ana ait duygu ve düşüncelerimizin bir kısmı da geçmişteki anıya katılır. Anılar çıkartıp baktıktan sonra olduğu gibi tekrar belleğe koyduğumuz birer klasör değildir. Kullanıldıkça değişirler. Aynı olayın anısı hatırladığımız anın ruh haline göre değişik hisler uyandırabilir. Nicolaas Matsier “Bellek, el altındaki malzemeye hemen bir yemek yapıp sofraya koyan bir aşçı gibidir” diyor, “aynı yemeği bir daha pişiremez.”¹

Lahey’de doğup büyümüş olan tarihçi Wim Willems elli yaşını doldurduğu yıl gençlik anılarını yazmaya başladı.² Anılar ellili yılların sonu ve altmışlı yılları kapsıyordu. Willems bir zamanlar Kraliçe Wilhelmina ve Prens Hendrik’in arabacılığını yapmış ve pansiyonerleri olan De Graaf adında yaşlı bir adamdan söz ediyor. Ara sıra adamın gazyağı kokan odasına gidermiş. “Odada her za-

1 N. Matsier, *Gesloten huis*, Amsterdam 1994, s. 30.

2 W. Willems, *Stadskind*, Amsterdam 2003, s. 27.

man bir duman olurdu, bir de o zamanlar ne olduğunu anlayamadığım ama bugün artık Hollanda cini olması gerektiğini bildiğim bir koku vardı.” Tam da böyle, geçmişteki bir yaşantı bugünkü bilgi sayesinde kavuştuğu bir yorumla Bugüne geliyor. Willems, Wim için henüz var olmayan bir alkoliği hatırlıyor.

Anılarımıza ilişkin iyice incelendiğinde doğru olmayan ikinci bir sezgi daha vardır. Alışık olduğumuz düşünme biçimine göre hayatta yaşlılığın lehine olan hiç değilse bir asimetri vardır, o da şudur: Altmış yaşındaki birisi yirmi yaşında olmanın nasıl bir şey olduğunu bilir, oysa yirmi yaşındaki birisi altmış yaşında olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemez. Bir zamanlar olduğumuz yirmi yaşındaki genç, tecrübelerinin izlerini sanki belleğimizde bırakmış ve bunlar ileriki yılların izleri içinde yeniden bulunabilirmiş gibi hissederiz, tıpkı yaş halkalarına bakınca genç ağacın hâlâ yaşlı ağaç içinde bulunması gibi. Yirmili yaşlarımızı, o yaştaki halimizi yeniden oluşturmaya yetecek kadar hatırlayabileceğimizi düşünürüz. Ne yazık ki bu kadar basit değildir. Mesele yalnızca yirmi yaşımıza ait anıların çoktan yok olup gitmiş olması değildir – bunca yıl sonra elimizde kalanlar da en fazla *anılara dair anılardır*, ki bu da bambaşka bir şeydir.

Anılar seçici, natamam ve renklendirilmiştir; *anıların anıları* söz konusu olunca bu nitelikler daha da belirgindir, üstelik bir sorun daha vardır: kişinin kimi zaman ilk anıya artık hiç ulaşamayacağının farkına varmasına neden olurlar çünkü kişi o zamanki perspektifini bir daha oluşturamaz. On dört yaşımdayken din dersine katılmam konusunda babamla şiddetli bir kavga etmiştik. Bu tartışmayı uzun bir süre boyunca bir çeşit zafer duygusuyla hatırladığımı hatırlıyorum: Öne sürdüğüm savlardan ve vaftiz yemini ilkesiyle ilgili alaycı yorumlarımdan pek hoşnuttum. Bu arada babamla konuştuklarımızı hâlâ ilk anımdaki gibi hatırlamama olanak yok. Bu olayı bugün düşününce zafer duygusunun yerini utanç alıyor: Babamın değerleri ve çocuklarına dair özlemleri konusunda bu kadar anlayışsız oluşumun utancı, alaycılığımın ve kendimi beğenmişliğimden duyduğum utanç. Kavga sahnesinin aslı hâlâ duruyor ama bir zamanlar hatırlandığı şekliyle hatırlanması artık mümkün değil – dolayısıyla bu anlamda unutulmuş oluyor. Bu unutuş sadece nöral izlerin silinmesi meselesi değil, öyle görünüyor

ki kimi izlere artık hiç erişimimiz kalmıyor ve bu da geçmişe dönük bakış açımızı farklılaştıran kendi hayatımızdaki değişimlere bağlı.

Özyaşamöyküsü veya anıların yazılması da anı gibi zamandaki bu iki kutbu harekete geçirir. Betimlenecekler geçmişte kalmıştır ama yazma eylemi bugünde gerçekleşir. Ama bu temas başka bir sonuca daha yol açar. Çağrılacak anılar bir de yazıya geçirilmek durumundadır. Anı iken neyse o –bir koku, bir duygu, ruh hali veya bir imge– olarak kalmış olabilecek anılar şimdi söze dönüştürülmek, okunabilir olmasını sağlamak için bir anlatının yapısına katılmak zorundadır. Dilin sadece okura doğru bir adım olmakla kalmayıp aynı zamanda anıdan uzaklaştıran bir adım olduğunun herhalde en çok yazarlar bilincindedir. Onlar yaptıklarının sözcüklerle dünyaları betimlemek değil yaratmak olduğunu ve ifadelerindeki en küçük nüansın bile bu dünyalarda bir şeyleri yerinden oynattığını bilirler. Bu bilincin, neredeyse tema haline geldiği yazar özyaşamöyküleri vardır: Bir hayatı kaleme alma süreci, anılar mümkün olduğunca gerçeğe yakın anlatılmaya çabalansa bile ortaya bambaşka bir metin çıkartabilirdi. Yaşamöykülerinde olduğu gibi özyaşamöykülerinde de hayat anlatımlarını değil, çeşitlemelerini okuruz.

Günter Grass Soğan Soyarken adlı özyaşamöyküsünde hayatının yaklaşık ilk otuz yılını kaleme aldı.³ Kitabın hemen her sayfasında yazarın eski Ben'iyle teması sırasında duyduğu huzursuzluk hissediliyor. Kendi kendisinin duyarlı bir gözlemcisi olan Grass'ın durmadan işaret ettiği iki nedeni var bunun. Birincisi çocukken, delikanlıyken ve gençken düşündüğü, hissettiği çoğu şeylere dair anılarının olmayışı. Her şey yok olmuş değil ama o kadar çok boşluk, eksik gedik var ki o zamanki Ben hakkında yazarken tereddütte kalıyor. Üçüncü tekil şahısa ("Kitapları öteden beri...") veya soru cümlelerine ("Benim adımdaki oğlanı dürten neydi?") sığınmayı tercih ediyor. Daha sonra karşımıza, yazarla aynı adı taşıyan ve zihinsel hayatlarına artık büyük ölçüde erişilemeyen bir öğrenci, bir er, tank eğitimi alan bir piyade, bir savaş gazisi ve bir madenci çıkıyor. Grass "Kendimin çok küçükken hasar görmüş bir nüshası olarak tahayyül etmeye çalıştığım çocuk"⁴ hakkında

3 G. Grass, *Beim Häuten der Zwiebel*, Münih 2008 (Göttingen 2006).

4 Age., s. 182.

yazarken belleğinden çok empati yetisine dayanıyor. Seksenine yaklaşan “Ben” bütün bu adaşlarının güdülerine dair pek az şey hatırlıyor. Ancak Grass Düsseldorf’ta güzel sanatlar akademisine devam ederken üçüncü şahıs yavaş yavaş arka plana itiliyor. “Ben” o zaman yirmi yaşını geçmiş ve Grass’ın adım adım yazarlığa ilerlediği sonraki on yıl boyunca –Teneke Trompet 1959’da yayımlanmıştı– yazarla anlatılan kişi arasında daha çok bağlantı kuruluyor gibi, özyaşamöyküsü de istikrarlı olarak birinci tekil şahısta devam ediyor.

Ne var ki yazarın pekâlâ ortada olan anılarla ilişkisi de en az bir bu kadar rahatsız edici. Grass’ın, büyüdüğü Gdansk’taki Conradinum lisesinde Wolfgang Heinrichs adında bir arkadaşı vardır. Çocuk, Alman ilerleyişi sırasında ordunun sadece başarılarını değil, kayda değer olduğunu düşündüğü kayıplarını da ezbere sayabildiği için dikkatleri çeker: “Yukarıda kuzeyde gerçekte ne olup bittiği hakkında en ufak bir fikriniz yok. Ağır kayıplar var, çok ağır!”⁵ Çocuğun bunları nereden bildiğini sormak oğlanların aklına gelmez. Bir yaz tatilinin hemen ardından Wolfgang ortalarda görünmeyince hepsi çok şaşırır ama kimse uzun boylu düşünmez, genç Günter de öyle, çocuğun yokluğunu hissetmez. Elli yıl sonra Almanya’nın birleşmesinden hemen önce Grass karısı Ute’yle birlikte Hiddensee Adası’na gider ve orada, eskiden onunla aynı sınıfta okuduğuna yemin üstüne yemin eden Heinrichs adında birisinin oturduğunu duyar. Grass Heinrichs’i ziyaret eder ve kayboluşunun arka planını ancak o zaman öğrenir. Wolfgang’ın babası antifaşisttir ve 1940 baharının hemen başında Gestapo tarafından tutuklanarak toplama kampına gönderilmiştir. Ümitsizliğe kapılan annesi intihar eder. Wolfgang kız kardeşiyle birlikte taşradaki büyükannesinin yanına “sınıf arkadaşlarının onu unutabileceği kadar uzağa”⁶ gönderilir. Babası Rus sınırında mayın temizlemekle görevli bir ceza birliğine sevk edilir: “Göge yükseliş komandosu” anlamına gelen bir takma isimleri vardır. Kaçarak Rus birliklerine katılır, Gdansk’a Kızıl Ordu’yla birlikte döner ve çocuklarını bulur. Savaşın sonra aile Doğu Almanya’da yaşar.

5 Age., s. 20.

6 Age., s. 23.

Grass on üç yaşındaki okul arkadaşı olarak Wolfgang Heinrichs hakkında yazarken o zamanlar ve daha sonra Wolfgang'ın başına gelenlere dair artık bildiği şeylerden koparamıyor kendisini. Onunla ilgili anılarında her şeyden önce yoğun bir utanç duygusundan, onun yokluğunu hissetmemiş, nerelerde olduğunu bir kerecik bile sormamış olmaktan duyduğu utançtan kurtulamıyor. Eski Ben'i arkadaşının kayboluşunu sessizce kabul etmişti, "öyle ki suskunluğum şimdi soğanı soyarken kulaklarımda çınlıyor."⁷

Böyle birçok anı vardır. Ortak noktaları elli altmış yıl önce gerçekleşmiş bir olayı işaret etmeleridir ama yüklüdürler, daha sonra olup bitenlerin ışığı vurur üstlerine; bu da onları başka anılara dönüştürür. İlk halleriyle artık yokturlar.

Anıların ne kadar değiştiği ve yok olup gittiği gerçeğini yeterince ciddiye almıyor muyuz? Bu pekâlâ mümkün. Düşünce ve görüşlerimizi nadiren not alırız. Günlük tutanlar bile muhtemelen onları harekete geçiren nedenlerden çok olaylar, güdülerinden çok eylemleri hakkında yazarlar. Hikâyemiz, hiç fark edilmeden sürgit yeniden yazılır. Belleğimiz pek sık farkına varmasak da durmadan değişen bir geçmiş kurar. Ama kimi zaman eski versiyonla yenisinin yan yana getirilebileceği koşullar oluşur, o zaman belleğin bütün eksiltmeleri, eklemeleri ve düzeltmeleri görünür olur, biz farkına varmadan ne çok şeyin değişmiş olduğunu anlarız.

Amerikalı iki psikolog 1944'te California Kişilik Testi'ne katılan beş yüz kadar öğrencinin test sonuçlarına ulaştılar.⁸ Bu testte aile, okul ve arkadaş ilişkilerine dair sorular sorularak özgüven, kendilik değeri ve sosyal becerilerin gelişimi nitelik ve nicelik olarak betimlenmeye çalışılıyordu. Teste katılan öğrenciler o zamanlar ortalama on dokuz yaşındaydı. 1969'da artık kırk yaşlarının ortalarında olan grubun büyük bir bölümüne mektup gönderildi ve bu kişiler teste yeniden katılmaya davet edildi. Ortalama elli kişi katıldı. Bu kez sorulara ikişer kez yanıt vereceklerdi: Önce bugünkü kişilikleri ve ilişkileri için geçerli olan yanıtlar, sonra 1944'te verdiklerini düşündükleri yanıtlar. Sonuçlar karşılaştırıldığında

7 Age., s. 25.

8 D. S. Woodruff ve J. E. Birren, "Age changes and cohort differences in personality", *Developmental Psychology*, 6 (1972), s. 252-259.

kişilik özelliklerinin büyük ölçüde aynı kaldığı görüldü. On dokuz yaşındayken kendilik değeri ve özgüveni yüksek olanlar aradan yirmi beş yıl geçtikten sonra yine öyleydi. Kendini toplumdan yalıtılmış olarak tanımlayanlar yine öyle tanımlıyordu. Asıl sürpriz 1944'teki yanıtlarını yine vermeye çalıştıklarında ortaya çıktı. Gerçek yanıtlarla hatırladıkları arasında büyük farklar vardı. Belli ki, kırklı yaşlarını sürenlerin bir zamanlar oldukları on dokuz yaşındaki gençle bütün ilişkileri kopmuştu. Genel olarak hatırlanan yanıtlar 1944'teki gerçek yanıtlardan daha olumsuzdu: Daha çok çatışma, daha düşük özgüven ve sosyal becerilerde eksiklik dile getiriliyordu. Orta yaşlı bir kişi o zamanlar kendi kendisini daha mutlu algılayan bir genci hatırlıyor gibiydi.

Belleğin geçmişi elden geçirdiği gerçeği başka bir deneyde çok daha belirgin biçimde görülüyor. 1962'de Chicago'da psikiyatr Daniel Offer bir grup ergenin psikolojik gelişimini yetişkinliğe kadar izlediği uzun dönemli bir çalışma başlattı. 13 yaşındaki 73 ergenle mülakat yaptı ve çocuklar okulu bitirdikten sonra birkaç yıl daha onlara eşlik etti.⁹ 35 yıl sonra 1997'de gruba yeniden ulaştı ve yaklaşık yetmiş erkek yeni bir mülakata katılmayı kabul ettiler.¹⁰ 1962'de sorulan sorulara da yer verilen her mülakat ortalama dört saat sürdü. Böyle araştırmalar birçok kez yapılmıştır. Her seferinde inanç ve kanaatlerin hayat boyunca büyük değişikliklere tabi olduğunu gösterirler. Ama Offer deneklerine ilk bakışta tuhaf görünen bir talimat vererek araştırmasına heyecan kattı: Mülakata katılanlardan çocukluklarına dönmelerini ve sorulara o zaman düşündükleriyle uyumlu cevaplar vermelerini rica etti. 1962 tarihli sorulardan biri şuydu: Annenin en sevdiği kim? Sen misin yoksa kardeşlerinden birisi mi? Şimdi ise aynı soru şöyle soruluyordu: Sen on üç yaşındayken sence annen en çok kimi seviyordu? 48 yaşındaki adam içinde bir zamanların ergen çocuğunu uyandırmak ve 35 yıl önceki doğrusuna göre cevap vermeye çalışacaktı.

Söyleşilerde gerçekten de mümkün olan her şey dile getirildi:

9 D. Offer, *The psychological world of the teenager*, New York 1969; D. Offer ve J. B. Offer, *From teenage to young manhood: a psychological study*, New York, 1975.

10 D. Offer, M. Kaiz, K.I Howard ve E. S. Bennett, "The altering of reported experiences", *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39 (2000), s. 735-742.

Deneklerin on üç yaşlarındaki düşünce ve deneyimleri, kendilik imgeleri ve kişilikleri, cinsellik ve kızlar hakkında neler düşündükleri, arkadaşları, hobileri, aile içindeki ve sınıftaki konumları, eğitimleri, anne babalarının kişiliği ve inanca ilişkin tasavvurları.

35 yıl öncesine dönüp bakmanın anılarda can alıcı değişiklikler yaptığı görülüyordu. Birkaç örneğe bakalım. “Annenin gözdesi kimdi, sen mi yoksa kardeşlerinden biri mi?” sorusunu erkeklerin yüzde otuzu ben diye yanıtlamıştı. 1962’deki oranın iki katı. Yani birçok orta yaşlı erkek geri dönüşlü olarak annesinin gözbebeği olmuştu. Oğlanların yüzde yetmişi annelerinden çok babalarına benzediğini düşünürken kırk sekiz yaşındaki yetişkinlerde bu oran yüzde elliydi. Soruların çoğunda geçmişle bugün arasındaki fark ikiye katlanıyor veya yarıya düşüyordu. Babalarından aldıkları eğitimi sert olarak niteleyen kırk sekiz yaşındakilerin oranı gençliklerine kıyasla iki kat artmıştı. Evde kararları çoğu zaman kim verir sorusunun yanıtında ise anne lehine gözle görülür bir artış söz konusuydu. Hiç tokat atılır mıydı sorusuna verilen evet yanıtının oranı ise yüzde 82’den 33’e düşmüştü.

Otobiyografik bellekle ilgili birçok inceleme anıların güvenilirliğini öne çıkartır. Kimi durumlarda, örneğin tanık ifadelerinde bu güvenilirlik çok önemli olsa da çoğu anıda bambaşka özellikler önem kazanır. Anılar gerçekten de hayat boyunca değişme eğilimindedir ama anıların değişiyor olduğu gerçeği pek de ilginç değildir. Asıl ilginç olan *nasıl* ve *neden* değişiyor olduklarıdır.

Otuz beş yıldan sonra sert olarak nitelenen babaların sayısındaki iki katı bulan artışı ele alalım. Belki de kırk sekiz yaşındakiler ellili yılların babalarını kendileri gibi seksenli yılların babalarıyla zihinlerinde yan yana getirdiler, belki de kendilerini “Oğlumun en iyi arkadaşı benim” tarzı bir baba olarak görüyorlardı. Bu kıyaslamayla hatıralarındaki kendi babaları gerçekte olduğundan daha sert bir hale geldi. Bence burada siyah beyaz televizyonla bir paralellik kurulabilir. Renkli televizyon piyasaya çıkana kadar kimse “siyah beyaz” televizyon demiyordu, *televizyon* vardı, o kadar. Felsefi anlamda siyah beyaz televizyon renkli televizyondan sonra gelir. Benzer biçimde on üç yaşındaki ergenlerden çoğunun babası sert değildi, sertlik niteliğini ancak eğitim yöntemleri yumuşadıktan sonra kazandılar. Kişinin geriye bakınca, o zamanlar öyle dene-

yimlememiş olsa da tatminkâr bir gençlik geçirdiğini hatırlamasını sağlayan efektle aynıdır bu.

Burada doğruluk nedir? Güvenilirlik nedir? Bunlar yanlış sorulardır. Belleğimizde bir sürü siyah beyaz televizyon saklıdır. Anne babayla ilgili anıların kırk sekiz yaşındayken on üç yaşına göre farklı olması, –o zamankiler olsun ya da şimdikiler–, bu anıların güvenilirmez olduğu anlamına gelmez, daha çok, belleğin kişiyi insanların ve olayların anlamının değişebileceği bir geçmişle donattığı anlamına gelir. Genç ve yaşlı arasındaki asıl asimetri, kişinin yaşlandıkça geçmişin de tıpkı gelecek gibi değişebilir olduğunu deneyimleriyle öğrenmiş olmasından kaynaklanır. Bunu da gönül rahatlığıyla geciken idrak olarak niteleyebiliriz.

Sıla Hasreti Fabrikası

Tam da Frizyalılara özgü bir hikâye. Savaş yeni bitmiştir. Oudeschoot'lu Lyckele de Jong yeni bir hayata başlamak üzere Yeni Zelanda'ya göç eder. Babası onu uğurlarken son anda bir çift tahta paten koyar bavuluna: Gittiğin memlekette göl veya akarsu varsa ve kışın donarsa yanında patenlerin olmadan kafayı yersin. Temmuz ayında, Yeni Zelanda kışının ortasında bir pazar gerçekten de kar yağar. Palmiyeler bembeyazdır, şiddetli bir don vardır. Aylarca Roxburgh barajında durup dinlenmeden çalışan Lyckele'nin ilk boş günüdür. Bir at kiralar, yanına bir çuval yulaf ve birkaç dilim tereyağlı ekmek alarak Otago Dağı'nın çetin yamaçlarında gözden kaybolur. Birkaç saat sonra uzakta mavimsi bir parıltı görür, aşağı iner. Çok geçmeden Tjeuke Gölü büyüklüğünde bir gölün kenarına varır. Çevresine bakınır, ayağıyla buzu yoklar, buz tabakasının iki karış kalınlığında olduğunu anlayınca hemen patenlerini takar. Önce, üzerinde ilk kez kayılan buzun uğursuz çatırtı ve gıcırtı-ları arasında temkinle kıyı boyunca kayar, sonra ellerini sırtında kavuşturarak geniş adımlarla gölün sonsuz yüzeyine doğru açılır.

Sonra öyle bir şey olur ki Lyckele aradan elli yıl geçmesine rağmen hâlâ bunun bir mucize olduğunu düşünüyor. Ücra gölün kıyısında hareket eden birkaç karaltı görür. Onlara doğru yönelir ve biraz sonra üç adamla tokalaşır: Akmaryp'li bir çiftlik işçisi, Huizum'lu bir inşaat işçisi ve Sneek'li bir kasap çırağı. Hepsinin de ayağında Frizya malı tahta patenleri vardır. Dünyanın öbür ucunda o öğle sonrasının kalanını birlikte göl kıyısında geçirirler.

Utanc gibi sıra hasreti de başkasının yerine hissedilebilir mi? Çünkü ben ne zaman bu hikâyeyi okusam sıra hasreti duyuyorum. Bu, her şeyden önce Lyckele'nin uzaklardaki hayatında yer yer belirliveren memleketine özgü ayrıntılardan kaynaklanıyor. Bunlardan ilki elbette babasının son anda çantasına attığı patenler. Ama evde olma duygusu "Tjeuke gölü büyüklüğünde" gibi bir ifadede, Sneek ve Akmaryp gibi yer isimlerinde, el değmemiş buz tabakasının

çatırtısında, kayma stilinde de –elleri sırtta kavuşturarak– var. Sıla hasreti hareketlerde gizliyse eğer, –buz gibi rüzgârın tende bıraktığı histe, buzun sertliğinde, buza değen paten bıçaklarının gıcirtısında ve başka Frizyalıların beklenmedik biçimde ortaya çıkışında– o zaman Lyckeke o göl kenarında sıla hasreti hissetmiş demektir.

Lyckeke'nin hikâyesini Hylke Speerstra *It wrede paradys* adlı kitabında anlattı.¹ Speerstra kitabını yazabilmek için 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Hollanda'dan ayrılan göçmenlerin peşinden gitti. Göçmenler Rotterdam'da gemiye bindikten sonra üç büyük göçmenlik merkezinin mensup oldukları Kiliseye göre belirlediği ülkelere uzun bir yolculuk yapıyorlardı: Calvinistler Batıya Kanada ve Kuzey Amerika'ya (Michigan), Katolikler Yeni Zelanda'ya, Hollanda Reform Kilisesi inananları ise Güney Afrika'ya gönderiliyordu. Altmışlı yılların ortalarında büyük göç dalgası dinmeye başladığında yarım milyon Hollandalı ülkeden göç etmişti. Bazen aynı inanca mensup olmaları sayesinde gittikleri ülkelerde küçük cemaatlerin bir üyesi olarak buluyorlardı kendilerini ama genellikle tam anlamıyla yaban ellerde, geride bıraktıkları hayat kadar yoksul, köksüz ve vatansız bir varoluş sürdürüyorlardı. İş ve barınak mücadelesi verirken oranın yerlileri veya kendilerinden önce gelmiş göçmenlerle rekabete girmek zorunda kalıyorlardı. Sosyal güvence yoktu. Genellikle önce erkek gidiyordu, nişanlısını veya ailesini yanına aldırması ancak başını sokacak bir ev ve sabit bir iş bulduğunda mümkündü. Göç edilen ülkenin vatandaşlığına geçmek hak ya da yükümlülük değil düpedüz zorunluluktan; dilini öğrenmekse hayat memmat meselesi. Kuşaktan kuşağa geçen ve dedeler, nineler, kuzenler ve yeğenlerle bütün bir ailenin bağlarını temsil eden isimler, onları belli belirsiz hatırlatan ama kullanımı kolay isimlerle değiştiriliyordu: Jeen James'e, Sytske Selly'ye, Rinze Ray'e dönüşüyor, ufak tefek Foppe ise Brezilya'da hayatına Fopin-ho olarak devam ediyordu. Bu göçmen hikâyelerinin çoğu, şimdi onların arkasından el sallayan anne babalarından daha yaşlı olan kişiler tarafından anlatıldığı için özel bir renk kazanıyor.

Bu arada adını Nick olarak değiştiren Lyckeke açısından işler

1 H. Speerstra, *It wrede paradys, Libbensverhalen fan Fryske folksferhuzers*, Leeuwarden 1999. Özgün metindeki kaynak bu kitabın Hollandaca çevirisi: *Het wrede paradys. Het levensverhaal van de emigrant*, Amsterdam 2000.

yolunda gitmişti. Bir yıl sonra nişanlısı Alie ten Boom'u yanına aldirmayı başarmış, o da bir meyve bahçesinde iş bulmuş. Viran halde küçük bir çiftlik satın almışlar, tavşanlarda görülen bir salgın hastalık yüzünden az kalsın batıyorlarmış, tavşan vurarak kazandıkları ödül sayesinde kendilerini toparlamışlar, hayatın iniş çıkışlarına katlanmayı bilmişler, üç sağlıklı oğulları olmuş; şimdi elli yıl sonra ise Yeni Zelanda'nın ılıman kuzey bölgesinde büyük bir çiftlikte emekliliğin tadını çıkartıyorlar. Alie ilk yıllarda kocasının zaman zaman sıla hasreti çektiğini söylüyor; Lyckele ise kendini tam anlamıyla oranın yerlisi gibi hissetmediğini söylemeyi tercih ediyor. O ilk zamanlar rüyasında memleketini görüyor, gecenin yarısında irkilerek uyanıyormuş: "Savaş sırasında sert bir kışmış, yüz yıllık kilise yolundan ilk kez geçiyorum. Nieuweschoot çayırılarında ağır ağır yürüyorum. Kulaklarım ve ellerim buz kesmiş halde öylece dolaniyorum. Derken karşıdan ihtiyar Gabe Westra piposunu tüttürerek geliyor. 'Sen Lyckele ile Jantsje'nin oğlu değil misin? Pipomu biraz tutabilirsin. Ellerin yine güzelce ısınır.'" Bunun üzerine Alie şöyle bir saptama yapıyor: "Gençken göç edenler rüyalarında çocukluklarını görür, yaşlılarsa ikinci hayatlarının ilk yıllarını. Böylece insan rüyasında iki hayatını da görür."²

Bu kadar yoğun bir sıla hasreti. Buna hâlâ en çok göçmenlerin kendileri şaşıyor: Yoksulluk, ev kısıtlığı, işsizlik yüzünden göçmüşlerdi ama artlarında bıraktıklarına duydukları hasret onları yiyip bitiriyordu. Savaş sonrası göçmen dalgası öğretmenlerden din adamlarından ve hekimlerden değil, canını dişine takmış çiftçilerden, toprak işçilerinden ve ölesiye çalışan orta hallilerden oluşuyordu. Göçlerin birçoğunu tetikleyen şey, uzak diyarlara duyulan özlemdi yani sıla hasretinin tam tersi. Ama uzak diyarlarda onları bekleyen, beş göçmenden birinin dönmesine yol açan sıla hasreti idi. Gittiği yere yerleşenler –ki, Speerstra sadece onlarla konuşmuştu– sıla hasretini sineye çekmişti. *It wrede paradys*'te sıla hasretinin ortaya çıkmadığı tek bir bölüm yok, kimi zaman ilk yıllarda uzadıkça uzayan, acı veren ve ancak çocukların doğumuyla dinmeye yüz tutan bir duygu olarak, kimi zaman da yıllar geçtikçe şiddetlenen bir sancı olarak.

Kocası Nies ile Kanada'ya göçen Anna Postma "insan önce anlamıyor" diye anlatıyor "sonra ilk belirtiler başlıyor, bir huzursuzluk hissediyorsunuz, sonra yemek yiyemiyor, uyku uyuyamıyorsunuz. İyice zayıflıyorsunuz, cildinizde egzama oluyor, saçınız dökülüyor. Bir noktada, acıyı etinizde kemiğinizde hissediyorsunuz, sonra gerçekten de insanın çıldıracak gibi olduğu ve ölmeyi istediği bir aşama geliyor."³ Anna için bu süreç çöküntüyle sona ermiş, hastaneye yatırılması gerekmiş. Çocukları Hollandalı başka göçmenlerin yanına yerleştirilmiş. Kanada'ya gelmelerinin üstünden bir yıl geçmeden aile dağılmış. Sıla hasretinin biraz dinmesi için yılların geçmesi gerekmiş. Nies'in vatanına duyduğu özlem ise yaşlılığında canlanmıştı. Frizya'ya yaptığı sekiz yolculuğa ve doğduğu yer olan Tzum'da çıktığı yürüyüşlere rağmen depresyona girmiş, sonunda kalp hastası olmuştu.

Demek ki sıla hasreti kişiyi iki kez etkisi altına alabiliyor. Çiftler yeni ülkeye vardktan hemen sonraki yıllarda kadın geri dönmeyi istiyor, erkekse istemiyor, aileler dağılıyordu. Kimi kadınlar çocuk sahibi olunca sıla hasretinin geçeceğini umuyorlar, ancak bu kez de genç anneler olarak çocuklarını anne babalarına göstermek için dayanılmaz bir arzu duyuyorlardı. Aradan elli yıl geçmiş olsa bile sıla hasreti aileleri dağıtabiliyor; eşlerden biri dönmek öteki çocuklarının ve torunlarının yanında kalmak isteyebiliyordu. Yalnız, aradan geçen bu yarım yüzyılda roller tersine dönmüştü: Artık dönmeyi isteyen erkek, kalmayı isteyense kadındı.

Sıla hasreti bazen ölümle bile geçmiyor. Speerstra Melbourn'da Wiebe Boersma'nın dul eşi Liesbeth Niemarkt'la görüştü. 1952'de üç küçük oğullarıyla göçmüşlerdi. Dört yıl sonra Leeuwarden'a geri döndüler: Wiebe sıla hasretine tutulmuştu. Birkaç yıl sonra yine hasret çekmeye başladı, bu kez Avustralya'yı özlüyordu. İkinci kez bir göçmenlik bürosuna baş vurdular. Wiebe'nin sıla hasreti ailenin üç kez daha Avustralya ve Hollanda arasında gidip gelmesine yol açacaktı. Nihayet Avustralya'da kalmışlardı. Gelgelelim Wiebe ölümünden hemen önce kara kara düşünmeye başlamıştı. Küllerinin Frizya'ya gönderilmesini, Pik gölü ve çevresindeki çayırlara serpilmesini istiyordu. Cenaze töreninden sonra küllerin bulunduğu

kavanozu uzun bir yolculuk bekliyordu. Altı ay boyunca bir yük gemisinde seyahat ettikten sonra yük indirilirken kayboldu, tekrar bulundu, uzak kuzen ve yeğenlere teslim edildi, onlar da vazoyu geçici olarak koridora koydular ve nihayet ne yapacaklarını bilmediklerinden Leeuwarden Kuzey mezarlığının müdürüne götürüp verdiler. Orada kapıyı açan adam “Bir düşünelim bakalım” dedi, “bir çare bulabilir miyiz?”

Göçmenlik merkezleri sıla hasreti fabrikalarıydı. Ama göçmenlerin yola koyuldukları zamanlarda evlerinden çok uzakta olmayanlar da sıla hasreti çekiyordu – kışlalarda, sanatoryumlarda, ruhban okullarında, hapishanelerde ve hastanelerde, kısacası insanların evlerinden ayrılıp sürekli veya geçici olarak anılarıyla baş başa kalmalarına neden olan bütün kurumlarda. Hollanda’da sıla hasreti üzerine yazılmış dört tezden ikisi kışladandır, daha doğrusu biri askeri hastaneden öteki de psikiyatri kliniğinden.⁴ Böyle olması rastlantı değildir: Askerlik sıla hasretine yol açabilmesi bakımından korkutucuydu. Gerek Fransa’da gerekse Hollanda’da resmen çürüğe çıkarılma nedeni olması boşuna değildir. Askerler son zamanlarda barış gücü olarak çok uzak ülkelere gönderilmeye başlandığından beri askeri tıp dergilerinde yeniden sıla hasreti üzerine makaleler görülüyor. Bunlarda sıla hasretinden mustarip askerlerin sosyal demografik özellikleri, psikopatolojileri ve sıla hasretini artıran durumlar ele alınıyor.

Sıla hasreti, neredeyse tıp icadı denilebilecek bir şeyin ilk örneklerinden biridir.⁵ 1678’de Johannes Hofer adlı İsviçreli bir doktor üniversitede okumak için Basel’e giden ve çok geçmeden evine duyduğu, içini kemiren özlem yüzünden hasta düşen Bern’li bir genç hakkında bir doktora tezi yazdı. Genç adamın iştahı kesildi, bariz biçimde zayıfladı ve nihayet bedenlen o kadar kötüledi ki çevresindekiler hayatını kaybedebileceğinden korkmaya başladılar. Nafile bir çabayla bir ilacın ardından ötekini veren eczacı, genci Bern’e göndermeyi önerdi. Tavsiyesi işe yaradı. Daha dönme fikri bile bariz bir iyileşme sağladı, yarı yolda öğrenci tamamen iyileşmişti bile. Hofer İsviçre yerel diyalektindeki *Heimweh* sözcüğünü

4 J. Lindner, *Heimwee. Een pathopsychologisch onderzoek*, Amsterdam, 1941. J. Bergsma, *Militair heimwee*, Groningen 1963.

5 A. D. Ritivoi, *Yesterday's Self. Nostalgia and the immigrant identity*, Lanham, 2002

Yunancaya çevirerek bu hastalığa *nostalgia* (*nostos* eve dönüş, *algos* acı) adını verdi. Birçok dilde yerleşen bu neolojizm medikal arka planı çoktan unutulmuş olsa bile hâlâ varlığını sürdürüyor.

Hofer hastalığın nedenini, o dönemin nörolojisine yön veren Descartes'tan aldığı kavramlarla tanımlıyordu. Descartes'a göre içi boş borucuklar olan sinirlerin içinde, onları genişletebilecek bir gaz bulunuyordu. Sık sık evi düşünmekle ve bununla bağlantılı olarak beyinde depolanmış hatıra imgelerinin çağrılmasıyla bu imgelere yol açan sinirler öyle bir genişliyordu ki hasta artık evinden başka bir şey düşünemez oluyordu. Her çağrışım, beynin neresinde başlarsa başlasın, "ev" fikrinde son buluyordu.

Hofer en fazla on bir sayfa tutan makalesinde sadece iki vakayı ele almasına rağmen tıp dünyasında büyük yankı yarattı. Avrupa'nın her yerinde hep aynı zayıflama ve apati tablosuyla seyreden ve ölümcül olabilecek nostalji vakaları keşfedildi. Hofer'in meslektaşları ve onun gibi İsviçreli olan Theodore Zwinger da sıla hasretini, kökeni bellekte bulunan bir hastalık olarak görüyordu. 1720'de yazdığına göre eğlenirken memleket şarkıları dinleyen paralı askerlerde ölümcül bir sürecin başladığını saptamıştı. Şarkılar yüzünden gitgide daha çok memleket anısı yüzeye çıkmış ve sonunda askerler memleketlerinden başka bir şey düşünemez olmuş ve ciddi vakalar korkulan "nostalji" hastalığına yakalanmıştı.⁶ Büyük oranda paralı askerlerden oluşan birliklerde askeri doktorlar nostalji hastalığıyla uğraşmak zorunda kalıyordu: On dokuzuncu yüzyılda seferler sırasında hastalık askerleri tıpkı bir salgın hastalık gibi vurabiliyordu. Napoleon dönemine kadar, nostaljiden ölen askerlerin otopsilerinde beyinde anormallikler saptanmıştı.⁷ Nostalji tanısı ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde organik bir rahatsızlık olmaktan çıkıp psikolojik bir hastalık olarak kabul edilecekti. Bu geçişi sağlayan psikiyatrinin yükselişiydi.

Nostalji hakkında açık ara farkla en ünlü inceleme psikiyatr ve filozof Karl Jaspers'in 1909'da *Heimweh und Verbrechen* (Nostalji

6 Age., s. 19.

7 P. Van Albada, "The past is a foreign country. Een korte geschiedenis van de heimweeziekte", M. Baudet ve R. Steenberg (yay. haz.), *Heimwee. Een anatomie van het verlangen naar elders*, Amsterdam, 2004, s. 23-32.

ve Suç) adıyla yayımlanan incelemesidir.⁸ Kitapta ağırlıklı olarak ilk işyerlerinde çalışan ve sıla hasretinden ötürü ağır suçlar işlemiş olan genç kızların vaka öyküleri yer alıyordu. İçlerinde kendilerine emanet edilmiş çocuğu boğan ya da zehirleyenler, evin hanımını öldürmeye çalışanlar vardı. Sadece bir örnek: Daha on yaşını doldurmamış bir kız çocuk bakıcısı olarak işe girer. Annesini özlemesine rağmen evine gitmesi yasaktır. Kaçar, annesi onu geri getirir, kız ertesi gün baktığı çocuğu boğar. Kimse ondan şüphelenmediği gibi, artık ölen çocuğun üç yaşındaki kardeşine göz kulak olacaktır. Ertesi gün yangın çıkartır: Çocuk da evle birlikte yanarsa herhalde artık bakıcıya ihtiyaçları kalmaz diye düşünür. Ama teşebbüsü başarısız olur. Sonunda bir battaniye alır, çocuğu bununla örter ve çocuk ölene kadar üstünde oturur. Jaspers ve çağdaşları böyle düzinelerce vaka derlemişlerdi; evlerini özleyen bütün bu çocukların ümitsizliğini anlatan küçük bir ayrıntının gösterdiği gibi büyük çoğunluğunda kundakçılığa kadar varan yoğun bir sıla hasreti söz konusuydu: On beş yaşındaki bir kız anneannesini o kadar çok özlemişti ki, ateşten kor halinde bir parça kömürü çıplak elleriyle almış, samanlığa kadar götürüp bırakmıştı.

Jaspers'in incelemesi modern anlamda bir nostalji araştırması değildi: Anketler, istatistikler, çizelgeler, modeller, nedensel, destekleyici ya da aracı etkenlerin *flow chart*'ları yoktu. Yine de insan okuduktan sonra gözlemlerine pek de ekleyecek bir şey olmadığı duygusuna kapılıyor. Jaspers iştah kaybı, zorlantılı biçimde evini düşünme, eve dönmek isteme, apati, keder ve uykusuzluk gibi belirtileri tanımlıyor ve eve gitmenin dezavantajlı etkisini de işaret ediyordu: Bu genç çocuk bakıcıları ve hizmetçiler arada sırada birkaç günlüğüne eve gitmişlerse durumları kötülüyordu. Cürümleri evlerinde birkaç gün geçirdikten ya da anne babaları onları ziyaret ettikten hemen sonra işlemişlerdi. Yanlarına kardeşlerini alan kızlar gurbete tek başlarına gitmek zorunda kalanlardan daha az sıla hasreti çekmiyordu. Hastalık veya yaralanmalar sıla hasretini artırıyordu. Değişik faaliyetler özellikle de bedensel çalışma bazen iyi geliyordu ama mesela okumak gibi düşünceleriyle baş başa kaldıkları etkinlikler yine eski hallerine geri dönmelerine neden

8 K. Jaspers, *Heimweh und Verbrechen*, Leipzig 1909.

oluyordu. Sıla hasreti özellikle geceleri, uykuya dalamadıkları veya çok erken uyandıkları zaman dayanılmaz oluyordu. Girdikleri işte şansları yaver giden kızlar da sıla hasretine yenik düşüyordu: Çalıştıkları evde nostalji hastalığı yüzünden yemek yiyememektense kendi evlerinde yiyecek ekmek bulamamaya razıydılar.

Nostalji literatürü Jaspers'ten sonra daha uzun bir süre adli yönelimini korudu. Bu yönelim, öyle görünüyor ki, ancak cezai eylemin, daha doğrusu fail tipinin ortadan kaybolmasıyla değişti. Özellikle şehir hayatıyla veya burjuva çevreleriyle pek teması olmayan ailelerde yetişmiş genç kızların sıla hasreti yüzünden işlediği suçların yükselişi ve düşüşü üzerine güzel ama korkunç bir kitap mutlaka yazılabilirdi. Bu kızlar için çalıştıkları işler, o zamanki iletişim veya seyahat imkânları düşünülüğünde evden kopuş anlamına geliyor olmalıydı, bambaşka ilişkilerin ve davranış biçimlerinin geçerli olduğu ailelerin yanında yaşıyorlardı, özetle birkaç toplumsal ve demografik etken bir araya gelerek kundaklama ve çocuk cinayeti gibi cürümlerin işlenmesine yol açıyordu.

Sıla hasreti günümüzde ölçeklerle ölçülür, Hollanda'da Tony van Vliet'in geliştirdiği Utrecht Heimwee Schaal (UHS) kullanılır.⁹ Yaklaşık elli belirtiden son dört haftada hangilerinin ne ölçüde ortaya çıktığı beş puanlık bir ölçek üzerinden belirtilir: Ağlama nöbetleri, rüyalarda geçmişi görme, eşi özleme, tanıdık yüzleri arama, bildik yemekleri, evi, aileyi veya arkadaşları, ilişkilerin sıcaklığını özleme, durmadan memleketi düşünme, kendini yalnız hissetmek, yeni koşullarla baş edemediğini düşünmek. Van Vliet bu çalışmasıyla sosyal bilimlerde doktora derecesi aldı. Patoloji, tanı, belirti ve terapi gibi terimlerle dolu tıp jargonu yerini psikoloji jargonuna bıraktı: Stres, travma, bağlanma, içe dönüklük, biliş ve nevrotik kişilik. Vaka öykülerinin yerini anket çözümlemeleri aldı. Sonuçlar sabit nostalji puanlarıyla kişilik, memlekete olan uzaklık, sosyal bağlantılar, farklı baş etme stratejileri ve demografik özellikler gibi değişkenler arasındaki korelasyon olarak belirleniyordu. Van Vliet'in doktora tezinde sıla hasreti kaynaklı kundaklığa rastlan-

9 A. J. van Vliet, *Homesickness: antecedents, consequences and mediating processes*, Utrecht, 2001.

maz, buna karşılık Jaspers de, ister güncel olsun, isterse kaygıyla bekleniyor olsun –kimileri daha yola çıkmadan evini özlemeye başlar– tatilde duyulan sıla hasretinden bahsetmez.

Son on yılda sıla hasreti üzerine çeşitli araştırmalar yayınlandı.¹⁰ Bunlarda varılan sonuçlardan birkaç örnek vermek gerekirse: Sıla hasretine yatkınlık bakımından kadınlar ve erkekler arasında fark yok. Buna karşılık sıla hasretine yatkın belli bir kişilik profili pekâlâ var: İçeride dönüklüğe eğilimli, katı tutum ve tavırları olan birisi için sıla hasreti riski daha fazladır. Bağımlılık ve düşük özsaygı da sıla hasretini besler. Sıla hasreti eve olan mesafeyle ve kalış süresiyle birlikte artar. Zorunlu göç, örneğin aile fertleriyle birlikte gitmeye mecbur kalınmışsa, kişinin kendi iradesiyle çekip gitmesinden daha çok sıla hasretine yol açar. Görünen o ki, dereceli bir geçiş söz konusu: İnsan ne kadar gençse sıla hasreti ihtimali o kadar artıyor, dolayısıyla yatılı okul öğrencilerinde ilk yarıyılını okuyan üniversite öğrencilerine göre risk daha fazla. Bu iki grupta özgür iradenin payı da kıyaslanabilir tabii. Arkadaşlarla birlikte göç etmenin hiçbir koruyucu etkisi yok gibi. Sıla hasreti depresyon şikayetlerinin bir parçası olabilir ancak depresyonla karıştırılmamalıdır: Sıla hasreti eve dönüş biletiyle hızla giderilebiliyorken depresyon böyle değildir. Özetle, biraz çekingen ve içeride dönükseniz, şimdiye dek evinizden pek az uzaklaştıysanız, –dürüst olmak gerekirse–, sosyal açıdan biraz yetersizseniz, kolayca arkadaş edinmiyorsanız, eşinizi çok gençken bulduysanız ve hiç ayrılmadıysanız, planlarınızı çok önceden yapıyor ve değiştirmemeyi tercih ediyorsanız, doğaçlamaya yatkın değilseniz, ancak mecburiyetten örneğin işyeriniz gönderdiği için pek az değişikliğin olduğu ve toplumsal destek alamayacağınız uzak bir yere gidiyorsanız neredeyse kesin olan sonuç şudur: Sıla hasreti, sıla hasreti ve yine sıla hasreti. Muhtemelen de çok geçmeden geri dönüş.

Sıla hasretini artıran bu etkenlerden dört beş tanesi mülteci ve sığınmacıların başının derdidir. Evlerini ve ailelerini, tehlike, yoksulluk, savaş, açlık tehdidi gibi nedenlerden ötürü, zorunluluktan terk etmişlerdir. Tamamen yabancıları oldukları toplumsal ve maddi

10 M. A. L. van Tilburg, *When it hurts to leave home. Meaning manifestations and management of homesickness*, Tilburg 1998.

koşullar içinde bulurlar kendilerini. Yalnızca coğrafi anlamda değil, her anlamda çok uzaklardan gelmektedirler. Evleriyle iletişim imkânları sınırlıdır. Zihinlerini oyalayacak pek bir şey yoktur. Dile yabancıdırlar. Bağımlılık ilişkileri içinde yaşarlar ki bu da öz saygılarını yok eder. Kolları sıvayıp ülkenin dilini öğrenmek, iş aramak, yeni topluma uyum sağlamak gibi bir zamanlar göçmenlerden beklenen ve sila hasretine karşı etkili birer silah olan ne varsa, sığınmacılara yasaktır. Ülkelerinden ayrılma nedenleri uzak memleketlere duydukları özlem bile olsa bunun yerini yoğun sila hasreti alabilir. Hollanda'da zorunlu askerlik kaldırıldı ve artık on yaşındaki kızlar işe yerleştirilmiyor. Bu durumda sığınmacı merkezleri çağımızın sila hasreti fabrikaları haline gelebilir.

1846'da Fransız hekim Dupré sila hasreti meselesinin hızla halledileceğini umuyordu. "Serebral nostalji, modern endüstrinin yakında tek bir büyük aile oluşturacak halklar arasında yarattığı hızlı iletişim imkânları sayesinde günden güne azalıyor."¹¹ Düzenli tarifelerle işleyen buharlı gemiler, demiryolu, kargo ve posta gemileri, telgraf – 1876'nın küçülen dünyası sila hasreti hastalığını ortadan kaldıracaktı. Daha sonra bunlara uçak, radyo ve telefon eklenmiş olsa da Dupré'den bir yüzyıl sonra memleketlerinden ayrılan Frizyalılar onun yanıldığını gösterdiler. 50'li yıllarda Frizyalıların sila hasretiyle karşılaşan Kanadalı, Avustralyalı ve Amerikalı aile hekimlerinin çoğu hastalarına memleketlerine gitmelerini ve iyileştikten sonra geri dönmelerini tavsiye ettiler. Belli ki hiç Jaspers okumamışlardı, çünkü okumuş olsalardı tavsiyelerinin tam tersi etki yapacağını çoktan öğrenmiş olurlardı. Göçmenlerin "memleketleri" de geçen süre zarfında değişmiş oluyordu, böylece iki dünya arasında mekik dokuyor, vatansız kalıyorlardı. Doktorların önerdiği yolculuğu yapan göçmenler geri döner dönmez sila hasretlerinin hemen nüksettiğini görüyorlardı. Aile hekimi 1951'de Avustralya'ya göçen Ouwedijkli fırıncı Jochum Velstra'ya Ouwedijk'e gidiş dönüş bir bilet almasını tavsiye etmişti. Oğullarından birisi şunları anlatıyor: "Babamız sila hasretiyle mücadele ederken altı kez Frizya'ya gitti geldi. Hiçbir zaman annemizle git-

11 Ritivoi, *Yesterday's self*, s. 24.

medi, oysa onun da işi zordu, hep tek başına gitti. Kısacası güç bela kazandığımız bütün paralar Port Kembla ve Ouwedijk arasında sefer yapan jetlerin motorlarından havaya uçtu gitti. Ama adamcağız fırında çalışırken gözyaşlarıyla ıslanmış ekmekleri pişirirdik.”¹²

Çoğu göçmen kırk elli yıldır dinmiş gibi görünen sıla hasretlerinin yaşlılıkta yeniden canlandığını hissediyor. Melbourne yakınlarındaki bir huzurevinde kalan Bayan Snijder kocası Willem’in rüyalarında anne babasını ve kardeşlerini dalgakıranda durmuş el sallarken gördüğünü anlatıyor: “O zaman hüzünleniyor, ben de ‘dikkat et yavrum, şimdi bu kocamış halimizle sıla hasreti çektiğimiz günlere dönmeyelim, atlattık, geçti artık’ diyorum.” Ama Willem’in elinden bir şey gelmiyor: “Şimdi eski günlerdeki gibi özlem çekiyorum. Her iki haftada bir böyle şeyler hissediyorum... peki ne olacak? Böyle bir hayatın ağırlığı üstüme çöküyor. Arada sırada bu duyguya yenik düşüyorum.” Karısı bu durumla nasıl baş edeceğini biliyor. “Açık açık söyleyeyim mi? Böyle suskunlaşıp arpacak kumrusu gibi düşünmeye başladığında onu okşuyorum, sonra sevişiyoruz ve her şey yoluna giriyor.”¹³

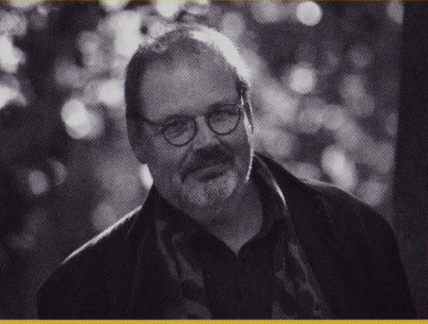
Böylece artık yaşlanmış göçmenlerde bugünün tetiklediği ve eski anıları canlandıran çağrışımlar, yılan gibi kendi kuyruğunu ısıyor. İster taze sütün veya yeni biçilmiş çimin kokusu olsun, isterse çarpan bir kapının sesi ya da yağmurda parıldayan tuğla yolun görüntüsü – çağrışımlar zihne hangi duyu organından girerlerse girsinler, yüzler, sesler veya bir yer gibi çocukken yaşanmış veya görülmüş bir şeyi canlandırırlar. Sanki zamanın iki kutbu bellekte birbirine değerek kısa devre yapmış gibidir; gurbette ilk yıllarda bunca yoğun olan ama sonunda azalan sıla hasreti bu kısa devre üzerinden yavaş yavaş yeniden yüklenir. Görünen o ki, göçmenlerde normal yaşlılık belirtileri sıla hasretini körüklüyor. Üstelik onlara oyun oynayan sadece anıları da değil. Öğrendikleri dil, elli yıl boyunca her gün konuşmuş olsalar bile, yer yer aşınıyor, alttan anadil kendini gösteriyor. Kimileri onca yıldan sonra yeniden ana-dillerinde rüya görüyor. Bu rüyalarda onlara eski isimleriyle hitap ediliyor. Shirley kendini Sjoerdje, Hetty Hendrikje olarak görüyor.

12 Speerstra, *Wrede Paradijs*, 225.

13 Age, s. 165.

Dave rüyalarında yeniden Douwe oluyor, uyandığında ise artık ona Doutsje diyecek hiç kimsenin kalmadığını fark ediyor.

Ama asıl sıla hasreti fabrikası herkesi birer göçmene dönüştüren zamandır. Yaşlılıkta insan hiç başvurmaksızın bir göçmenlik bürosu tarafından uzaklara gönderildiği sonucuna varır – haberi bile olmamıştır. Olduğu yerde kalmış, aşına olduğu bir çevrede yetişmiş bile olsa hatıralar artık gençliğinin ülkesinde yaşamadığını kafasına dank ettirir. Kişi yerinden yurdundan hiç ayrılmasa da yabancı bir ülkeye varmıştır. Belleğinde geriye doğru yolculuk ederken çoğu şeyin artık yalnızca hatıralarında var olduğunu anlamak zorunda kalır.

Douwe Draaisma Hollanda'daki Groningen Üniversitesi'nin Psikoloji Tarihi ve Teorisi bölümünde profesör olarak görev yapmaktadır. Groningen'de aldığı psikoloji ve felsefe eğitiminin ardından, doktora çalışmasını Utrecht Üniversitesi'nde sürdürdü. Bellek dilinin metaforik doğası üzerine hazırladığı doktora tezi, *Metaphors of Memory: A History of Ideas about the Mind* adıyla İngilizceye çevrildi (Bellek Metaforları: Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi, Metis, 2007). 1993'te Groningen Üniversitesi'ne dönüşüyle birlikte çalışmaları otobiyografik belleğe yoğunlaşmıştır. Hollanda Psikoloji Derneği'nin 2002 yılında Medya Ödülü verdiği yazarın *Why Life Speeds Up as You Get Older: How Memory Shapes Our Past* (Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer: Belleğimiz Geçmişimizi Nasıl Şekillendirir?, Metis, 2008) adlı kitabı bilimsel eserlere verilen Aventis Ödülü'ne aday olmuş, Hollandaca yayımlanan özgün eser Draaisma'ya sayısız ödül kazandırmıştır.

Yaşlı insanların belleği zayıflar mı, yoksa sadece farklı şekilde işlemeye mi başlar?

Yaşlandığımızda farklı bir insana mı dönüşürüz? Anılarımızın doğruluk payı nedir?

Geçmişimiz hakkında bir soruya farklı zamanlarda farklı yanıtlar vermemizin nedeni nedir?

Ünlü psikolog Douwe Draaisma, **Sıla Hasreti Fabrikası**'nda otobiyografik belleğin yaşlılıktaki işleyişini, kişiye kurabileceği tuzakları ve çelişkilerini son 40 yılın bilimsel araştırmalarında elde edilen bulgular ışığında değerlendiriyor.

ISBN 978-975-08-3755-5

9 789750 837555

11 TL

